



TRYSIL KOMMUNE
-stavgaket foran

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2025-2036

Vedtatt i kommunestyret
27.05.2025

Forsidefoto: Kolosjødammen, Grambolia, 2017

Foto: Anja Ø. Ryen



KOMMUNEDPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2025-2036

TRYSIL KOMMUNE

Utarbeidet av: **Feste Nordøst as**
Anja Øren Ryen
Helge Bakke

FESTE
LANDSKAP • ARKITEKTUR

FORORD

I grenselandet Trysil

Denne kulturminneplanen skal være et viktig redskap for å ta vare på tryslingenes historie.

I de dype skogene i grenselandet mot Sverige bosatte de første tryslingene seg for flere hundre år siden. De høstet av en rik utmark og dyrket opp jorda langs Ljøra og Trysilelva. Etterhvert fant de også kjøpere til de enorme skogressursene.

– *Med ryggen krøkt inn i Sverige*, skrev dikterhøvdingen Sven Moren om Trysils plass i det skandinaviske landskapet. I alle tider har tryslingene hatt et nært forhold til svensker og Sverige, men også finnekulturen og de siste tiårene et internasjonalt publikum. Det har påvirket oss. De første som kom for å bosette seg utenfra var finner. De fikk seg egen skog og dyrket opp egne bruk i søre og vestre Trysil fra slutten av 1600-tallet. Svenskene så verdiene i Trysilskogen, og de kunne ta ut tømmeret via Trysilelva / Klaraälven og til oppkjøperne i Karlstad.

Trysil ble en viktig del av norsk krigshistorie på grunn av sin grensenærhet. Kongefamilien flyktet gjennom Trysil april dagene i 1940. I Trysil sa kong Haakon nei til de tyske kravene om overgivelse. I løpet av krigen flyktet mange nordmenn over til Sverige gjennom Trysil – med god hjelp av lokale grenseloser og sjåfører.

Trysil har en rik kulturhistorie. – Norges fremste skibygd, har skihistorikeren Thor Gotaas kalt Trysil. I flere tiår etter 1900 var tryslingene blant de fremste langrennerne i Norge. I dag er Trysil Norges største alpindestinasjon. Det har vært en enorm utbygging og utvikling siden

starten midt på 1960-tallet. De utenlandske gjestene har blitt en naturlig og viktig del av hverdagen i skibygd Trysil. Hytta med de to første sengene som ble bygd i det moderne Trysilfjellet ble satt opp vinteren 1966. I dag (2018) er det 27 000 senger knyttet til fjellet midt i den store skogkommunen.

De lokale forfatterne har satt preg på Trysil. Einar Skjæraasen og Halldis Moren Vesaas har gitt oss et dikt til alle livets anledninger.

Mange av kulturminnene i Trysil er preget av slit og nøysomhet. Det har ikke vært like enkelt å finne et *bergingskonn* i disse skogene - for hverken fugler eller mennesker:

*Når nordavinden uler,
og månen står i ne,
da er'n en stri og hemkjær
trysling, han som je.
Spurven.*

- Einar Skjæraasen

Roar Vingelsgaard, 2018

Daværende kommunalsjef, oppvekst og kultur i Trysil kommune

Forordet ble skrevet til kulturminneplanen i 2018 da den var oppe til behandling, og det ble vedtatt at Kulturminneplanen skulle utsettes i påvente av at Sentrumsplanen for Trysil sentrum skulle vedtas først.

INNHold

1.	DE VERDIFULLE KULTURMINNENE.....	8	4.	BESTEMMELSER OG RETNINGSLINJER.....	21
1.1.	Innledning	8	5.	ARKEOLOGISKE KULTURMINNER.....	193
1.2.	Kulturminner er verdier	8	5.1.	Forvaltningsansvar for fornminner.....	21
2.	BAKGRUNN OG FORMÅL.....	9	5.2.	Prioriterte områder i Trysil.....	21
2.1.	Bakgrunn og prosess	9	6.	SKOGSDRIFT OG TØMMERFLØTING	29
2.2.	Formål	10	6.1.	Utvalgte objekter	29
2.3.	Planens oppbygning.....	11	7.	JORDBRUK OG SETRING	39
2.4.	Immaterielle kulturminner.....	11	6.1.	Utvalgte objekter	39
2.5.	Verdisetting og utvalg	11	7.	FINNEKULTUR.....	49
2.6.	Kriterier for verdivurdering.....	12	7.1.	Utvalgte objekter	49
3.	KULTURMINNEVERN.....	13	8.	BYGNINGER OG BYGNINGSMILJØ.....	59
3.1.	Viktige begreper	13	8.1.	Utvalgte objekter	59
3.2.	Ansvarsfordeling i kulturminnevernet	14	9.	SAMFERDSEL.....	77
3.3.	Lovverk	14	9.1.	Utvalgte objekter	77
3.4.	Stortingsmeldinger og planverk.....	15			
3.5.	Regionale og lokale planer og føringer.	15			
3.6.	Kulturminner i Trysil.....	16			
3.7.	Økonomiske støtteordninger	16			
3.8.	Formidling og tilrettelegging.....	17			

10. TEKNISKE OG INDUSTRIELLE ANLEGG	85
10.1. Utvalgte objekter	85
11. KRIGSMINNER	95
11.1. Utvalgte objekter	95
12. SKI- OG REISELIV	107
12.1. Utvalgte objekter	107
13. SAMLA KART	115
15. HANDLINGSPROGRAM 2025-2029	116
16. LITTERATURLISTE	118

1. DE VERDIFULLE KULTURMINNENE

1.1. INNLEDNING

Vår historie er forankret i et mangfold av spor som vi daglig omgir oss med. Sporene er ikke fornybare kilder til kunnskap og opplevelse for dagens innbyggere og kommende generasjoner. Fortidens levninger gir oss anledning til å undre oss over og forstå historien. De er arven fra fortida vår, og arven knytter bånd mellom oss og våre forfedre.

Områdene i Trysil har vært brukt av mennesker i flere tusen år. Rike funn tilbake til steinalderen, gjennom bronsealder, jernalder, middelalder og fram til i dag, vitner om dette.

Slik defineres kulturminner i Lov om kulturminner (§2):

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.»

Materielle og immaterielle kulturminner

Der er vanlig å dele kulturminner i to hovedkategorier; materielle og immaterielle. *Materielle kulturminner* er konkrete fysiske objekter som kan sees eller tas på, som f.eks. bygninger, gravhauger, broer og boplasser og gjenstander. *Immaterielle kulturminner* er alle former for muntlige og skrevne overleveringer. Lokale tradisjoner, sagn, myter, historier, stedsnavn, musikk og håndverkstradisjoner er eksempler på immaterielle kulturminner.

1.2. KULTURMINNER ER VERDIER

Kulturminnene omgir oss, og viser utviklingen som danner grunnlaget for dagens samfunn. Landskapet rundt oss kan romme en mengde kunnskap om levde liv, ulike kulturer, og ulike måter å utnytte ressurser på. Mennesket har opp gjennom tidene levd i det samme landskapet, men på ulike måter. Alle kulturminner kan vitne om nær eller fjern historie, og representerer derfor en verdi for samfunnet.

Et kulturminne som blir borte, eller ødelegges, kan noen ganger kopieres, men aldri erstattes. Derfor er det viktig å være bevisst hvilke kulturminner som er spesielt viktige for samfunnet, slik at disse kan tas vare på for framtiden.



Figur 1.1: Trysilfjellet har vært i bruk av mennesker i tusener av år. Her finnes fangstanlegg og gravrøyser fra jernalder, gamle setervoller fra tidlig 1700-tallet, samt alpinanlegg og hyttegrender fra nyere tid.

2. BAKGRUNN OG FORMÅL

2.1. BAKGRUNN OG PROSESS

Miljø- og klimadepartementet, Riksantikvaren og fylkeskommunen har en pågående satsning for styrking av kommunal kulturminnekompetanse. Siden 2013 tok Hedmark fylkeskommune, som regional myndighet for kulturminnevern, ansvar for koordinering av den nasjonale satsningen på kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen som blant annet skal munne ut i kommunedelplaner for kulturminner- og kulturmiljøer. Målet var at flest mulig kommuner skulle få egne kommunedelplaner for kulturminner med tilhørende bestemmelser og retningslinjer.

Satsningen på styrket kommunal kulturminnekompetanse har sin bakgrunn i at oversikt over kulturminner og kunnskap om lokalhistorie er viktig for god forvaltning av kulturminnene. Kulturminnene er en ressurs i samfunnsutviklingen og skal ligge til grunn for verdiskapning i kommunene. Kulturminneplaner kan både være gode styringsverktøy for kommunene, og gi grunnlag for stedsutvikling, næringsutvikling og styrking av lokal identitet.

Trysil kommune har en egen «Kommunedelplan for kultur 2014-2024» som ble vedtatt av Trysil kommunestyre 16.12.2014. I denne planen står det: Satsingsområde 7. Lokalhistorie, kulturminnevern og fotoarkiv: Mål: 1. Kulturminner skal registreres, ivaretas og synliggjøres. Tiltak: 1a. Lage en kulturminneplan.

Trysil kommune søkte våren 2016 Hedmark fylkeskommune om å få være med i et samarbeid og få støtte til arbeidet med «Kommunedelplan for kulturminner i Trysil kommune» og fikk positivt svar. Planprogrammet ble vedtatt av Formannskapet den 9.5.2017.

En arbeidsgruppe ble opprettet bestående av:

Kommunalsjef for oppvekst og kultur: Roar Vingelsgaard

Kultursjef: Anne N. Sætre

Bibliotekssjef: Tone Odden

Kultursekretær: Kari Odden

Arealplanlegger: Ariane Bekk Norstad

Konsulentselskapet Feste Nordøst v/Anja Øren Ryen ble engasjert til å utarbeide og skrive planen.

Etter et snaut år med skrivearbeid, innhenting av tekst og bilder og kartfesting, ble et forslag til Kulturminneplan lagt ut på 1.gangs høring 04.09.2018. Høringsutkastet ble behandlet i Hovedutvalg for oppvekst og kultur, og det ble orientert om i Hovedutvalg for forvaltning og teknisk drift. Planen ble vedtatt lagt ut på høring med 6 ukers høringsfrist.

Høsten 2018 ble det holdt to åpne folkemøter med informasjon om kulturminneplanen og muligheter for å stille spørsmål. Berørte grunneiere ble invitert, samt annonse på hjemmeside og Trysilposten.

05.03.2019 ble revidert forslag til Kulturminneplan ble lagt ut til 2.gangs begrenset høring, slik at de berørte parter fikk uttale seg på nytt.

20.06.2019 kom følgende vedtak i Kommunestyret:

«Behandlingen av kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø 2018-2033 utsettes og ses i sammenheng med det kommende arbeidet og behandlingen av sentrumsplanen.»

Dette førte til en lengre pause i arbeidet med kulturminneplan. 05.03.2024 ble Sentrumsplanen (Områdeplan for Innbygda – Trysil sentrum) vedtatt.

06.12.2024 ble arbeidet med kulturminneplanen gjenopptatt, og ny arbeidsgruppe nedsatt for å oppdatere Kulturminneplanen før den igjen legges fram til ny høring.

Arbeidsgruppa:

Tone Odden (Biblioteksjef),
Ida Nilsen Hidle (Arealplanlegger),
Anne N. Sætre (Kultursjef),
Feste Nordøst v/Anja Øren Ryen

I prosessen med kulturminneplanen ble det gjennomført veiledningsmøter og deltagelse på seminarer med fylkeskommunen. Det har vært en bred deltagelse fra lokale historielag i Trysil både gjennom egne arbeidsmøter og åpne informasjonsmøter, samt at det har vært bedt om innspill til kulturminner gjennom avisoppslag og på kommunens hjemmeside. Arbeidsgruppen har hatt jevnlig møter og har gjennomført befaringer til utvalgte kulturminner.

Det har kommet inn veldig mange innspill til kulturminner, og alle disse har blitt tatt vare på i kommunens arkiv. Planen måtte nødvendigvis ha en begrensning og det har blitt gjort et utvalg av kulturminner i henhold til de temaområdene/kapitlene som planen omfatter.

Handlingsplanen sier til slutt noe om hva vi ønsker å arbeide videre med i det viktige arbeidet med å ivareta kommunens kulturminner for ettertiden.

2.2. FORMÅL

Undervisning, formidling, folkehelse, næringsutvikling, arealplanlegging og forvaltning er områder hvor kunnskap om kulturminner er en viktig ressurs. Kommunedelplan for kulturminner er et godt verktøy for forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer. En slik plan vil rette oppmerksomheten mot kulturminner og bidra til økt kunnskap om dem.

Det er et overordnet mål at planen skal kunne inspirere til kulturvernarbeid og formidling av Trysils historie gjennom praktiske eksempler, men også være til hjelp i kommunal saksbehandling. Planarbeidet har ikke som mål å omfatte alle registreringer, men i stedet lage noen klare målsettinger for videre satsningsområder, samt være til inspirasjon for et slikt arbeid.

Formålet med kommunedelplan for kulturminner er å konkretisere kommunale, regionale og nasjonale mål for kulturminneforvaltninga:

«Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og ivaretas som bruksressurser og som grunnlag for opplevelse og videreutvikling av fysiske omgivelser. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv som kunnskapsressurser og som grunnlag for opplevelser.»

Hovedformålet med kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø i Trysil er å kartlegge og vurdere ulike kulturminner i kommunen.

Kunnskap og synliggjøring vil bidra til:

- **Ivaretagelse og nyttiggjørelse av ulike kulturmiljøer og –minner.**
- **Å fremme god forvaltning av ulike kulturmiljøer og –minner.**
- **Bruk av kulturarv som bakgrunn for lokal aktivitet.**
- **Fokus på kulturminnenes verdi som identitetsfaktor i lokalsamfunn.**

For enklere lesbarhet vil «kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø» i denne rapporten heretter bli nevnt som «kulturminneplan».

2.3. PLANENS OPPBYGNING

Kulturminneplanen har fått en tematisk inndeling (ikke geografisk inndeling). Dette skyldes i hovedsak at kulturminnene også kategoriseres på denne måten i den øvrige kulturminneforvaltningen på regionalt og nasjonalt nivå.

Under hvert tema er det gjort et utvalg av kulturminner som er ønskelig å fremheve. Mange av disse har, jfr. plan- og bygningsloven, fått en hensynssone i kommunedelplanen med tilhørende bestemmelser og retningslinjer. Dette gir rammer for hvordan de skal forvaltes. En plass i kulturminneplanen gir økte muligheter for tilskudd for vedlikehold, se kap.3.6.

Det er også laget et handlingsprogram hvor kulturminner, områder og tema er løftet fram. Når arbeidet i handlingsprogrammet er utført, kan det være behov for å utvide kulturminneplanen. Dette gjør den til et levende dokument som kan – og bør – revideres og holdes oppdatert.

Planen inneholder også kapitler med generell kunnskap om hvordan vi kan ta vare på kulturminnene.

2.4. IMMATERIELLE KULTURMINNER

Håndverksteknikker, tradisjonelt landbruk, tømmerfløting, bakst, sang, dans, musikk - lista er lang med ulike kulturelle uttrykk som også er en viktig del av kommunens kulturminner. Den immaterielle kulturarven er med og gir mening til de fysiske kulturminnene. I undervisningssammenheng kan de fysiske og de immaterielle kulturminnene utfylle hverandre. Vi tar med oss tanker om dette videre inn i arbeid med kulturvern i kommunen.

I denne omgang har kommunedelplanen valgt å ha fokus på de fysiske/materielle kulturminnene og kulturmiljøer. Stedsnavn-prosjektet trysilnavn.no foregår fortløpende, og tar i stor grad for seg deler av Trysils immaterielle kulturarv.

2.5. VERDISSETTING OG UTVALG

Verdisetting av kulturminner kan være vanskelig. Riksantikvaren deler kulturminner inn i tre verdinivå; nasjonal, regional og lokal verdi. Verdiene knyttes til begreper som kunnskap, opplevelse, identitet, estetikk og bruk. I tillegg vektlegges andre vesentlige egenskaper ved det enkelte kulturminnet, som f.eks. alder, autentisitet, sjeldenhet og representativitet. I Trysil finnes kulturminner som kan tilskrives lokal og regional, så vel som nasjonal verdi.

Med lovens vide definisjon av hva som er et kulturminne – *alle spor etter menneskelig virksomhet* – sier det seg selv at alt ikke kan tas vare på, og det må gjøres utvalg.

Hvilke kulturminner i Trysil er det da spesielt viktig å verne om? Denne planen forsøker å gi noen svar på dette spørsmålet. Dette betyr imidlertid ikke at alle verneverdige og viktige kulturminner har kommet med. Mange er fremdeles ikke registrert, og planen må derfor først og fremst betraktes som en begynnelse på en prosess og et langsiktig, strategisk arbeid med kulturminner.

Kulturminner som løftes fram er i stor grad hentet fra tidligere registreringer og evalueringer. I tillegg har arbeidsgruppa for kulturminneplanen og kommunens historielag bidratt med viktige innspill og kunnskap gjennom bla. folkemøter.

2.6. KRITERIER FOR VERDIVURDERING

Identitet. Har kulturminnet, eller har det potensiale, til å være en identitetsskaper? Kulturminner har mye å si for tryggheten og trivselen til enkeltmennesket. Det kan bidra til stedsidentitet. De gir følelsen av kontinuitet og sammenheng med samfunnet.

Symbolverdi. Et kulturminne, som er knyttet til en hendelse, en person eller sted, er viktig å ta vare på fordi det kan symbolisere nasjonen eller stedet. F.eks. kan Eidsvollsbygningen symbolisere nasjonen.

Historisk kildeverdi. Kulturminner en viktig kilde til fortida. Kunnskap om tidligere folks levemåte og tankesett bør være så allsidig som mulig.

Representativitet. Det er hverken mulig eller ønskelig å ta vare på alle kulturminnene. Utvalget må være representativt for ulike tidsepoker og sosiale grupper.

Miljøverdi, variasjon og homogenitet. Et miljø som har tydelige spor etter sammenhengende bruk bakover i tid har ofte en stor variasjonsbredde. Andre miljø som har blitt til over kort tid og eller etter helhetlig planlegging er gjerne homogene. Begge typer er spesielt sårbare. Dersom det planlegges tiltak i slike miljøer, må de vurderes nøye. Sammenhenger mellom kulturminner gir større verdi og mer kunnskap og opplevelse enn det enkelte element.

Estetisk verdi. Estetiske opplevelser har alltid en verdi i seg selv. Mange kulturminner, både materielle og immaterielle, blir opplevd som vakre. Spesielt viktig er samspillet mellom enkeltobjekt og omgivelsene, eksempelvis et stengjerde i et åkerlandskap, et gammelt fjøs på et godt bevart gårdstun osv.

Kvalitet. Mange kulturminner representerer høy kvalitet i råstoff og materiale, håndverk og utforming.

Bruksverdi. Mange kulturminner har stor bruksverdi, enten i opprinnelig utforming, eller med visse endringer og tilpasninger.

Fysisk tilstand. "Kulturminnets helse". Ved vurdering av hvordan kulturminne /kulturmiljø skal forvaltes, må en vurdere tilstanden for bevaring. Der hvor en har valget mellom to likeverdige objekt eller miljø, vil det være rimelig å velge det som har best fysisk tilstand.

Pedagogisk verdi. Alle kulturminner forteller om fortiden, og de har historisk kildeverdi. Å gå i det samme miljøet og oppleve sporene menneskene har etterlatt seg i form av gjenstander, bygninger, musikk, barneleker mv, gir større forståelse av fortida enn bare å lese om den.

Autentisitetsverdi. Det er få kulturminner som har beholdt den opprinnelige formen og funksjonen uendret. Det er derfor grunn til å sikre disse, fordi de representerer en spesiell kildeverdi fra opphavsperioden.

Alder. På grunn av at det blir færre kulturminner, jo lengre bakover i tid vi går, er det spesielt viktig å verne om de med høy alder.

*

En generell regel er at hvert enkelt kulturminne må vurderes både ut fra seg selv og en større i sammenheng.

*

Riksantikvaren har også en veiledningsside som kan være til hjelp ved vurdering av verdisetting av kulturminner: [Verdisetting og verdivekting av kulturminner - Riksantikvaren](#)

3. KULTURMINNEVERN

3.1. VIKTIGE BEGREPER

Arkeologisk kulturminne: Fysiske spor etter menneskelig virksomhet der utgravning og dokumentasjon i hovedsak utgjør kunnskapskilden.

Automatisk fredet: Automatisk fredet innebærer at angitte typer kulturminner er fredet direkte iht. kulturminneloven §4 (1978). Alle kulturminner fra før 1537, stående byggverk fra perioden 1537-1649, og samiske kulturminner eldre enn 100 år, er automatisk fredet. Automatisk fredete kulturminner har en sikringssone på 5 meter rundt det fredete objektet. Alle inngrep i automatisk fredete kulturminner er forbudt.

Fredet kulturminne: Fredning er lovens strengeste form for vern. Et fredet kulturminne er vurdert til å være av nasjonal eller vesentlig regional verdi og er fredet etter Kulturminneloven. Alle endringer som går ut over vanlig vedlikehold er forbudt.

Fredningsverdig kulturminne: Kulturminnet er av nasjonal verdi og kan vurderes fredet etter Kulturminneloven.

Kulturlandskap: Landskap påvirket av menneskelig virksomhet.

Kulturmiljø: Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Kulturminne: Med kulturminne menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Listeført kirke: Alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er en rekke kirker bygget etter 1850 også listeførte. At en kirke er listeført, innebærer at den er definert som verneverdig og har nasjonal verdi. Listeføringen innebærer at alle saker som gjelder endringer, også

istandsettings- og vedlikehold, samt tiltak i kirkens nærområde, skal behandles av fylkeskommunen. Det er likevel biskopen som gir endelig vedtak etter Trossamfunnsloven.

Løse og faste kulturminner: Vi skiller mellom faste og løse kulturminner. Faste kulturminner er stedbundne, f.eks. bygninger, boplasser, gravhauger, kokegroper, stolpehull med videre. Løse kulturminner er alle typer gjenstander som er løsrevet fra en fast kontekst, f.eks. gjenstander som er kommet for dagen ved en arkeologisk utgravning.

Midlertidig fredning av enkeltobjekter og områder rundt disse kan vedtas om et kulturminne er truet, eller om man vil evaluere kulturminnet med tanke på permanent fredning. Slike vedtak kan oppheves dersom kulturminnet ikke lenger er truet, eller kulturminnemyndigheten ikke vil følge opp saken med permanent fredning. Om det tas sikte på permanent fredning vil vedtaket om midlertidig fredning bli stående til nytt vedtak om permanent fredning er fattet. Midlertidige fredete kulturminner blir forvaltet etter kulturminneloven likt vedtaksfredete kulturminner, det vil si at alle endringstiltak skal godkjennes av kulturminnemyndigheten.

Regulert til bevaring: Kulturminnet er beskyttet gjennom regulering. I planer utarbeidet etter plan- og bygningsloven 1985 er de regulert til spesialområde bevaring. I planer etter plan- og bygningsloven 2008, er de regulert med hensynssone kulturminne.

SEFRAK-registeret: SEFRAK-registreringene (Sekretariatet for Registrering av Faste Kulturminner i Norge) ble utført i hele landet perioden 1975-1995 av bygninger eldre enn år 1900. SEFRAK-registreringen innebærer ingen form for vern.

Verneverdig/bevaringsverdig kulturminne: Begrepene verneverdig/bevaringsverdig har ikke juridisk innhold. De brukes for å beskrive verdien av et kulturminne for en enkeltperson eller en gruppe.

3.2. ANSVARSFORDELING I KULTURMINNEVERNET

Myndighet og forvaltningsansvar i kulturminnevernet er fordelt mellom Staten, Fylkeskommunen, Sametinget og kommunene. Riksantikvaren er utøvende faginstans for Klima- og miljødepartementet, mens Fylkeskommunen/Sametinget, som regionalt forvaltningsorgan, har fått delegert myndighet gjennom Riksantikvaren. Ansvarsfordelingen i den offentlige kulturminneforvaltningen er nærmere beskrevet i Forskrift om faglig ansvarsfordeling m.v. etter Kulturminneloven.

Klima- og miljødepartementet (KMD) er kulturminneforvaltningens øverste organ med hovedansvar for utforming og oppfølging av nasjonal kulturminnepolitikk. Departementet gir faglige råd til **Kommunal- og distriktsdepartementet** (KDD) som tar de endelige avgjørelsene i plansaker ved innsigelse.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning under Klima- og miljødepartementet med ansvar for gjennomføring av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren kan fremme innsigelse ved trussel mot kulturminner av nasjonal interesse. Regional kulturminneforvaltning varsler Riksantikvaren og kommer eventuelt med innsigelse dersom et planforslag truer nasjonale kulturminneinteresse.

Regional kulturminneforvaltning ved Innlandet Fylkeskommune og Sametinget er regionale kulturminneforvaltningsorgan for Trysil med delegert myndighet etter kulturminneloven. De har forvaltningsmyndighet for de automatisk fredete kulturminnene, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Fylkeskommunen og Sametinget veileder i kommunenes planprosesser, gjennom faglig rådgivning og formidling av nasjonale og regionale mål og retningslinjer. Fylkeskommunen og Sametinget kan fremme innsigelse innenfor sine ansvarsområder.

Kommunen er planmyndighet og har i utgangspunktet bestemmelsesrett over egne arealer. Kommunen har ansvar for at bevaring av kulturminner og kulturmiljøer inngår i arealplanleggingen på en slik måte at nasjonale, regionale og lokale kulturminneinteresser ivaretas. Plan- og bygningsloven er et sterkt virkemiddel som kommunen kan bruke til å regulere arealer hvor kulturminner og kulturmiljøer inngår med bestemmelser om vern. Soner som reguleres til bevaring markeres i arealplaner.

3.3. LOWVERK

Det er i hovedsak to lover som gir beskyttelse av kulturminner: Kulturminneloven og Plan- og bygningsloven (PBL). Kulturminneloven som særlov gjelder foran plan- og bygningsloven. Kulturminneloven forvaltes av Riksantikvaren på nasjonalt nivå, og av fylkeskommuner, Sameting, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer på regionalt nivå. Det finnes egne forskrifter som skisserer ansvar og myndighet til hver av disse instansene.

Lov om kulturminner av 1978 (Kulturminneloven) omfatter kulturminner av nasjonal interesse. Loven definerer hvilke kulturminner som er automatisk fredede, fastslår regler for fredning etter enkeltvedtak, og regulerer eiendomsrett til løse kulturminner. Loven håndheves av Riksantikvaren og fylkeskommunen etter delegert myndighet.

Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 2008 (plan- og bygningsloven) er det viktigste kommunale virkemidlet for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer. Her kan kommunen sikre bevaringsverdige bygninger og gi tilstrekkelig vern, både i sammenheng med arealplan og i enkeltsaker. I arealplaner sikres kulturminner med hensynssoner med tilknyttede bestemmelser. Kommunen har også hjemmel til å gi pålegg om utbedring av eksisterende bygninger, såfremt det vil gi en vesentlig forbedring av byggverkets funksjon - av hensyn til bevaringsverdi.

Plan- og bygningsloven (PBL) i kulturminneforvaltningen

PBL er et av kommunens verktøy i forvaltningen av kulturminner; § 11-8 omhandler ulike hensynssoner: «Kommuneplanens arealdel skal i nødvendig utstrekning vise hensyn og restriksjoner som har betydning for bruken av areal». For kulturminneverdier kan enten sone c) Særlige hensyn til bevaring av kulturmiljø, eller sone d) Båndlegging etter Kulturminneloven benyttes.

§ 11-9 slår fast at kommunen, uavhengig av kommuneplanens arealformål, også kan vedta bestemmelser om ulike hensyn. Disse kategoriseres i 8 punkter, hvorav nr. 7 omhandler kulturminner: hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø.

§ 12-7 omhandler bestemmelser i reguleringsplan, og slår fast at det kan settes bestemmelser for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør, samt sikre naturtyper og annen verdifull natur.

3.4. STORTINGSMELDINGER OG PLANVERK

Det finnes meldinger og planverk for kulturminnefeltet på alle forvaltningsnivå. Disse skal sikre langsiktighet, forutsigbarhet og helhetlig tenkning på kulturminnefeltet og definerer strategier, målsettinger og tiltak for dette. Gjeldende statlige føringer er skissert i Stortingsmelding 16 (2019–2020) Nye mål i kulturmiljøpolitikken - Engasjement, bærekraft og mangfold.

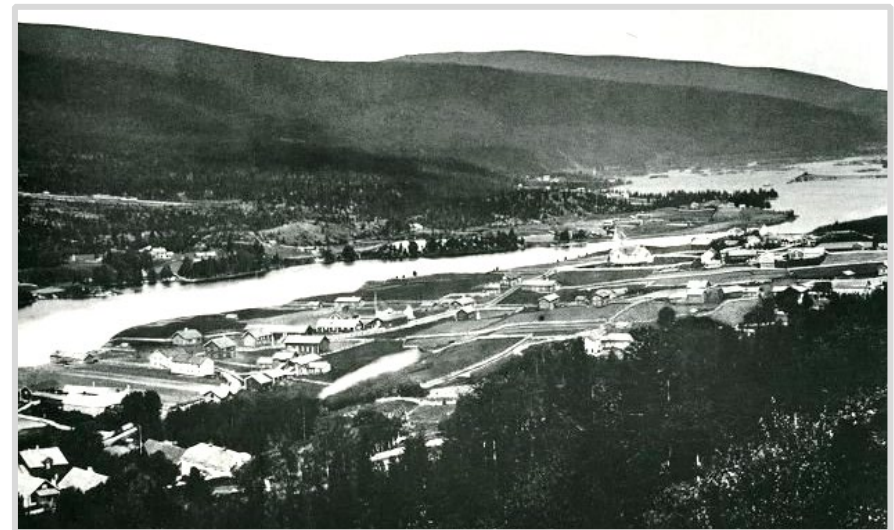
3.5. REGIONALE OG LOKALE PLANER OG FØRINGER

Fylkesdelplan for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer «Kulturminner for Hedmarks framtid» ble vedtatt i 2005. Visjonen var å gjøre Hedmarks fortid til en levende og meningsfylt del av framtiden, og er fremdeles gjeldende. Planen trekker opp mål og strategier for arbeidet med kulturminnevernet i Hedmark, gir oversikt over prioriterte tema,

retningslinjer for forvaltning av kulturminner i Hedmark, og viser et handlingsprogram for arbeidet. Planen nevner flere kulturminner i Trysil, blant annet kombinasjonsbygget, som er særegent for Trysil.

Forankring i fylkeskommunalt planverk er for øvrig Innlandsstrategien 2024 - 2028. For kulturområdet er det i tillegg en egen Kulturstrategi 2022-2026, der det også er egne mål for kulturminnevernet.

Kulturplan for Trysil kommune 2014-2024 ble vedtatt i 2014, og skal være et styringsdokument for kommunens satsingsområder innenfor kulturfeltet de neste 10 årene. Planen omhandler de 13 mest sentrale kulturområdene som kommunen har et ansvar for. Den er bygget opp med konkrete mål og tiltak.



Figur 3.1: Innbygda 1862.. Vi ser flere av de gamle gårdene, noen av disse finnes fremdeles. Trysilelva (elva Klara), var en svært viktig transportåre for fløting av tømmer fra Trysil og Engerdal helt fram til 1991. I bildet kan også den nybygde kirka ses. Rett til venstre for kirkespiret ligger det som trolig er den første permanente hoppbakken i verden, Geitryggen. Slik viser bildet et bredt spekter av det som har gjort Trysil til det det er i dag, og utgjør stedets historie og identitet.

3.6. KULTURMINNER I TRYSIL

I Trysil kommune finnes det om lag 655 registrerte automatisk fredete kulturminner. Ingen bygninger er fredet. På landsbasis er det kun i overkant av 1 % av alle bygninger fra før 1900 som er fredet gjennom Kulturminneloven. Disse er vurdert å ha nasjonal verdi. Det vil si at svært mange verdifulle kulturminner ikke er beskyttet og eventuelt må tas vare på ved hjelp av andre virkemidler, for eksempel ved hjelp av Plan- og bygningsloven (PBL). Gjennom denne loven kan kommunene bidra til å gi spesielt verdifulle kulturminner formelt vern.



Figur 3.2: Fangstmarkgrav i Eldalsfjella fra ca 600 e. Kr. Bildet er fra utgravningen i 1967. Fangstgraven er automatisk fredet etter Kulturminneloven.

Foto: Kulturhistorisk museum UiO.

I 2020-22 er det utført et omfattende prosjekt for dendrodatering (årringdatering) av tømmerbygninger i Trysil-Finnskog. Dette er den største registreringen av denne typen som har blitt gjort, og omfatter 185 bygninger. Dette har gitt en ny og unik kunnskap. Den eldste påviste bygningen gjennom prosjektet er fra 1710. Resultatene kan i helhet leses i rapporten: «Dendrokronologiske analyse av 185 tømmerbygninger (årringdatering), Trysil Finnskog 2020-2022».

3.7. ØKONOMISKE STØTTEORDNINGER

Fredning eller vern vil i seg selv kun gi begrenset beskyttelse for det enkelte kulturminne. Det aller viktigste er at eier selv er positiv og motivert for å ta vare på kulturminnet, noe som gjerne krever både kunnskap og økonomiske ressurser. Det er derfor viktig at kulturminneforvaltningen på alle nivå legger til rette for dette.

I Norge finnes det flere økonomiske støtteordninger for kulturminnevern, både fra statlige, fylkeskommunale og kommunale instanser. Her er en oversikt over noen av de viktigste støtteordningene:

Riksantikvaren

Riksantikvaren er den nasjonale kulturminnemyndigheten og tilbyr flere tilskuddsordninger:

- **Kulturminnefondet:** Gir støtte til eiere av verneverdige bygninger og anlegg som ønsker å sette i stand og bevare disse. Søknadsfristen er vanligvis i løpet av vinteren, men fondet tar også imot søknader fortløpende.
- **Statlig tilskudd til fredete kulturminner i privat eie:** Gjelder bygninger, fartøy og anlegg som er fredet, og hvor eieren er privatperson eller privat stiftelse.
- **Tilskudd til verdensarvsteder og nasjonale kulturmiljøer:** Retter seg mot steder med spesiell nasjonal eller internasjonal verdi.
- **Midler til teknisk-industrielle kulturminner og middelalderruiner.**

Fylkeskommunene

Fylkeskommunene forvalter en del av kulturminnemidlene og kan gi støtte til blant annet:

- Verneverdige bygninger som ikke nødvendigvis er fredet.
- Kulturmiljøprosjekter, formidling, istandsetting og vedlikehold.

Ta kontakt med kulturminnevernavdelingen i din fylkeskommune for informasjon om lokale tilskuddsordninger og søknadsfrister.

Kommunen

- **SMIL-tilskudd.** Gjennom sitt regionale miljøprogram gir Statsforvalteren tilskudd til å ta vare på kulturminner. Selve tilskuddsordningen heter SMIL, det vil si tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket. Bakgrunnen for ordningen begrunnes slik: *”Kulturlandskapet er en viktig del av kulturarven vår og representerer store kulturverdier. Kulturlandskapet er også viktig i forhold til det biologiske mangfoldet, reiselivet, og ikke minst som en trivselsfaktor for folk flest. Skjøtsel av kulturlandskapet skal bidra til vern av gammel kulturmark, gamle ferdsselsårer, kulturminne, tekniske anlegg og verneverdig bygningsmasse”.*

Andre aktører

Det finnes flere ulike fond, stiftelser, legater og ideelle organisasjoner som deler ut midler til kulturminnetiltak. Disse endres over tid, og det anbefales å gjøre noen aktive søk for å se hva som finnes, og hvilke kriterier som gjelder for tildeling. Vi nevner noen muligheter:

- **Sparebankstiftelser** kan gi tilskudd til lokale kulturminneprosjekter.
- **Fortidsminneforeningen** tilbyr noen støtteordninger og gir også faglig hjelp og veiledning.
- **Innovasjon Norge** kan i noen tilfeller støtte kulturhistoriske prosjekter med næringspotensial (f.eks. reiseliv).
- **«Ta et tak»-aksjonen:** Midlene fordeles av Norsk Kulturarv og retter seg mot våningshus og driftsbygninger.

3.8. FORMIDLING OG TILRETTELEGGING

For å lykkes med, og skape begeistring for, kulturminnevern er formidling og tilgjengelighet en forutsetning. Kommunedelplan for kulturminner har en viktig målsetting å bruke kulturarv som bakgrunn for lokal aktivitet og økt fokus på kulturminnenes verdi i lokalsamfunnets identitet. Økt kunnskap og bevissthet om kulturminner i Trysil, vil på sikt bidra til at flere ser verdien av å ta vare på kulturminnene. Det er selvsagt mange måter å formidle og legge til rette på. Utfordringen er å velge de riktige historiene og formidle dem på en fengende måte til ulike målgrupper.



Figur 3.2: Kongeparken i Nybergsund inneholder både gode formidlingstavler som forteller om hendelser som har skjedd her, minnesmerker, og rom for stille refleksjon. Dette utgjør til sammen en god måte å formidle de historiske hendelsene som fant sted.

Foto: Anja Ø. Ryen

En annen form for tilrettelegging er knyttet til verdifulle kulturminner som ikke lenger er i bruk. Det er en stor utfordring, også internasjonalt, at mange

flotte bygninger og anlegg tas ut av bruk, blir overlatt til seg selv og forfaller. I Trysil kommune finnes det flere eksempler på slike anlegg, eksempelvis hoppbakker. Hvordan kan vi eventuelt legge til rette for ivaretagelse og formidling av disse kulturminnene?



Figur 3.3: Universelt utformet inngangsparti ved Tørberget kirke i Trysil.
Foto: Ole Martin Norderhaug.

Universell utforming og tilrettelegging av kulturminner er et viktig tema. Universell utforming betyr at produkter, byggverk og uteområder som er i alminnelig bruk skal utformes slik at alle mennesker skal kunne bruke dem på en likestilt måte, så langt det er mulig, uten spesielle tilpasninger eller

hjelpemidler. I forhold til kulturminner kan dette by på ekstra utfordringer da det er viktig at endringer og/eller nye installasjoner ikke forringer kulturminnet. Men det er fullt mulig å finne gode løsninger også her. Eksempler på vellykket universell utforming av kulturminner, er tilretteleggingen og inngangsparti ved Tørberget kirke. Her er det valgt gode løsninger for tilrettelegging slik at alle kan delta på lik linje, uten at det har gått på bekostning av, eller forringet, kulturminnene.

Generelle målsettinger:

- God forvaltning, ivaretagelse og nyttegjøring av ulike kulturminner- og miljø i Trysil.
- Fremme god forvaltning av ulike kulturminner- og miljø.
- Bruke kulturarv som bakgrunn for lokal identitet.
- Økt fokus på kulturminneverdi i lokalsamfunnet. Identitet.
- Øke kunnskapen om kulturminner.
- Skape begeistring for kulturminner.
- Søke muligheter for ny bruk av tomme, verneverdige bygg og andre kulturminner.
- Universell utforming så langt det er mulig.
- Lage en god handlingsplan for videre arbeid med kulturminner i Trysil.

4. BESTEMMELSER OG RETNINGSLINJER

A. GENERELLE BESTEMMELSER (PBL § 11-9)

1. Kulturminner i saksbehandling og planprosesser

Kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap som er prioritert i kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø Trysil, skal tas hensyn til i saksbehandling og planprosesser i kommunen.

2. Søknadsplikt

Alle tiltak innenfor hensynssonene er søknadspliktige. Dette gjelder både større og mindre byggearbeider, samt terrengarbeider. Tilstrekkelig avstand til kulturminnet må vektlegges.

3. Krav til dokumentasjon i søknader som berører kulturminner

Ved søknad som medfører endring av fasade/eksteriør og nye byggverk innenfor hensynssonene, skal det foreligge dokumentasjon og tegninger som viser hvordan endringene/ nye byggverk skal tilpasses eksisterende kulturminne, kulturmiljø - og landskap. Dokumentasjonen skal vise både nær- og fjernvirkning. Nye byggetiltak skal forholde seg til eksisterende bebyggelsesstruktur. Her vil en vurdering av spesielt byggehøyde og volum være viktig. Regional kulturminneforvaltning skal høres før vedtak, der søknaden gjelder verneverdig bebyggelse.

4. Riveforbud

Bygninger innenfor hensynssonene skal bevares og tillates ikke revet. Unntaket er bygg innenfor H570_25, hvor samferdsel er hensynssonens formål. Videre er kulturmiljø formålet for H570_6, 8, 9, 10, 11, 16, 17, 18 og enkeltbygg som ikke har spesiell verneverdi kan derfor søkes revet.

5. Seterlandskap

I forvaltningen av seterlandskap, er hensynet til kulturlandskap, og skjøtsel av dette, det sentrale. Å tilrettelegge for skjøtsel i form av aktiv setring og dyr på beite skal være førende. Nye bygninger/påbygg/installasjoner skal fortrinnsvis tilpasse seg landskapet og miljøet i form, høyde og uttrykk. Ved byggesøknader tilknyttet moderne landbruksdrift, kan dette fravikes, dersom behovet ikke kan løses innenfor rammene av tradisjonell byggeskikk.

6. Kulturlandskap

Bygge- og anleggstiltak skal ikke bryte åsprofiler, landskapssilhuetter eller horisontlinjer. Karakteristiske trekk i kulturlandskapet, som topografi, veifar, bruer, landskapsrom, vegetasjon, steingjerder og liknende skal så langt som mulig ivaretas.

7. Gjeldende reguleringsplaner

I områder hvor det finnes eksisterende reguleringsplaner som omhandler kulturminner, er reguleringsplanene gjeldende. Hensynssoner for kulturmiljø (pbl 2008) og spesialområder for bevaring (pbl 1985), som ligger innenfor gjeldende reguleringsplaner, er gjeldende.

8. Skilting og reklame på og ved kulturminner

Tekniske innretninger i kulturmiljø, herunder også skilt og reklame, skal gis en diskret utforming, og ha en plassering, materialbruk og fargevalg som harmonerer med områdets karakter og tradisjon. Slike innretninger kan ikke settes opp uten at kommunen på forhånd har gitt samtykke. Tiltaket skal tilpasses kulturminnets egenart.

B. RETNINGSLINJER

9. Forhold til overordnede lover, forskrifter og gjeldende planer

Automatiske- og vedtaksfreda kulturminner skal ivaretas iht. Kulturminneloven.

10. Samferdsel

For de hensynssoner som omfatter/berører eksisterende veianlegg, tillates normal drift, bruk og vedlikehold.

11. Universell utforming

Der hvor det er naturlig og hensiktsmessig bør prinsippene for universell utforming (UU) legges til grunn for planlegging/oppgradering av bygg/konstruksjoner og uteanlegg. UU-målene må avveies i forhold til natur/terreng og kulturminnevern, hensiktsmessighet og økonomi.

12. Kulturminneplanens rapport er utdypende for forvaltning og vurdering

Begrunnelse og tydeliggjøring for hvordan de ulike objekt er vurdert, og hva som er viktig, er beskrevet i kulturminneplanens rapport.

Det finnes kulturminner som ikke er registrerte, og denne planen er derfor ikke uttømmende. Det må derfor gjøres et arbeid/utsjekk når det kommer søknad om tiltak eller riving på/av eldre bebyggelse.

Plankart med hensynssoner etter PBL § 11-8 følger planen som vedlegg.

5. ARKEOLOGISKE KULTURMINNER

Kulturminnene er vår mulighet til å møte fjern fortid. Slike møter skaper gjerne en opplevelse av nærhet til fortidens mennesker som bodde og levde i dette miljøet. Kulturminner fra før reformasjonen i 1537 er automatisk fredet. Slike fornminner ligger ofte mer eller mindre skjult i terrenget. Dermed er det spesielt viktig å legge til rette for informasjon og tilgjengelighet. God og levende formidling er avgjørende for opplevelsen og forståelsen av kulturminnet. Formidling på selve stedet der fornminnet er, kan gi ytterligere kjennskap til hvordan menneskene levde og virket.

Tidsakse

Eldre steinalder:	10 000 - 4 000 f.Kr
Yngre steinalder:	4 000 - 1 800 f.Kr
Eldre bronsealder:	1 800 - 1 000 f.Kr
Yngre bronsealder:	1 000 - 500 f.Kr
Eldre jernalder:	500 f.Kr - 570 e.Kr (Folkevandringstid 400-570)
Yngre jernalder:	500 e.Kr- 1 000 (Vikingtid 800-1050)
Tidlig middelalder:	1 050 - 1 150
Høymiddelalder:	1 150 - 1 350
Senmiddelalderen:	1 350 - 1 537
Nyere tid:	Tiden etter reformasjonen fram til i dag

5.1. FORVALTNINGSANSVAR FOR FORNMINNER

Forvaltningsmyndighet for kulturminner fra før reformasjonen (fornminner) er lagt til Arkeologisk museum og Innlandet fylkeskommune, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Kommunen har likevel ansvar for at det blir tatt hensyn til fornminnene, og å bidra til utvikling og formidling av disse. Alle innbyggere har også et ansvar. Det er viktig å ta hensyn ved ferdsel i fornminneområder. Dersom det oppdages skade eller hærverk på eller ved fornminnene, er det viktig å kontakte kulturavdelingen i fylkeskommunen. Det finnes mange arkeologiske kulturminner som ikke

er funnet eller registrert. Blir det gjort funn som kan tenkes å være et fornminne er det plikt om varsling til forvaltningsmyndighet.

5.2. PRIORITERTE OMRÅDER I TRYSIL

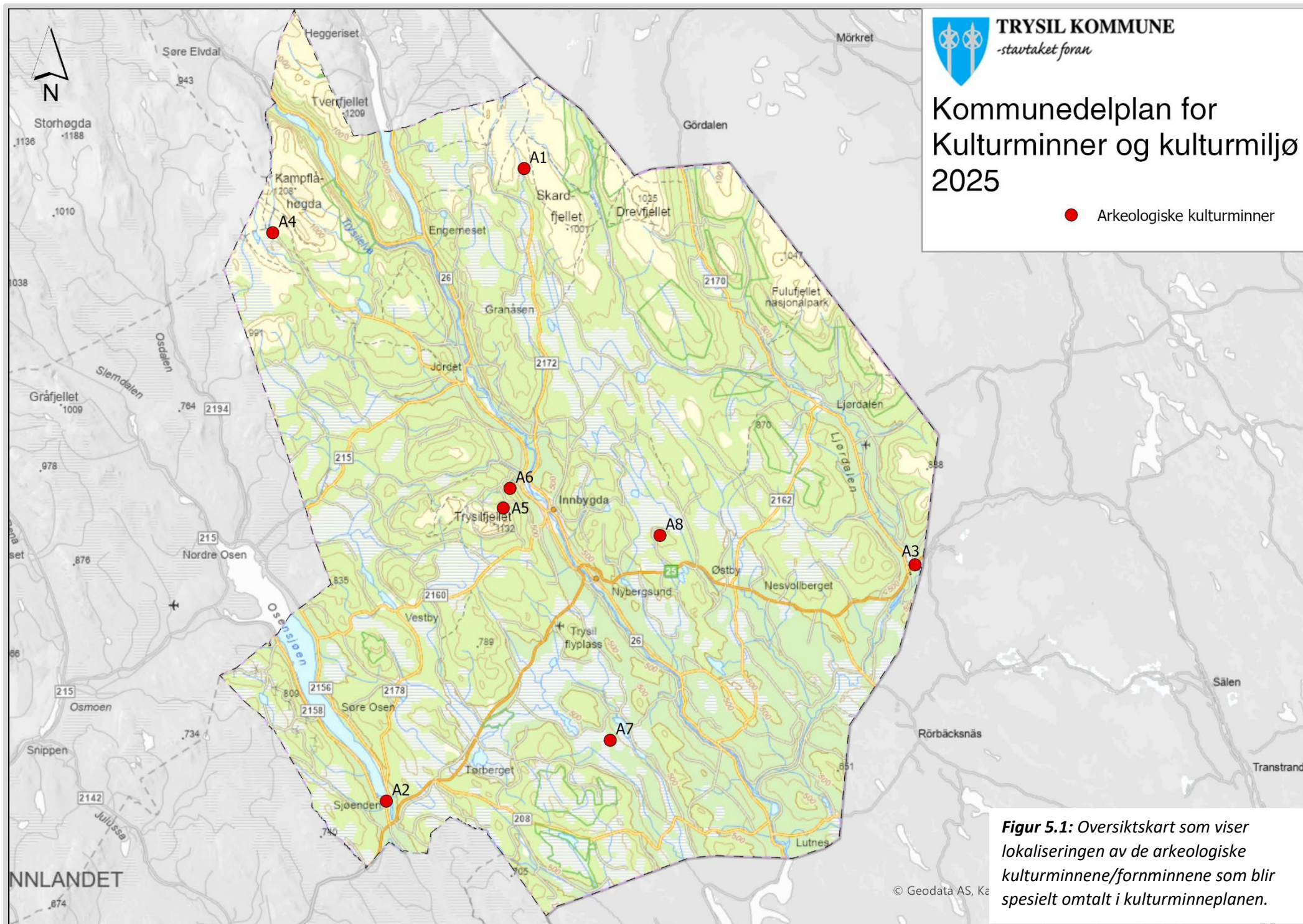
Trysil kommune har pr. januar 2025 676 registrerte forhistoriske kulturminner i Riksantikvarens database Askeladden. Alle disse blir ivaretatt gjennom Kulturminneloven. Lokalitetene er alt fra store fornminnefelt slik som fangstanlegg, gravfelt og jernvinneanlegg, til dyrkingsspor, bosetningsspor og kullgroper. I tid spanner disse fra eldre steinalder til middelalder. De eldste sporene som er funnet i Trysil er steinalderboplasser ved Osensjøen, ved Støa og i Ljørdalen.

I kulturminneplanen er det gjort et lite utvalg som blir presentert.

Utvalget er gjort ut i fra følgende kriterier:

- Alder og tematisk spredning
- Formidlingspotensial

Nr.	Objekt	Stedsnavn/grend	Båndleggingssone
A1	Jaspisbruddet	Flendalen	H730_1
A2	Steinalderboplasser	Osensjøen	H730_2-4
A3	Stenalderbosetting	Støa	H730_5-7
A4	Gravhaug	Eltdalen	H730_8
A5	Gravrøyser	Trysilfjellet	H730_9
A6	Fangstanlegg	Trysilfjellet	H730_10
A7	Jernvinne	Frostnes	H730_11
A8	Lundkvassberget	Østby	H730_12



A1 Jaspisbrudd i Flendalen

I Flendalen ligger det eneste kjente jaspisbruddet i det sørnorske innlandet. Jaspis er en finkornet kvarts som på grunn av jernforbindelser har fått en vakker rød farge. Den har like gode spalteegenskaper som flint, et råmateriale som har vært benyttet til redskapsproduksjon i uminnelige tider. Mangel på god flint, spesielt i innlandet, gjorde at en her tok i bruk lokale bergarter som kvarts, kvartsitt og jaspis (askeladden.no).



Figur 5.2: Bildet er en illustrasjon av jaspisbruddet.

Illustrasjonen: arkikon.no

Bruken av jaspis går tilbake til eldre steinalder (ca. 7600 - 4000 f. Kr). Ved bruddet finner vi de første spor etter «tryslinger» som for nesten 10 000 år siden, dvs i eldre steinalder, startet utvinning av steinen. Den ble brukt til å lage redskaper for fangst av dyr som elg, bjørn, småvilt og til videreforedling av kjøtt, skinn og huder til mat, klær og boliger. Det er registrert tallrike

boplasser med jaspis langs vassdragene øst for Glomma og i tilsvarende landskap på svensk side.

Menneskene fortsatte å oppsøke bruddet og utnytte jaspisen gjennom hele den eldre steinalderen. Spredningen utover kjerneområdet øst for Glomma tyder også på at «jaspisfolket» i Flendalen reiste og hadde kontakter utover sine mer faste tilholdssteder.

Det ser imidlertid ut som bruken av jaspis opphører ved slutten av eldre steinalder. På yngre boplasser i regionen er det så langt ikke funnet spor etter dette råstoffet, selv om bruk av flint, kvartsitt, kvarts og andre bergarter fortsatte langt fram i tid.

Bruddet var lokalt kjent langt tilbake i tid, og ble arkeologisk undersøkt og beskrevet på midten av 1980-tallet. I nyere tid ble jaspisen også brukt som ildflint («fattigmannsflint»), og noe ble også tatt ut til smykkeproduksjon.

Ved bruddet er det satt opp opplysningsskilt av Trysil kommuneskoger og Hedmark fylkeskommune.

A2 Steinalderbosetninger ved Osensjøen

Ved Osensjøen er det gjort en rekke funn av steinalderbosetninger. De eldste funnene er fra 6500 f.kr. I tillegg til bosetningsspor er det funnet strukturer med skjørbrent stein (kokegroper) i strandsonen, flintredskaper, avslag av jaspis og pilspisser av kvartsitt og skifer. De ulike oldsakene tyder på tilknytninger til både jordbruk og fangst.

Ved Osensjøens søndre del er det en rekke funnsteder med bosetningsspor fra steinalderen, og en kvadratisk tuft. Området er sørvestvendt og utmerker seg med gode solforhold. Landskapets utforming gir godt skydd fra nordavind, spesielt i nordre del. Ved høy vannstand, ligger i dag flere av funnstedene under vann. Andre ligger svært tilgjengelig ved opparbeidet lekeområde for elevene på Vestre Trysil skole.

Ved befaring av det opparbeidede området til Vestre Trysil skole ble det gjort funn av skjørbrent stein og avslag av kvarts som lå synlig i dagen.



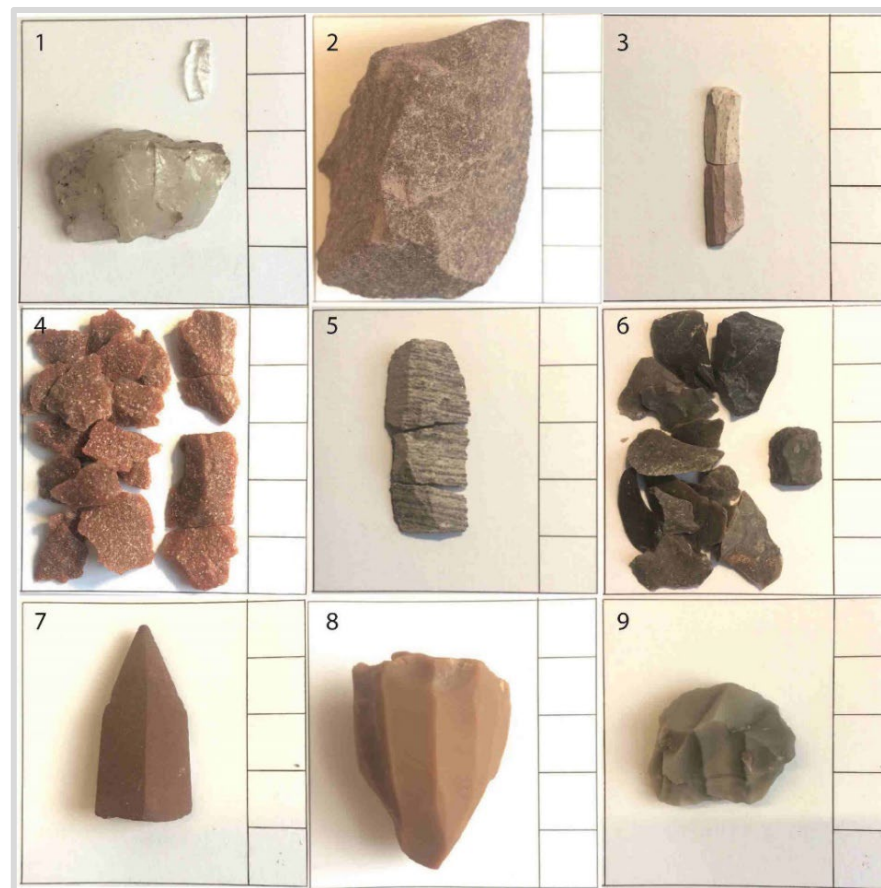
Figur 5.3: Flyfoto som viser funnsteder for steinalderbosetninger ved søndre del av Osensjøen.

A3 Steinalderbosetning i Støa

Ved Støa er det gjort mange oldfunn, spesielt ved gården Brovold. Funnene er rikere enn noe annet sted i Trysil, og det er flere av funnene som kan tyde på fast bosetning. Konsentrasjonen av funn viser at dette var et knutepunkt for de mange fiskere og fangstmenn som har ferdes i området, gjennom flere tusen år. De eldste funnene er fra steinalderen.

Det er blant annet gjort funn av tilvirket jaspis, flint, store mengder skjørbrent stein og kull. Det er gjort funn av en rekke ulike råstoff som sjeldent forekommer på kystboplassene på Østlandet, blant annet kvarts

og kvartsitt i ulike varianter, kalsedon, sandstein (mostein), porfyruff, og rød skifer. Råstoffene vitner om kulturelle utvekslinger mellom fjerntliggende områder. En skinnskraper av fin senonflint viser til de rike flintforekomstene på de danske øyene i sør, mens en rød skiferspiss viser til fangstradisjoner i nord og øst (Svein V. Nielsen 2016).



Figur 5.4: Funn fra utgraving i Støa.

A4 Gravhaug Eltdalen

Denne gravhaugen vakte stor oppsikt da den ble oppdaget på midten av 1960-tallet. Inntil da hadde store gravhauger fra jernalder vært forbundet med rike jordbruksbygder lengre sør. Men denne haugen ble lagt i tregrensen på ca. 800 moh, og kunne ikke kobles til noe gårdssamfunn. Hvem var det som ble gravlagt her inne i fjellødet, langt fra gård og grend? Utgravning av haugen avdekte restene av et bål. I et lag av trekull og bjørkestokker ble det funnet våpen, verktøy, en praktfullt dekorert beltespenne, dekorerte beingjenstander - deriblant rester av en kam, 13 bjørneklør og bein fra både menneske og hund. Graven er datert til omtrent 600 e. Kr. – i merovingertid (yngre jernalder).



Figur 5.5: Gravhaugen i Eldalen fra jernalderen.
Foto: Ida Holden Enebo

Eltdalen skal ha vært Trysils beste jaktterreng i gammel tid, og innholdet i graven tegner et bilde av en høyt aktet jeger. Senere er det gjort flere liknende funn i norske fjellstrøk, men Eltdalsgraven utmerker seg fortsatt blant de rikeste. Rikdommen knyttes til handel med eksklusive varer i pels, skinn og bein som var ettertraktet på markeds plasser i sør-Skandinavia og videre sørover på det europeiske kontinentet. Med sag, rasp og fil kan jegeren ha bearbeidet produktene selv. Kanskje har jegeren selv tilvirket beinkammen som ble funnet i graven?

Et gammelt veifar passerer sør for haugen. Veien er knyttet til et nettverk av veier i fjellene mot Rendalen og videre mot Østerdalen. Langs disse veiene finnes det flere gravhauger. Sett med en jegers øyne er plasseringen av Eltdalsgraven ikke så avsides likevel. Den døde ble kanskje gravlagt i hjertet av sine jaktmarker og med hunden – jegerens trofaste følgesvenn ved sin side (Hedmark Fylkeskommune/Trysil kommune 2016).

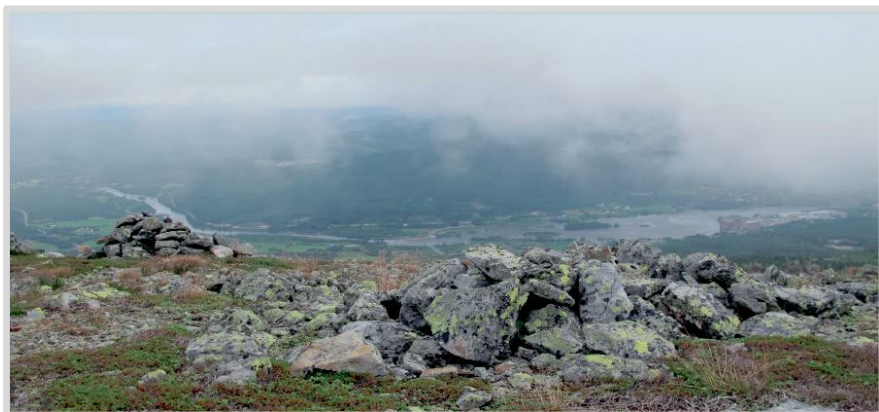


Figur 5.6: I graven fantes mye utstyr. Til venstre ses våpenkniv med fastrustet del av slire, 10 pilspisser og en spydspiss. Til høyre ses verktøysett som ble funnet i graven: bryne, rasp, fil, sagblad mm.

Foto: Kulturhistorisk museum Oslo

A5 Gravrøyser i Trysilfjellet

Steinrøysene rett ved en av skiheisene i Trysilfjellet rommer en grav. Graven tilhører en begravelsestradisjon fra jernalderen (500 f. Kr - 1000 e. Kr) som arkeologene kaller fangstmarksgraver.



Figur 5.7: Røysene ligger med godt utsyn over elvedalen og omliggende fjell og åser. Foto: May Tove Smiseth

Gravrøyser og -hauger forbindes ofte med rike jordbruksbygder, hvor slekten ble gravlagt nært gården i generasjoner. Men fangstmarksgravene er, som her på Nordre Kanken, plassert i skog- og fjellstrøk, langt fra god jordbruksjord.

Mest sannsynlig er de anlagt av folk som livnærte seg av ressursene i utmarka – først og fremst av storviltjakt. Tusenvis av fangstgroper for elg og rein er påvist i skogstrøkene mellom svenskegrensen og Glomma, og pilspisser dominerer funnbildet fra disse områdene.

Det lå store verdier i jaktproduktene. Varer av skinn og horn inngikk i vareutveksling i handelsnettverk som strakk seg nedover til det europeiske kontinentet.

Det er funnet kammer av horn fra hjort, elg og reinsdyr på mange av vikingtidens store handelsplasser i sør-Skandinavia.

Det var betydningsfulle personer som ble æret med gravrøyser, og disse to er antakelig minnesmerker over høyt ansette jegere og fangstfolk. Røysene kan inneholde brente eller ubrente graver. Den døde fikk ofte med seg våpen, smykker og redskaper i graven. Gjenstandene kan fortelle oss om den dødes kjønn, yrke, status og sosiale rolle – men kan de også fortelle om etnisitet?

I tillegg til våpen og smykker som er vanlige i jordbruksbygdene lengre sør, er det i noen fangstmarksgraver funnet gjenstander som kan knyttes til samisk kultur. Samisk tilstedeværelse i Sør-Norge og Hedmark framtrer i tidlige skriftlige kilder, og på grunnlag av arkeologiske funn hevder flere arkeologer at en samisk etnisitet kan påvises blant innlandets jegere allerede ved jernalderens begynnelse (Hedmark Fylkekommune 2016).

Så lenge røysene på Trysilfjellet ikke er utgravde, vet vi lite om de gravlagtes etniske tilhørighet.

A6 Fangstanlegg Trysilfjellet

I Trysil kommune finnes mange registrerte fangstanlegg, og helt sikkert også mange uregistrerte. Ved å besøke [www.kulturminnesok](http://www.kulturminnesok.no) kan du få en oversikt over de som er registrerte, og hvor de ligger. Her omtaler vi det registrerte fangstanlegget i Trysilfjellet som et eksempel.

Ved Vikhammermyra ligger åtte fangstgroper på rekke, og utgjør hele eller deler av et fangstsystem. Beliggenhet er på et flatt, nedsenket platå, 620 m over havet, mellom Vihammeren og helningen opp mot Høgegga. Fangstgropene ligger ca 1,5 km fra gravrøysene på Trysilfjellet som er beskrevet over.

Fangstgroper eller dyregraver forteller om et godt organisert samfunn. Fangstgropsystemene består ofte av mange groper og ledegjerder som stenger av en hel dal der elgen trekker. Det kreves en betydelig innsats av mange mennesker for å kunne lage et slikt system. Først må en ha meget god kjennskap til dyretrekk. Deretter kreves det en stor innsats med å grave gropene, bygge trekasser nedi og lage ledegjerder mellom. Dessuten må systemene overvåkes og vedlikeholdes.

Fangstgropene for elg kan grovt deles inn i to typer. Den første typen har en tømret kassekonstruksjon nede i gropa. Disse gropene fremstår i dag som traktformede med rektangulær bunn. I den andre typen er det lagt et stort trelokk med åpning over selve gropa, som gjør at dyret ikke kommer opp igjen når det er falt nedi. Denne typen groper fremstår som bolleformede i dag. I begge tilfellene har det vært ledegjerder mellom gropene, og åpningen i gropa har vært kamouflert, trolig med kvist, mose og lignende. Fangstgroper for rein finnes i fjellet og kan være tørrmurte kasser av stein (NIKU7).



Figur 5.8: En av fangstgropene ved Vihammermyra.

Foto: Ove Holseng, tegning: May Tove Smiseth.

A7 Jernvinne, Frostnes

Jernvinna på Frostnes, er datert til 1100-1200-tallet av arkeolog Ove Holseng. Det er få registrerte jernvinner i Trysil fra denne tiden, og generelt få kulturminner av noe slag fra yngre jernalder/middelalder i Trysil. Jernvinna ved Frostnes er en del av et større sammenhengende område med lignende jernvinner, kullgroper og slagghauger.

Disse jernvinnene er fra høymiddelalderen, en tid uten kjente skriftlige og arkeologiske kilder fra Trysil. I sin doktorgradsavhandling setter Bernt Rundberget jernvinnene av denne typen «Hedmarkstradisjonen» i sammenheng med fast bosetting og velorganiserte samfunnsstrukturer med handel. Her mener han at produksjonen i både omfang og omsetning fortjener betegnelsen protoindustri. I så måte er disse jernvinneanleggene viktige, fordi de som kilder er bortimot alene om å si noe om fast bosetting i Trysil i høymiddelalderen.

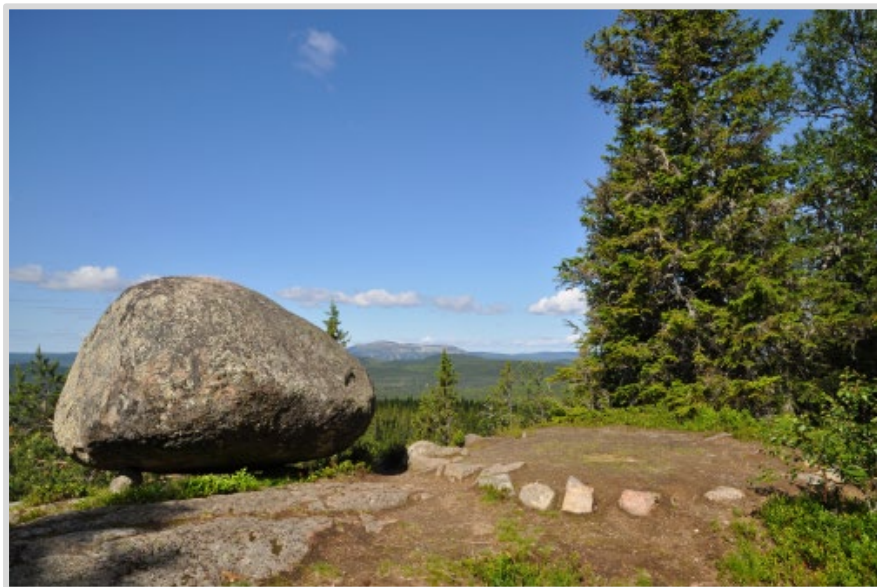
Både jernvinna, og anleggene rundt, er automatisk freda etter Kulturminneloven.



Figur 5.9: Slagg fra jernvinna på Frostnes.

A8 Lundkvassberget

Lundkvassberget ligger i Østby, og er en flott utflukt for hele familien. Opp til toppen går en lett og fin sti i skogsterreng. Fra Lundkvassberget er det fin utsikt til Trysilfjellet og skogene omkring.



Figur 5.10: Lundkvassberget.

Foto: Hege Skalleberg Gjerde, Kulturhistorisk museum.

På toppen ligger en stor stein som ble liggende igjen da isen trakk seg tilbake etter siste istid. Ved siden av den store steinen er det en ring av steiner. Det finnes flere teorier på hva dette har vært, fra offerplass til gravhaug. Uansett hva opprinnelsen til steinringen er, er det liten tvil om at steinens spesielle plassering og toppens vide utsikt, har betydning.

I boka «Oldtid ved åmøtet» sies det i avsnittet «Fangstmarka – ei finnemark»: «De to utgravde fangstmarkgravene på Rødsmoen er neppe enestående i Åmot. En tilsvarende ble funnet på toppen av «Utsikten» ved

registreringen av regionfelt Østlandet i 1999. Graven var en knapt synlig steinsetting med et lag stein, og trolig en fangstmarkgrav med vidt utsyn over søndre Rena – i åsen en halv mils vei øst for gravene ved elva». Ved registreringene i 2000 ble det funnet ytterligere en fangstmarkgrav i Gråfjell. Disse fangstmarkgravene i Åmot er svært like med det vi kan se på Lundkvassberget, og videre svært like fangstmarkgravene som er registrert på Finnmarksvidda, både i utforming og plassering.

Fangstmarkgravskikken knyttes til en ikke-germansk fangstkultur som er av samisk eller sørsamisk opprinnelse. Det er derfor sannsynlig at steinringen på Lundkvassberget har sør-samisk opprinnelse (Sørli 2009).

Det finnes utallige sagn og myter knyttet til denne lokaliteten, og det snakkes blant annet om «mannen i steinen». «Mannen» trer tydelig fram når solen laget skygger på steinens overflate, se figur 5.11.



Figur 5.11: Steinen på Lundkvassberget.

Ansiktet trer tydelig fram når sollyset lager skygger på den. Foto: Hege Skalleberg Gjerde, Kulturhistorisk museum.

6. SKOGSDRIFT OG TØMMERFLØTING

Skogen har alltid betydd mye for Trysil. Før i tiden fant de fleste tryslinger sitt arbeid der. Arbeidet besto for det meste av tømmerhogging, -kjøring og -fløting. Små og store vannveier ble benyttet for å få tømmeret til fabrikkene (Fløtedammer i Trysil, 2004). Skogbruk har siden 1600-tallet vært en av de mest betydningsfulle næringsveiene i Hedmark. Dette har sin bakgrunn i de store skogdistriktene i fylket. Hedmark regnes som et av landets største skogfylker. Ved siden av ressurstilgangen, har mulighetene for rasjonell transport av tømmer fram til oppkjøperne vært en viktig forutsetning for skogbruksinteressene i Hedmark. Fram til 1960-tallet hadde vassdragene i fylket en sentral betydning for tømmertransporten (Hedmark Fylkeskommune 1993).

Tømmerfløtinga i Hedmark har etterlatt seg et stort antall synlige spor i de ulike vassdragene. De forskjellige fløteranleggene representerer både et viktig kulturhistorisk dokumentasjonsmateriale, samtidig som fløterdammer, skådammer, koier, båthus, ulike typer uthus og kanaler representerer viktige elementer i kulturlandskapet langs en hel rekke av vassdragene i fylket.

Trysil er med sine 1,7 millioner dekar Norges største skogkommune regnet i produktivt areal (Trysil.kommune.no). Det avvirkes cirka 250 000 kubikkmeter årlig i Trysilskogene. Det tilsvarer 7000 tømmerbillass. Trysil kommune og Statskog eier cirka 25 % av skogarealet hver, og er Trysils største skogeiere. 80 % av de private skogene er på under 1 000 dekar.

Det siste aktive fløtervassdraget i Hedmark var Femund-/ Trysilvassdraget (Klarälven). Her ble det drevet fløting helt fram til og med sesongen 1991. Med nedleggelsen av fløtinga i dette vassdraget var det definitivt slutt på en mer enn 300-år gammel tradisjon i Hedmark.

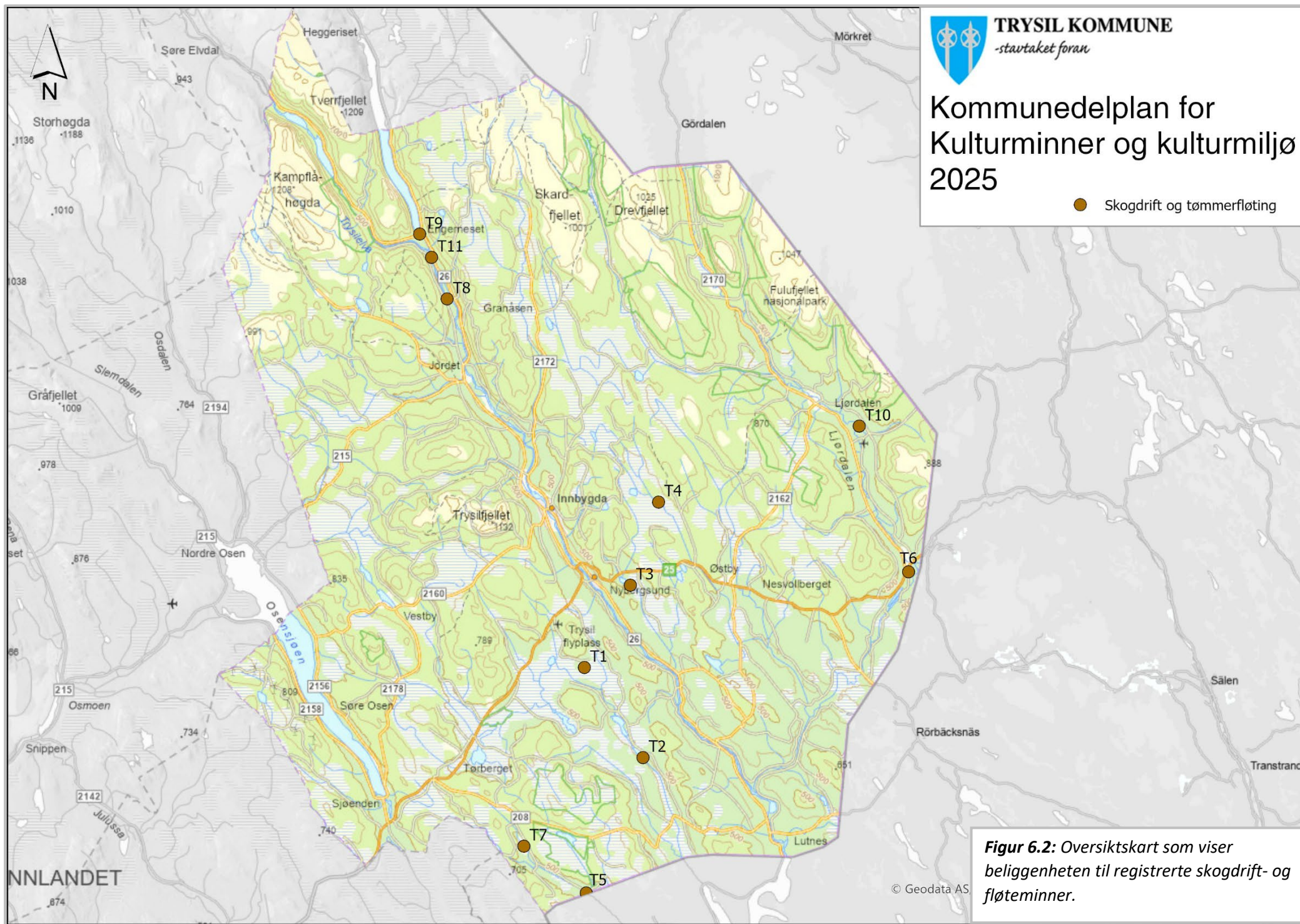


Figur 6.1: Fløtere i full sving ved fossestryket Lutufallet 1921.

Foto: Haakon Garaasen

6.1. UTVALGTE OBJEKTER

Nr.		Type	Hensynssone
T1	Milskifttallen: Rådelstre	Grensetre	H570_1
T2	Storhådammen	Fløterdam	H570_2
T3	Kolosjødammen	Fløterdam	H570_3
T4	Brennholddammen	Fløterdam	H570_4
T5	Høljefallsdammen	Fløterdam	H570_5
T6	Støa kanal	Fløterkanal	H570_6
T7	Ljørkoie, Søndagsmyrdammen	Fløterkoie	
T8	Kjeldmokoia	Skogskoie	H570_7
T9	Engerosbrakk, Engerneset	Fløteranlegg	
T10	Tangåkoia	Fløterkoie	
T11	Minnestein Engerneset	Minnestein	



T1 Rådelstre - Milskifttallen

I Trysil finnes flere rådelstrær. Dette er trær som fungerer som grenseskiller. Milskifttallen er et av disse.



Figur 6.3: Rådelstre Milskifttallen.

Foto: Anja Ø. Ryen/Ola Sætre

Trysils første sokneprest Axel Christian Smith (1744-1823) var en foregangsmann på mange områder. For å få mere ordnede eiendomsforhold ivret han for å oppløse de utstrakte sameieforholdene som han mente var uheldig for fremtidig drift av skogen.

Soknepresten og amtmann og kammerherre Ditlev Von Pentz (1744-1821) var viktige bidragsytere til at skogen i Trysil ikke ble kongealmenning, men forble i privat eie.

De 13 eldste gardene i Trysil fikk derved stadfestet sin eiendomsrett til skogen med en etterfølgende deling mellom disse.

Dette skjedde i en Utskiftningsforretning som begynte den 10. august og ble avsluttet den 12. august 1786. At Utskiftningsforretningen kun tok 3 dager var et resultat av grundige forberedelser, som i neste omgang førte til enstemmige vedtak blant de involverte.

For å hedre amtmann Von Pentz minne ble det bestemt at den såkalte Pentz-øksa skulle anvendes når skogrådelene skulle gås opp. Øksa hadde som merke en P med krone over.

Milskifttallen syd-vest for Sæteråsen er beskrevet i «Tryssils Skovbok» som et rådelstre mellom Østre og Vestre Sætre skog. På treet ser man merket etter Pentzøksa - et rådelstre som man mener har stått siden skogdelingen i 1786.

T2 Storhådammen i Varåa

Storhådammen i Varåa er den største fløterdammen i Trysil. Den har fire løp hvorav tre er med luker og en er med setter. De tre lukeløpene har hver fire separate luker. Storhådammen er derfor en kombinert luke- og bjelkesettdam.



Figur 6.4: Storhådammen.

Foto: Oddmund Bækkevold

Den første dammen her ble bygget på 1850-tallet. I 1898 ble den bygget om. I 1911-13 ble det bygd en ny dam ved Storhåa, 20 m nedenfor den gamle. Det var en lukedam med gulv av tømmer, og kar av solide stenblokker. I 1952 ble den forhøyet, og fikk omtrent den utforming og utseende den har i dag.

Sommeren 2017 ble det utført en tilstandsvurdering av dammen: Betong og jern ser etter forholdene ok ut. Gulvet er noe redusert, hvor det to steder i utsparing/nisje må byttes da det er fare for gjennomtråkk. Trevirke

i damlukene har begynnende råte i endevend. Det har lagt seg på noe busker/trær ved vestre damluke. Bør fjernes før evt. storflom (kan tette) (askeladden.no).

Dammen er på liste over høyt prioriterte anlegg utarbeidet av Fylkeskommunen. Også arbeidet med kulturminneplan i Trysil har vurdert Storhådammen som en viktig kilde til kunnskap om fløtedammer. Dette både med bakgrunn i sin størrelse, historiske betydning, bygningsmessige konstruksjon og tilgjengelighet for formidling.

Fløterdammer

Det er tre type dammer: Nåledammene er eldst, fra 1700-tallet. Lukedammene er fra 1800-tallet; de ble senere bygget om til (bjelke)settdammer på 1955-1960-tallet. Nåledammene har navnet etter solide «planker» som ble satt stående når dammen skulle settes. Lukedammene besto av solide luker ca 1,10m brede. Det kunne være flere luker ved siden av hverandre, alt etter hvor bred lysåpningen i dammen var. Lukene ble senket når dammen skulle settes og heist når den skulle slippes. Bjelkesettdammene besto av solide bjelker (nåler) 22,3x22,3 cm, lengden ble tilpasser lysåpningen i dammen. Bjelkene ble lagt oppå hverandre når dammen skulle settes og heist når den skulle slippes.

T3 Kolosjødammen

Kolosjødammen ligger sør for Storkolosjøen i Grambolia. Dammen ble bygget i 1852 som lukedam. I 1957 ble den bygget om til settedam.

Dammen er plassert i enden av et myrområde mellom to høydedrag. Vannmagasinet er ca. 1 km langt og 300 - 400 m bredt. Damarmene går vinkelrett på daminnredningen. Damarmene består av stein og jord med en halv meter høy steinmur på toppen. Damkarene er lagt opp av kilt stein, og er delvis holdt sammen med jernhaker. Dambrua er bygget på jernbaneskinner. Dammen er ombygd fra lukedam i 1957.



Figur 6.5: Kolosjødammen slik den ser ut i dag.

Foto: 2017, Anja Ø. Ryen

Kolosjødammen er en god representant for settedammer i Trysil. Den er i god stand, og den ligger godt tilgjengelig slik at folk kan besøke den.

T4 Brennholddammen

Brennholddammen i Vestre Grøna ble bygget i 1882 som en lukedam. I 1957 ble dammen ombygd til settedam med ett løp. Brennholddammen er i dag en bjelkesettdam med støpejernspill. Damtypen er av de mest vanlige i Trysil.



Figur 6.6: Brennholddammen.

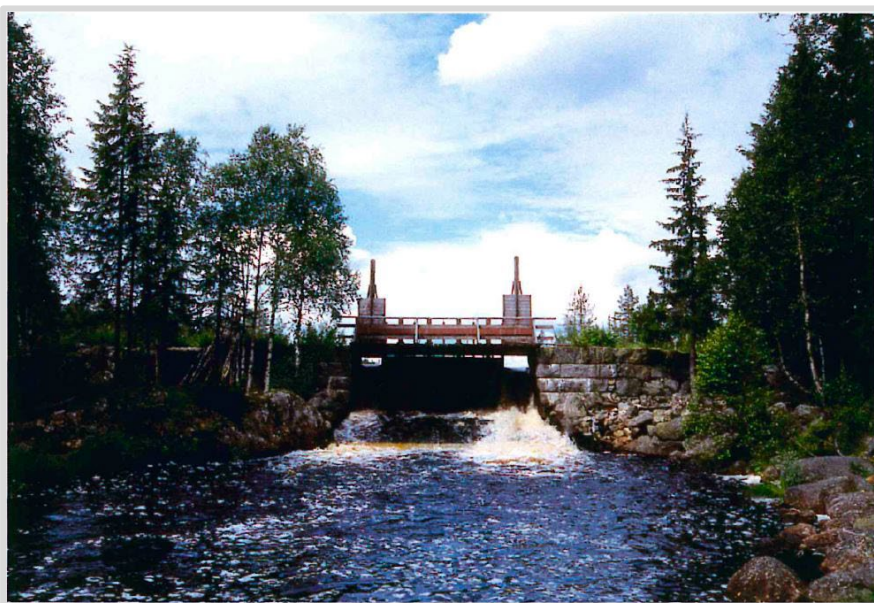
Foto: Oddmund Bækkevold

Dammen er plassert i enden av et myrområde mellom to høydedrag i terrenget. Vannmagasinet er ca 3 km langt og 300 - 500 meter bredt. Damarmene består av stein og jord. Damkarene er lagt opp av kilt stein og er delvis holdt sammen av jernhaker. Fugene mellom steinene er tildels tettet med betong. På damsida (magasinsida av dammen) er det lagt opp en forstøtningsmur av kilt stein som skrår inn mot sluseløpet.

T5 Høljefallsdammen

Dammen ble bygget i 1927, og brukt fram til 1968. Dette er den nederste i elva Hølja på norsk side.

Høljedammen er en av fire bevarte lukedammer i Trysil, og den eneste i Hedmark som har seks luker plassert sammenhengende i en damåpning. Damkarene er oppført i kilt stein, 2,75 m høye. Armene er oppmurt av naturstein 12 og 45 m lange. Åpningen er 6,82 m. Dammen ble restaurert på 90-tallet og kanskje Trysils best bevarte. Historikken er beskrevet ved dammen. Dagens koie var opprinnelig båthus/redskapsskjul. Den gamle damkoia var knøttlita og stod på vestsiden av åa, på svensk side av riksgrensen (Tørberget Historielag årsskrift 2006).



Figur 6.7: Høljefallsdammen, lukedam. Her er 2 luker er oppe og 4 luker er nede. Foto: Oddmund Bækkevold.



Figur 6.8: En av armene til dammen, oppmurt i naturstein.
Foto: Bo Hansson

T6 Støa kanal

Støa kanal var et fløtingsanlegg i bruk fra 1858 til 1901 for å bringe tømmer fra elva Ljøra over til Trysil-/Klaravassdraget.

I Ljørdalen er det store skoger, men ingen elveforbindelse til Värmland og Karlstad. Derfor var tømmeret her vanskelig å utnytte. Hestetransport av

tømmer fra Ljørdalen til Trysil elva ble forsøkt, og forkastet. I 1851 begynte A/B Mölnbacka-Trysil å kjøpe opp grunn i Støa. Først bygde de garden Gustavsberg i 1854. Året etter startet utgravinga av en kanal fra Ljøra og opp til Flersjøen, over 3 km lenger sør og 13 meter opp i terrenget.

Arbeidet med graving og bygging av tømmerspillene kunne bare utføres i den frostfrie perioden og tok fire år. Anlegget, med garden Gustavsberg som skulle bli bosted for kanalbestyreren og hans familie, hadde kostet 100 000 kroner da det sto ferdig høsten 1858. 1859 ble første driftsåret, og fløtinga pågikk hver sommer fram til 1901.



Figur 6.9: Bildet viser Støa kanal i dag. Anlegget er restaurert og fungerer som museum. Foto: kanalspillet.no

Ifølge en lønningsliste fra 1855 arbeidet det 65 mann på kanalen i anleggsperioden. Senere var det årlig opptil 60 mann som hadde arbeid på selve kanalen i tillegg til de som var ved Flersjøen og i Ljøra. Arbeidet begynte ved 5 tiden om morgenen og de kunne ha fra 8 til 12 timers arbeidsdag. I 1883 var arbeidslønna 23 øre timen, ei dagslønn fra 2 til 2,75 kroner.

Virksomheta på Støa kanal må ha ført til formidable forandringer i Ljørdalen. Ikke bare betydde Støa kanal arbeid og livberging, men tilstrømningen av mennesker må ha ført til en stor omveltning (kanalspillet.no)

I 1991 begynte Museumssenteret i Trysil/Engerdal (i dag Trysil/Engerdal museum) restaureringen/gjenoppbyggingen av kanalen slik den står i dag. Kanalen ble gjenåpnet i 1997 og har stor formidlingsevne.

T7 Ljørkoie ved Søndagsmyrdammen i Høljedalen

Søndagsmyrdammen var en nåledam som ble gjort om til fiskedam i to omganger. Første gang umiddelbart etter at fløtinga ble nedlagt, deretter en gang på 70-tallet. Da ble dammen også litt større (Rune Kvarnstrøm/Marianne Bakken 2017).

Der hvor koia står i dag (ved utløpet) var det opprinnelig en ljørkoie og et båthus. Dette var en typisk fløterkoie av den brede, lave typen. Også i dag står en gammel ljørkoie her. Denne ble flyttet hit på 1970-tallet. Den er i god stand, og Statskog er eier.



Figur 6.10: Ljørkoia som i dag står ved Søndagsmyrdammen. Foto 2024, Anja Ø. Ryen

T8 Kjeldmokoia, Nordre Trysil

Styggbergsteigen er en av de største teigene til Trysil kommuneskoger. Den ligger nord for Jordet på vestsida av Trysilelva, og strekker seg fra Pipestenvelta vis a vis stedet Granberget til Djupskarbekken tre km nord for Eidet gård. Teigen er på 36 500 mål. Det meste av terrenget er bratte lier ned mot Trysilelva. Det er dokumentert hogst her allerede i 1850.



Figur 6.11: Kjeldmokoia. Stallen ses i bakgrunnen til venstre i bildet.
Foto: Roar Vingelsgaard

I den første tida ble det brukt slepping / renning av tømmeret ned de bratte liene. Det er spor etter disse rennene i terrenget fortsatt. Det ble anlagt flere velteplasser langs elva. Det største tømmeret i Trysil kirke (innviet 1861) ble drevet fram fra Styggberget på denne måten. Styggbergsteigen bestod av ulike eiendommer som på 1800-tallet ble samlet under Mølbacka-Trysil. Trysil kommune kjøpte tilbake Mølbackaskogen i 1906.

De eldste koiene i Styggberget er fra 1920-tallet. Det har vært over ti koier knyttet til teigen. Ikke alle hadde stall. I dag står igjen seks av dem. Kjeldmokoia ble bygd i 1924. Her står nå tømmerkoia, stallen og en utedo.

Den opprinnelige tømmerstallen ble erstattet av en stall bygd av lemmene i 1955. Karl Nordli rodde lemmene over Trysilelva, og Paul og Einar Holdbak kjørte de fram til Kjeldmoen.

I Styggberget ble det brukt ulike driftsformer. Foruten renning ble det gjennom årene brukt slepkjøring med hest (hankkjøring), hankkjøring med stammelunner, sortimentsdrift med vanlig skogsmaskin, vinsjdrift med traktor og kabelkrandrift.

På slutten av 1950-tallet ble Styggbergsvegen bygd. På 1980-tallet det også bygd en skogsbilveg lenger opp – Øvre Styggbergsveg.

Kjeldmokoia har bevart både stall og utedo, og ligger på sitt opprinnelige sted. Koia og de tilhørende bygningene er et godt eksempel på hvordan slike koier var, og bør derfor ivaretas. I dag er Kjeldmokoia åpen for fiskere og andre som ferdes langs elva.

T9 Fløteranlegget Engerosbrakka, Engerneset

Fløtebrakka ble først registrert 1925-26, da den ble oppført ved Engeroset, delvis med laftetømmer fra et eldre hus muligens en gammel ljørkoje. Rundt 1940 ble den flytta ned til Rømoen, før den i 1952 igjen ble flytta tilbake til Engeroset. Da ble det samtidig oppført redskapshus som inneholdt smieutstyr for vedlikehold av blant annet fløterhaker. Samtidig ble det også bygget en utedo.



Figur 6.12:
Engeroskoia, slik den stod nede ved Engeroset

I 1991 ble fløtinga i elva avslutta, og anlegget overtatt av Trysil/Engerdal museum. Sammen med Engerneset vel, gjennomførte de en rekke befaringer og møter, og drøftet hvordan man best skulle ta vare på anlegget. Slik anlegget sto, hadde det en vanskelig plassering like ved riksveien nede ved Engeroseet. Tilgjengeligheten var dårlig. Ved samfunnshuset i Engerneset fantes ei egna ledig tomt, og det ble enighet om å flytte bygningene dit. I 2014 ble det så inngått en leie- og bruksavtale mellom Anno Museum, avd. Trysil/Engerdal og Engerneset Vel om anleggets drift, vedlikehold mv.

Stiftelsen Trysil/Engerdal museum som eide anlegget, ble oppløst i 2018. Trysil kommune overtok da eierskapet. I 2021 ble anlegget overdratt til Engerneset Vel.

I tillegg til brakka, redskapshuset og utedoen som sto ved Engeroseet, er det oppført en rekonstruksjon av et båthus for fløterbåter av laftetømmer fra en gammel låve på tomta. I brakka er det utstilt et utvalg av bilder fra fløtinga, i tillegg til noen redskaper og dokumentasjon. I redskapshuset er den gamle smieessa tatt vare på, og i tillegg en del andre ting som koplinger for lenselegging og en del andre redskaper.

Båthuset inneholder en fløterbåt laget av Kåre Joar Graff 1935-2023. I tillegg finnes en eldre båt laget av Ole Rønnes 1877-1964, som man ønsker å plassere her. som er tenkt plassert der.

Anlegget innehar samlet en stor samlings kunnskap med formidlingspotensiale om fløtehistorien i Trysil. Dette på tross av at flere av bygningene ikke lenger står på sitt opprinnelige sted. En del av historien er også at mange av disse bygningene ble flyttet etter hvert som de trengte dem nye steder som del av fløtedrifta. Anlegget ble offisielt åpnet under 300-års jubileet for grenda i 2023.

T10 Kjeldmokoia, Nordre Trysil

Det stod ei gammel skogskoie og stall der i hvert fall på 1920-tallet. Brukt som skogshusvær, og ikke minst som overnatting under vårjakta på ender. Aller først på 1950-tallet ble det bygd ny koie og ny stall i forbindelse med tømmerdrift på Knøsskafte og i Strandlia. Tømrere var Johan Thune, Karl Kveen og Per Bækvang. Koia var opprinnelig dobbeltkoie med gang i midten.

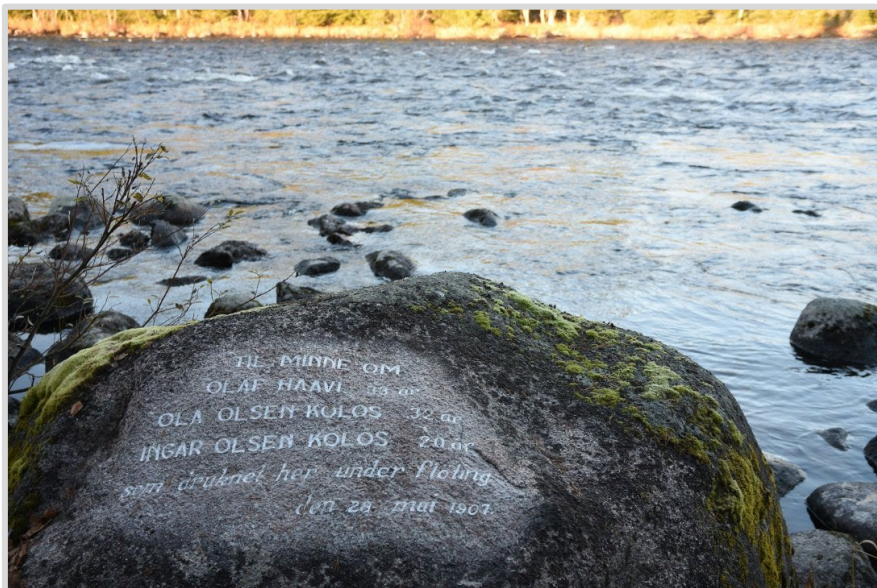


Figur 6.13. Tangåkoia. Foto: Roar Vingelsgaard

Her var det bilvegløst til først på 1960-tallet, da Strandlivegen (nå Østsidevegen) ble bygd ut til koia. Da driftene ble flyttet nordover, ble først Måsåvegkoia bygd ved Gira, og senere koier ved Snekkerpervelta i Girdalen. Den vestre delen av Tangå(tjønn)koia, ble da flyttet opp til Snekkerpervelta lenger ut på 1950-tallet. Bruken av skogskoier tok slutt utover 1960-tallet, da skogsbilveger og vinterbilveger gjorde det mulig å frakte skogsarbeiderne med buss morgen og kveld. Koia er i Statsskogs eie, og utleid på åremål.

T11 Minnesteinen ved Engeroseet

«Til minne om Olaf Haavi 33 år, Ola Olsen Kolos 32 år, Ingar Olsen Kolos 20 år som druknet her under fløting 28. mai 1907» er det gravert inn i minnesteinen ved bredden av Trysil elva ved Engeroseet.



Figur 6.14: Minnestein ved Engeroseet over ulykken som skjedde her i 1907. Minnesteinen ble avduket i 1977, og er nylig restaurert. Foto: Per Becker.

Olaf Haavi var 33 år og skulle gifte seg. Brudgomsskjorta hans ble likskjorte da båten han satt i, forsvant i frådende bølger ved Engeroseet den 28. mai 1907. Sammen med ham druknet brødrene Ola Olsen Kolos og Ingar Olsen Kolos, 32 og 20 år gamle. Den ene av de omkomne etterlot seg kone og fire barn, det eldste bare sju år.

Tømmerfløting var et risikofylt yrke, og ulykken ved Engeroseet var en av de verste arbeidsulykker i Trysils historie. Slike ulykker var med på å prege lokalsamfunnet i mange år, og minnene og historiene om hendelsen har levd i alle år siden. Minnesteinen og stedet ved elva er derfor et viktig

minnesteid både over denne ulykken, og de tøffe forhold tømmerfløterne arbeidet under.

Noen meter fra minnesteinen, i en gapahuk, henger et innrammet dikt som er skrevet av Per Berntsen, den eneste overlevende av mannskapet i ulykkesbåten. Dette er på 25 vers, og forteller om hendelsen, der de tre unge tryslingene mistet livet.



Figur 6.15: Tømmerkjøring på baseveg i djupsnø i Trysil Prestegårdsskog 1927. Dølahest med tømmerlass på rustning. Gjennomsnittsllassene hadde drøyt 3 m³ fast masse. Kjørekaren sitter på en sekk oppå lasset, som er fastbent med jernkjetting (og antagelig benningsbjønn). Foto: Ivar Martin Ruden, Norsk skogmuseum.

Målsetting tema skogsdrift og tømmerfløting:

- Støtte opp om arbeidet med Støa kanal.
- Vedlikehold/restaurering av utvalgte objekter
- Formidling av skogsdrift- og fløtehistorien i Trysil.

7. JORDBRUK OG SETRING

Det har bodd mennesker i Trysil i mange tusen år. De første tryslingene levde av jakt og fiske, og etter hvert jordbruk. Først ble det etablert noen få gårder, etterhvert ble det flere, -og de fikk også setrer. Jordbruket ble gjerne drevet i kombinasjon med skogbruk.

I Trysil var det i 2017 ca. 15 000 daa dyrka mark, og 60 gardsbruk i drift. Melkeproduksjon er i dag den største enkeltproduksjonen i jordbruket i Trysil, målt i verdi og sysselsetting. Det er husdyrproduksjon på 53 av de 60 aktive gardsbrukene, og der er det til sammen rundt 435 mjølkekyr og 100 ammekyr, ca. 750 slaktegris, 500 vinterføra sau og 90 geiter, 50 hester og 120 000 slaktekyllinger (trysil.kommune.no).

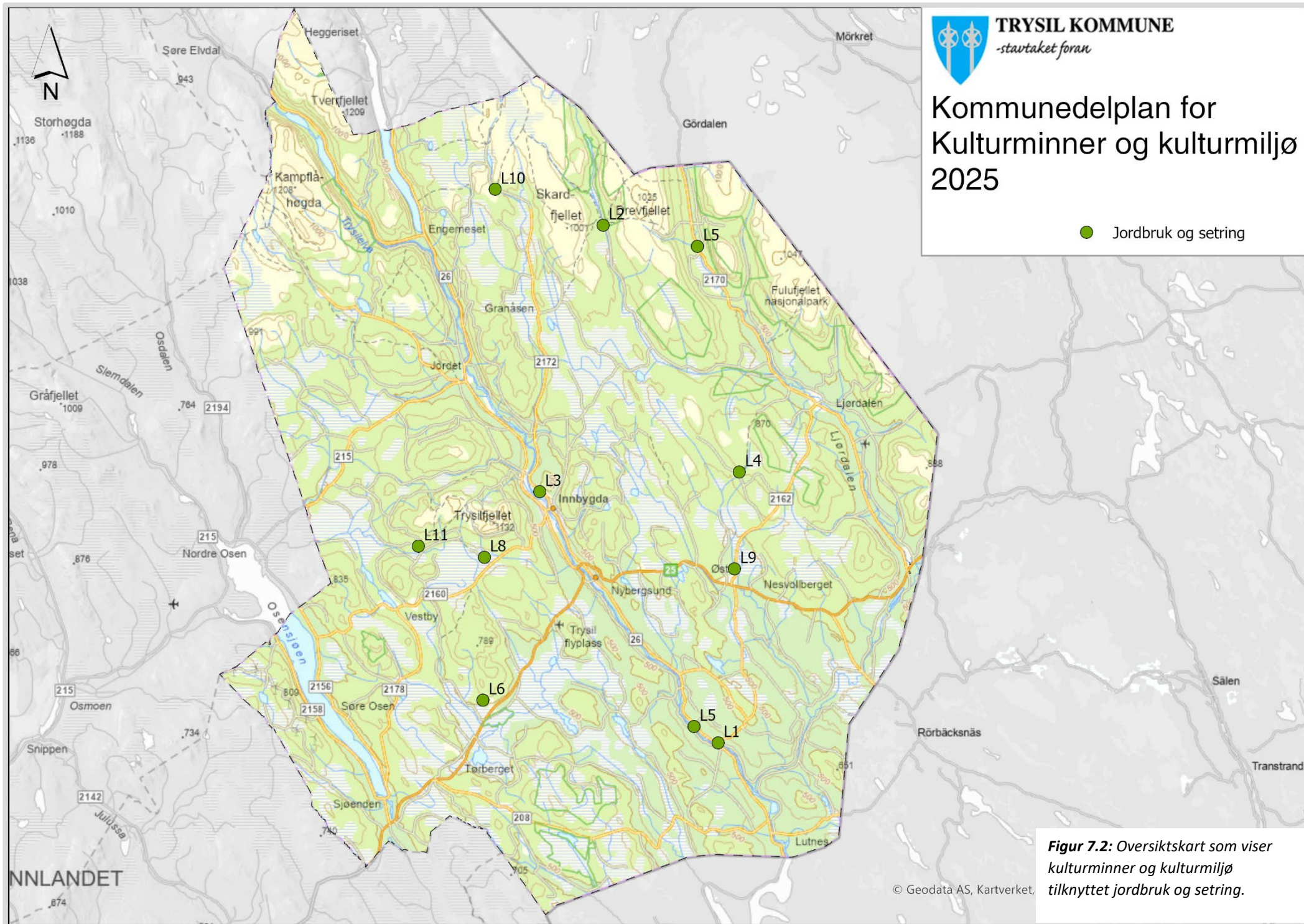


Figur 7.1: Trysil bygdetun i Innbygda regnes for landets eldste bygdemuseum. Museet omfatter i dag våningshus, driftsbygninger og utmarksbebyggelse - i alt 21 bygninger som viser hvordan folk i Trysil levde på 1600-, 1700- og 1800-tallet. Foto: Bård Løken, Anno – Museene i Hedmark

7.1. UTVALGTE OBJEKTER

I kulturminneplanen er det gjort et utvalg av jordbrukets kulturminner. Hvordan mennesker har benyttet natur, landskap og ressurser opp gjennom tidene gir et mangfold av kulturminner, og det er ikke alltid ensbetydende hvilken kategori de skal sorteres inn under i kulturminneplanen. Det finnes derfor kulturminner innenfor andre deler av kulturminneplanen som også kunne vært sortert inn under landbrukets kulturminner. Likeledes er det kulturminner som er beskrevet i dette kapittelet, som også kunne vært beskrevet inn under andre hovedoverskrifter.

Nr.	Objekt	Stedsnavn/grend	Hensynssone
L1	Grønnæss, gårdstun	Plassen	H570_8
L2	Drevdalen gård	Drevdalen	H570_9
L3	Ol Jons, gårdstun	Øverbygda	H570_10
L4	Kvannbekksetra, fjellgård	Østby	H570_11
L5	Mandfloen, husmannsplass	Plassen	H570_12
L6	Ebru, husmannsplass	Varaholla	
L7	Stabbur på Sørgarden	Skåret	H570_13
L8	Løa på Langrønningen		H570_14
L9	Kombinasjonsbygg	Østby	H570_15
L10	Rømonysetra, seter		H570_16
L11	Livollen, seter		H570_17



L1 Grønnæss, Plassen

Grønnæss var, og er, en storgård. Den ligger like ved kirka på Plassen, like ved Trysilelva. Opprinnelig var gården en finnegård.



Figur 7.3: Grønnæss fotografert 1904.

Grønnæss var et viktig trafikknutepunkt i denne delen av kommunen. Både veg fra Galåsen og fra Skjærberget gikk fra gammelt av her. At det har vært mye folk som har ferdes her, ser en av størrelsen på ferdas-stallen (stall hvor folk på reise kunne leie stallplass og overnatting på Grønnæss) med 8 spilltau. På Grønnæss var det også forretning.

Gården og tunet er godt bevart, og representerer en av de historisk største gårdene i Trysils historie.



Figur 7.4: Grønnæss fotografert i 2017, fra omtrent samme sted som bildet til venstre.

L2 Drevdalen gård, Drevdalen

Drevdalen gård var den første faste bosetningen i Drevdalen, og er i dag en av Trysils største privateide eiendommer, med et totalareal på i overkant av 46.000 daa. Gården som helhet representerer et viktig bidrag til kulturhistorien fra slutten av 1700-tallet og frem til i dag, både for Trysil og for regionen.

Gården ligger på østsiden av Drevja, og består av et nokså stort, tradisjonelt tun med en rekke bygninger med ulik alder og funksjon, samt et båthus og en jakthytte ved Drevsjøen 6-7 km lenger nord i dalen (begge antagelig fra 1800-tallet).

Bygningsmassen består i dag av 15 bygninger av varierende alder og tilstand. De eldste gjenværende bygningene er to stabbur som er anslått å

være fra siste kvartal av 1700-tallet (SEFRAK). De antas å være de eldste i dalføret. Våningshuset er et trønderlån som er et av de største i Trysil. Den eldste delen er fra 1800-tallet. Huset har vært gjennom mange utbygninger og endringer gjennom årene, og ble totalrestaurert i 1982.

Tunet består for øvrig av en stor driftsbygning (heiselåve - 1954), en Trysilhus-kårbolig (1971), bryggerhus (1958), avkjølingsbu og smie (begge fjerde kvartal av 1800-tallet), sommerfjøs og redskapsskjul (1952), vedskjul/redsskapskjul/utedo (ukjent alder, sannsynligvis første halvdel av 1900-tallet), samt en Widerøe-garasje utbygd med melkerampe. Like ved tunet finnes det også et nylig nedfallent sagbruk (siste halvdel av 1800-tallet - SEFRAK) som opprinnelig ble drevet med vannkraft (oppgangssag?). Restene av vannhjølet og kanalen er godt synlig. I nærheten finner man også godt bevarte rester etter minst ett av de tre vannkraftverkene som ble bygget i Drevdalen.

På eiendommen og i dalføret utenom finnes det for øvrig en rekke rester etter tidligere tiders drift og tilhørende bygninger og installasjoner (som at Drevsjøen ble demmet opp for fløting).

Det er lang tradisjon for turisme som tilleggsnæring i Drevdalen. Dette i form av jakt, fiske og friluftsliv. I 1916 averterte man bl.a. i Aftenposten om fullt opphold for to-tre hyggelige jegere i noen ukers tid for 3 kroner dagen. Blant andre Fridthjof Nansen leide jaktterreng og benyttet jaktkoia ved Drevsjøen.

Gårdene i Drevdalen spilte en betydelig rolle i motstandsbevegelsen under andre verdenskrig, med kurervirksomhet og flyktningetrafikk. Folkene på Drevdalen gård måtte da også på et tidspunkt flykte til Sverige, mens gården ble overdratt til en frontkjemper.

På Drevdalen finner man en betydelig samling av gårdsgjenstander, både til utendørs eller innendørs bruk. Og siden gården ligger så avsides til, veiløst fram til 1962, er mye av gjenstandene håndlagd på stedet. Gården har

endret seg i takt med behovene, samfunnet og teknologien endret seg. Ved å sammenligne fotografier av gården fra de siste 100 år, kan man se hvordan bygninger har kommet og gått. Gjenstander fra ulike tidsepoker gir også et bilde av hvordan gårdslivet endret seg med teknologien.



Figur 7.5: Drevdalen gård slik den framstår i dag. Foto: Sigbjørn Litland

L3 Ol-Jons, Øverbygda

Ol-Jons heter egentlig Nes østre (Trysilboka bd. 2). Gården er omtalt i tidlige kilder, første kjente bruker het Bjørn, omtalt i 1528. Som gammel storgard er det mye å finne i historien til Ol-Jons, både i rettsprotokoller, skifter og annet arkivmateriale.

I dag består gården av våningshus og fjøs, låve og stall er i et stort uthus som er bygget sammen i vinkel. Et seterhus er flyttet til gården fra Flenåsen, der det fremdeles er en setergrend. I tillegg følger det med skog og utmark. Gården og dens bygninger er godt bevart. Gården er utvalgt som et godt eksempel på en stor og gammel gård i Trysils historie.

L4 Kvannbekksetra

Kvannbekksetra er en fjellgård i østre Trysil, og har vært et gårdsbruk med ekstensiv drift. Bygningene, sammen med slåttemarka med omgivelser, utgjør samlet et spesielt kulturlandskap.



Figur 7.6: Kvannbekksetra.

Områdene ved Kvannbekksetra ble først brukt som engslåtter. I 1829 kjøpte Per Persen Sørhusaasen fra Innbygda området. Han bygde seter her, og dyrket opp områder rundt setervollen. I 1879 fikk Torgal Olsen Floden skjøte på Kvannbekksetra, og etablerte seg sammen med familien som de første fastboende her.

T.O. Floden var en arbeidskar. Han bygde nye hus i Kvannbekksetra, sagbruk i Kvannbækken, og dyrka opp store arealer. Da gården var i full drift, var det ca. 30 daa dyrka mark. Nå er 12 daa av disse holdt i hevd. Omkring den dyrkede marka er det et 3,5 km langt steingjerde. Gården hadde til sammen 16 hus.

Mange opprinnelige hus på gården ble revet og solgt etter 1950 (f.eks. smie og sommerfjøs). Østby historielag gjør en stor innsats for å ivareta gjenstående bygninger og kulturlandskap. Våningshus, låve og sommerstue er godt bevart og ligger som et tun i et kulturlandskap med slåttemark, steinrøyser og steingjerder.

I 1968 ble Halvor Flodens bok «Ein Fjellgard» utgitt. Halvor Floden var T.O. Flodens sønn, og vokste opp på Kvannbekksetra. Boka er en beretning om gårdens historie, og om hvordan en fjellgard som dette ble drevet. I seg selv er derfor boka et kulturhistorisk manuskript, knyttet til et sted, og et kulturlandskap som vi fremdeles ser tydelige spor av. Boka er utgitt på nytt sommeren 2018.

Kvannbekksetra er viktig som kulturlandskap, men også som minnesmerke over det arbeidet som ble lagt ned for å rydde og drive slike bruk. Driften og livet på gården er sjelden godt dokumentert gjennom litteraturen, noe som gjør stedet særdeles godt egnet for formidling og forståelse.

I 2023 ble Kvannbekksetra gitt i gave fra eier til en nyopprettet stiftelse, Kvannbekksetra kulturstiftelse. I stiftelsen jobbes det videre med å bevare huset og området rundt for ettertiden.



Figur 7.7: Østby historielag arrangerer slåttedager, og gjør en stor innsats for å holde kulturlandskapet i hevd.

Foto: Ragnhild Murstad

L5 Mandfloen husmannsplass, Plassen

Mandfloen har vært husmannsplass under nordre Grønnæss. Den første navngitte beboeren er Per Mortensen Kuosmainen, V. Nyhus og hans kone Marte Andersdatter Kuosmainen, N. Tørberget. De bodde på Mandfloen da deres yngste sønn ble født i 1822. Nåværende bygninger er fra 1841-1872.

Husmannsstua på Mandfloen er nå restaurert etter antikvariske prinsipper. Her tilbys i dag overnatting til pilegrimer som går langs Pilegrimsleden. Leden går rett forbi bebyggelsen. Her vurderes bygningsmiljøet som helhet som viktig.



Figur 7.8: Mandfloen husmannsplass. Det øverste fotografiet er fra Trysilboka. Det nederste fotografiet er fra googlemap.no, tatt i 2010.

L6 Ebru husmannsplass, Varaholla

Husmannsplassen Ebru i Varaholla representerer en liten husmannsplass.



Figur 7.9: Bolighuset på husmannsplassen Ebru. Foto: 2024, Anja Ø. Ryen

Ebru var husmannsplass under Nyhuus Vestre – Petters. Første husmannen her var Andreas Andersen Engsveen fra Løten. Han kom til Varaholla i 1870-årene og ble gift med Andrea Olsdatter fra Nyhuus Vestre - Olas. Husmannskontrakten er fra 1882, og plassen het opprinnelig Nordli. I dagligtale ble plassen kalt Ebru fordi Andreas gikk under navnet Ebru'n fordi han hadde vært i tjeneste på Ebru i Løten før han kom til Varaholla. Ebru'n hadde husmannsplikter både til Nyhuus Vestre - Petters, men også til Nyhuus Østre - Neby da uthusene sto på dennes grunn.

Husmannsplassen ble fraflyttet i 1920, og huset ble etter hvert flyttet, uten at noen kunne gjøre rede for hvor. Kun navnet på plassen levde videre. I 1995 Ebru-stua flyttet tilbake til sin opprinnelige plassering, restaurert etter antikvariske metoder. Her står den i dag, og er godt vedlikeholdt.

L7 Stabbur på Skåret Sjørgarden

På gården Skåret Sjørgarden står et dobbelt stabbur. Den eldste delen har årstall 1798. Ottar Persen Skaaret bygde i første halvdel av 1800-tallet et stabbur til på gården, som han bygde sammen med det som sto der fra før (Trysilboka).



Figur 7.10: På gården Skåret står et dobbelt stabbur. Den eldste delen er fra 1798. Foto: Per Guttorm Skaaret

Stabburet er gammelt, godt bevart, med en spennende bygningsform. Derfor foreslås det avsatt til bevaring.

På gården er det også flere andre interessante bygninger.

L8 Løa på Langrønningen

Utslåtten Langrønningen ligger på begge sider av Trørøsta og mot Stortjønna,- som ligger ved setervegen til Grønstad og Grønsetra. Opprinnelig grunneier var Vestad, gnr 58 bnr. 1. Grunneier i dag er Trysil kommuneskoger. Peter Persen Mobæk brukte slåtten i mange år, og med hjelp av svogeren Olaus Nermo «Mattisen» satte han opp løa, trolig omkring 1910. Per Persen Mobæk hadde ingen tinglyste rettigheter, men han hadde betalt et beløp for å nytte seg slåtterrettighetene. Slåtten var i bruk til ca. 1947-48. Den gang var hele slåtten inngjerdet.

Løa er opprinnelig ei gammel koie, som trolig har stått i området og er blitt fraktet hit med dragkjelke på skareføre. Lafteknutene tyder på at også koia var bygd av tømmerstokker fra et enda eldre hus. Flere lafteknuter har tydelige firkantform og ifølge Arne Berg ble denne teknikken brukt fra slutten av 1700-åra til rundt 1830. I en veggstokk på nordveggen er det innhogget 1806.

Løa er i dag totalrestaurert, og stod ferdig i 2006.



Figur 7.11: Løa på Langrønningen etter restaureringen i 2006. Foto: Petter Embret Sletten

Bureisning

1920- og 30-tallets økonomiske situasjon med stor arbeidsledighet, førte til at staten støttet etablering av bureisningsbruk. Omkring 1950 var det 20.000 bureisningsbruk i Norge, dvs. hvert 10. gardsbruk. Hedmark kom på 3. plass blant fylkene med 2344 slike bruk.

Trysil var blant de første kommunene i landet da de la ut eiendommer i Flendalen i 1928. Før den tid var det flere aktører som sto bak ulike bureisingsfelt. Det eldste bureisingsbruket i Trysil ble påbegynt på Otterstad i Grambolia i 1916 og huset ble bygd i 1920. Trysil er en av de største bureiserkommunene i landet. En statistikk viser at det fra ca. 1920 til 1960 ble etablert 276 nye bruk.

Bureisernes boliger fulgte en anbefalt mal. Våningshus skulle ha grunnflate mellom 30 og 60 m², ganske kvadratisk i formen og med full kjeller. Uthuset var av typen enhetslåve, med alle uthusfunksjoner: fjøs, melkerom, låve, vedskjul og utedo. (Årbok for Trysil 2016, Trysilboka bind IV).

Kombinasjonshusene er et eksempel på en hustype som ble tatt i bruk i bureisninga. Det var Herredsagronomen i Trysil, Harald Lunde, som utviklet dette typehuset for småbruka med sammenbygd fjøs, låve og våningshus. For sin nyvinning ble han belønnet med pris fra Landbruksselskapet. I Trysil ble det bygd flere slike kombinasjonshus på 1930-tallet. Kombinasjonshusa var imidlertid ikke så gode å bo i. Problemer med støy fra fjøset, lukt og dårlig isolasjon, førte til at de fleste ganske raskt bygde nye separate våningshus.

I Fylkesdelplanen for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer er kombinasjonshus spesielt nevnt som en verdifull og truet bygningstype, og det er lagt inn en ambisjon om et utvalg for bevaring.

L9 Kombinasjonshus i Østby, Krokstad

På Østby står dette godt bevarte kombinasjonshuset.

Bruket ble skyldsatt og solgt i 1917. Petter Bjørseth var første eier. Han dyrket opp mye av jorda, men bygde ingen hus, bortsett fra ei løe som ble brukt som vedskjul fram til 1958. Karl Olaf Olsen Grønland overtok bruket i 1932. Arealet er oppgitt til totalt 72 daa i alt. Han bygget et kombinasjonsbygg. Huset var ferdig i 1935. I 1982 ble det bygd nytt bolighus sør for bureisningshuset.

I tråd med Fylkeskommunens målsetting om bevaring av denne truede bygningstypen, foreslås denne bygningen bevart.



Figur 7.12: Kombinasjonshus på Østby. Foto: Anja Ø. Ryen

L10 Rømonysetra, seter

Rømonysetra «Nysetra» ligger på ca. 850 moh ca. 4 km nord for Flendalen. 1764 var det første året det var seterdrift. De som startet seterdrift her var, var Rømoen nordre. Rømogardene ligger mellom Jordet og Engerneset og er ei grend med 14 bolighus og to gardar i drift.

Ole Olsen (født 1697) kom fra Østre Næs og var den første som bosatte seg på Rømoen i 1731. I 1742 kom Ole Olsen (født 1698) fra Nordre Sørby i Øverbygda. Ole Olsen og Ole Olsen delte gården mellom seg. De kalte gardene henholdsvis Rømoen søndre og Rømoen nordre.



Figur 7.13: Rømonysetra

Rømogardene bygde først seter på Rømogammelstra (Gammelsetra) som ligger «oppå lia» rett opp for gardene i dalen. Dette skjedde antagelig kort tid etter at gårdene ble bygd. Det var nødvendig med mere beite. Etter

hvert som Nysetra ble tatt i bruk, ble Gammelsetra brukt som vår og høstseter.

Rømonysetra ligger lunt til, har flere vannkilder, rikelig med ved og Mjølbekken og Mjølssjøen i nærheten med godt fiske. I tillegg er det gode jaktmuligheter.

I 1804 overtok to brødre hver sin gård på Rømoen. Brødrene satte deretter opp hvert sitt like seterhus på Rømonysetra. Disse ligger på vollen østafor «Hemhaugen». Alle husene er restaurert og tatt vare på.

På Rømoen søndre ble det bygget ny seterstue i 1987. Den er senere påbygd og modernisert. Det er fremdeles seterdrift med melkekyr og ungdyr, samt hester. Det ble bygget nytt fjøs i 2010. Dagens eiere er 8. generasjon.

På Rømoen nordre sin seter var siste året med seterdrift ca. 1958. Her er fjøset bygd om til hytte og seterhusene brukes også som hytter. Det er i tillegg bygd to hytter på vollen.

Gårdene på Rømoen ble senere delt, og dette førte til at det også kom flere setrer på Rømonysetra: Rømoen Vestre (1873), Biskopsetra/Sandbakk (ca 1886), Engerbakksetra (usikkert årstall), og Brynsetra (usikkert årstall). På Brynsetra er det i dag full seterdrift med geiter, og de har eget ysteri på gården hvor de produserer ulike typer geitost.

Setergrenda utgjør til sammen et flott kulturlandskap, og det er dette åpne seterlandskapet, med de eldste seterhusene som utgjør den viktigste verdien i dette området.

L11 Livollen, seter

Livollen er et nasjonalt verdifullt kulturlandskap, og ligger sørvestvendt i hellinga mot Ulvsjøen. Dette er ei barskogsseter med opprinnelig sju setre og kontinuerlig drift siden 1700-tallet: Bakken, Solbakken, Kilden, Nygaarden, Nergård, Løvbrennbakken og Henriks. Setrene hadde en felles melkeavkjøling over et oppkomme. Første kjøreveg til Livollen ble bygget over tre somre: 1920-1922.



Figur 7.14: Livollen seter. Gutu sett fra Nøgarn. Bildet er tatt en gang mellom 1950 og 1960. Foto: Arne Berg/Norsk Folkemuseum

På Livollen er det fortsatt en del intakte seterhus og løer, men området inneholder også noen hytter. Bortsett fra dette setter rydningsrøyser, skigarder og steingarder preg på området. I dag er ei seter i drift med kombinasjonen ku og seterturisme.

Berggrunnen består av kvartsitt, men også omdannede sedimenter, skifer- og sandsteinbergarter. Løsmasser av morene. Dette legger til rette for at Livollen har en rik karplanteflora med flere beitebetingede naturengarter, deriblandt flere rødlistede småarter av svever. Trolig er dette et av de mest

artsrike kulturlandskapene i kommunen, og er i naturbase kategorisert med verdi svært viktig (A). Det er ikke lenger aktiv beitebruk med sau eller hest på og ved Livollen, men en besetning av ammeku har beita der de siste årene. Beiting er viktig for å holde kulturlandskapet med arts mangfold i hevd (naturbase.no).



Figur 7.15: Kultureng og utedo på Livollen.
Foto: Roar Vingelsgaard

Målsettinger jordbruk og setring:

- Danne et kunnskapsgrunnlag og registrere fler av landbrukets kulturminner, bl.a. småbruk.
- Formidling av de ulike gårdsanleggene, slåttene og setrene – samt hvordan gårdene og utmarkressursene er knyttet sammen.
- Holde setergrendene og kulturlandskapet i hevd.
- Ivareta bygningstypen kombinasjonshuset, og stimulere til forståelse for bevaring.

8. FINNEKULTUR

Skogfinnene vandret fra Finland og bosatte seg i området mellom Hedmark, Värmland og Dalarna (Finnskogen) på 1600-tallet. Det området som i dag kalles «Finnskogen» begynner i nordre Østfold, og strekker seg til Trysil i Hedmark i nord. Finnebosetninger fantes også lenger vestover, til grenseområdet mellom Buskerud og Telemark, og nordover vest for Mjøsa, til Ringsakers grense mot Lillehammer.



Figur 8.1:
Illustrasjonsfoto av svedjebruk.
Foto: I. K. Inha

Gjennom A.C. Smiths nedtegninger kan det påvises at 20 % av befolkningen i Trysil var skogfinner, og rundt 20 % av Trysils areal ble brukt av dem. Finnenes kultur og levemåte var i mange år ganske annerledes enn tryslingenes, og hadde stor påvirkning på trysilkulturen.

Skogfinnene drev svedjebruk i de store granskogområdene på grensa mellom Norge og Sverige. Skogsområder ble brent og i askelaget ble det sådd rug. Denne måten å dyrke på ga svært gode avlinger. Det ble som

oftest tatt bare én, eller noen få, avlinger på hver svedje. Derfor tok skogfinnene stadig nye skogarealer i bruk. Dette bråtebruket ble enkelte steder drevet fram til ca. 1800, men gradvis gikk etterkommerne over til fast åkerbruk.

Skogfinnene har en særegen mattradisjon, samt sang- og musikktradisjon med røtter i gammel finsk runesang. Neverflettingsarbeider kjennetegner også skogfinsk kultur. Skogfinnene hadde sin egen karakteristiske byggeskikk. Som bolighus hadde de røykstuer med isolerende innertak/himling. I tillegg hadde hver gård røykbadstue og ofte rie (tørkehus for rugavlingen). Alle husene ble varmet opp med røykovner.

Skogfinnene ble i 1998 anerkjent som en av Norges nasjonale minoriteter. Trysil er den kommune i Norge som har den største finnskogen, ca 600 km².

8.1. UTVALGTE OBJEKTER

Nr.	Objekt	Stedsnavn/grend	Hensynssone
F1	Galåsen, Finnebosetning		H570_18
F2	Tørkrier, 2 ruiner	Skjærberget	
F3	Larsstugua	Flyttet til Lia	*
F4	Stabbur	Flyttet til Nordhaug	H570_19
F5	Badstu/Badstuovn	Sørgarn, Skjærberget	
F6	Badstuovn	Lutnes	
F7	Badstuovn	Ravnkleven	
F8	Lusovn	Rundflosætra	H570_20
F9	Midlertidige gravplasser	Holme i Tørbergsjøen	H570_21
F10	Jordkjellere	Bustad	

* = Områdeplan for Innbygda - Trysil sentrum, vedtatt 20.06.2024, med vedtatte hensynssoner for kulturmiljø, er gjeldende.

F1 Galåsen

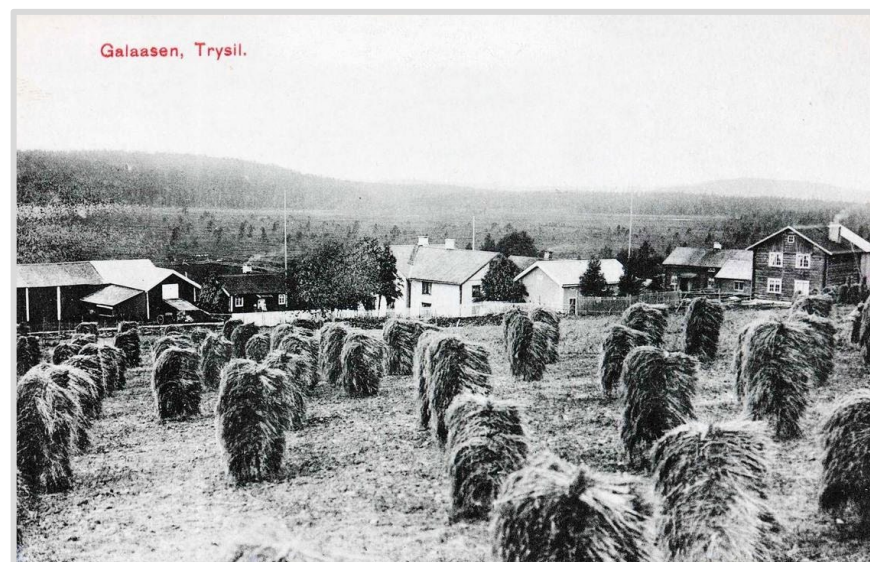
Grenda Galåsen ligger i den sørøstre delen av Trysil kommune. Grenda ligger i ei sørvestvendt li. Den er godt definert, da grenda er omgitt av blandingsskog og store myrarealer. Grenda har sitt særpreg ved at alle gardstunene ligger langs grendevegen, mens den dyrkede marka ligger i belter/striper fra vegen og mot utmarka (henholdsvis mot Galåsen og mot Galåsfløta). Det er registrert et stort mangfold av utmarksrelaterte, automatisk fredete kulturminner i området, samt rester av kvernbruk og møller.

Galåsen er opprinnelig ei skogfinsk grend som ble opparbeidet fra siste halvdel av 1600-tallet. I dag er det allsidig og til dels verdifullt bygningsmiljø fra slutten av 1700-tallet og framover som preger grenda. Sommerfjøs finnes i skillet mellom innmark og utmark.

Finnenes næringsgrunnlag var basert på svedjebruk i sur, næringsrik granskog. Her ble det høstet avlinger som iblant var 50 til 100 ganger større enn hva som ble sådd. Tingboka fra 1689 viser at finnene i Galåsen høstet 2-3 ganger mer korn enn de største bondegårdene i Trysil. Svedjene hadde et areal på 5 til 10 mål. Gårdene hadde flere svedjer samtidig for å sikre gode avlinger. De avlagte svedjene ble etterhvert benyttet som frodig beite for husdyr.

Gjennom denne delen av Trysil går det et bredt bånd med dyolitt, en grunnfjellsbergart. Dette er en hard og mineralfattig bergart som gir opphav til en for det meste triviell flora. Enger og naturbeitemark i grenda er i kraftig gjengroing, men har trolig hatt viktige kvaliteter tidligere. Bl.a. er det registrert flere ballblomenger med bl.a. knollerteknapp og skogstorkenebb. For øvrig er Galåsfløta et markant og verdifullt innslag i landskapet, bl.a. med hekkende storspove. Eiendomsstrukturen tyder på at dette myrområdet har blitt utnyttet som slåtteland tidligere.

Galåsen har høy kultur- og naturfaglig verdi. Grenda med bebyggelse og landskap utgjør et særegent kulturlandskap som forteller skogfinsk historie og innehar en rekke verdifulle bygninger.



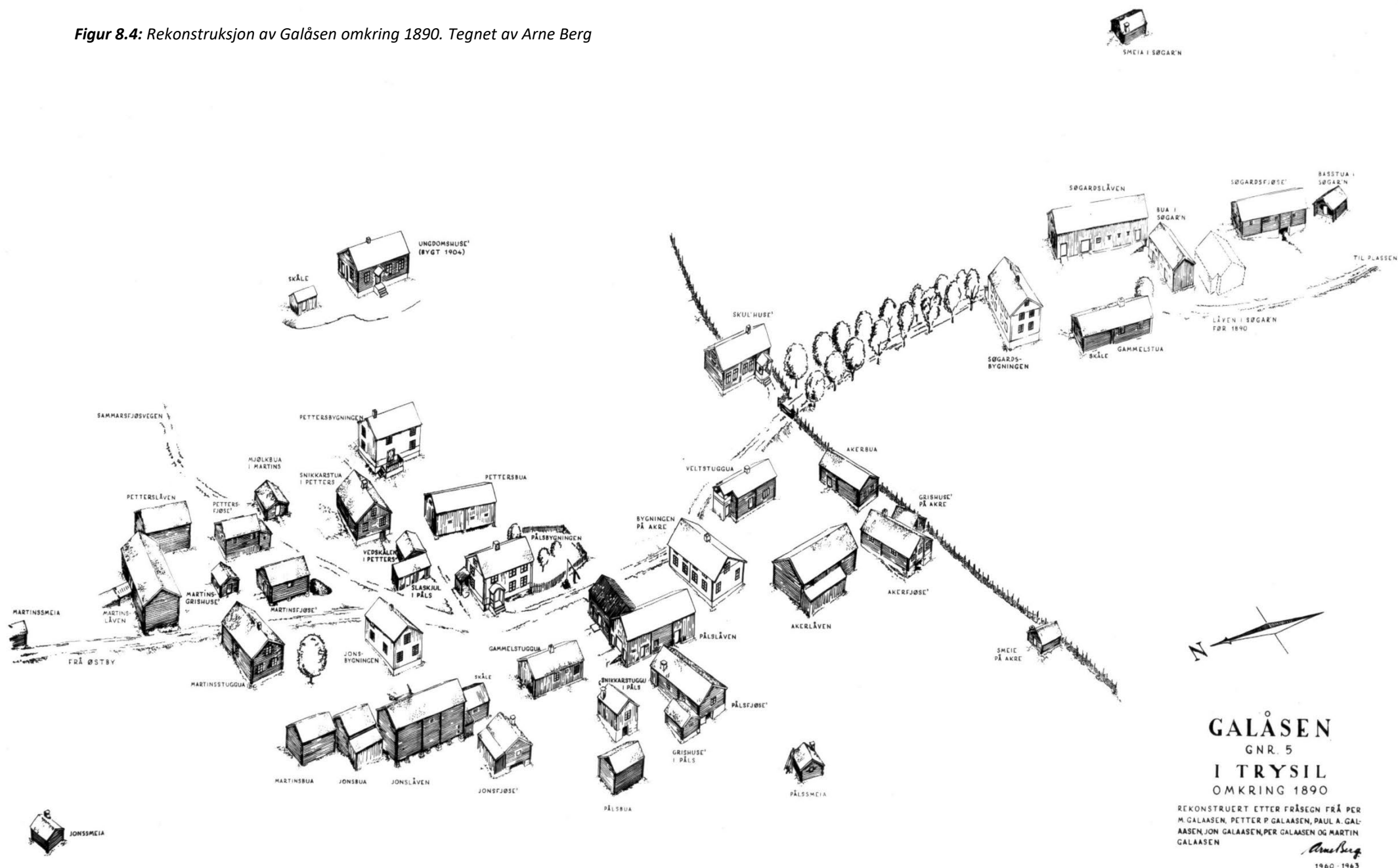
Figur 8.3: Dette bilde fra Galåsen finner vi også i Trysilboka bind 1.

Fra venstre: Paulslåven, gammelstua i Pauls, Pauls og Pettersbua. Mellom Pauls og Pettersbua skimter vi taket på den gamle Jonsbygningen. Videre er det Martinsstua, antagligvis snikkerstua i Petters, Pettersbygningen og helt til høyre ser vi låven i Martins.

Skogfinnernes særegne bygg

I tillegg til de tradisjonelle skandinaviske bygningene, så hadde svedjebrukerne behov for noen spesielle hus bøndene ikke brukte. Dette var: Ria (tørkria/tørkhuset), røykstua (bolighuset) og badstua. Det finnes ikke hus fra de første finnene i dag, men det er flere ruiner etter disse byggene. Den store skogrevolusjonen som startet i Trysil på 1700-tallet skapte nye muligheter for økonomisk vekst og ga samtidig avkall på gamle tradisjoner.

Figur 8.4: Rekonstruksjon av Galåsen omkring 1890. Tegnet av Arne Berg



F2 Tørkrier, Skjærberget

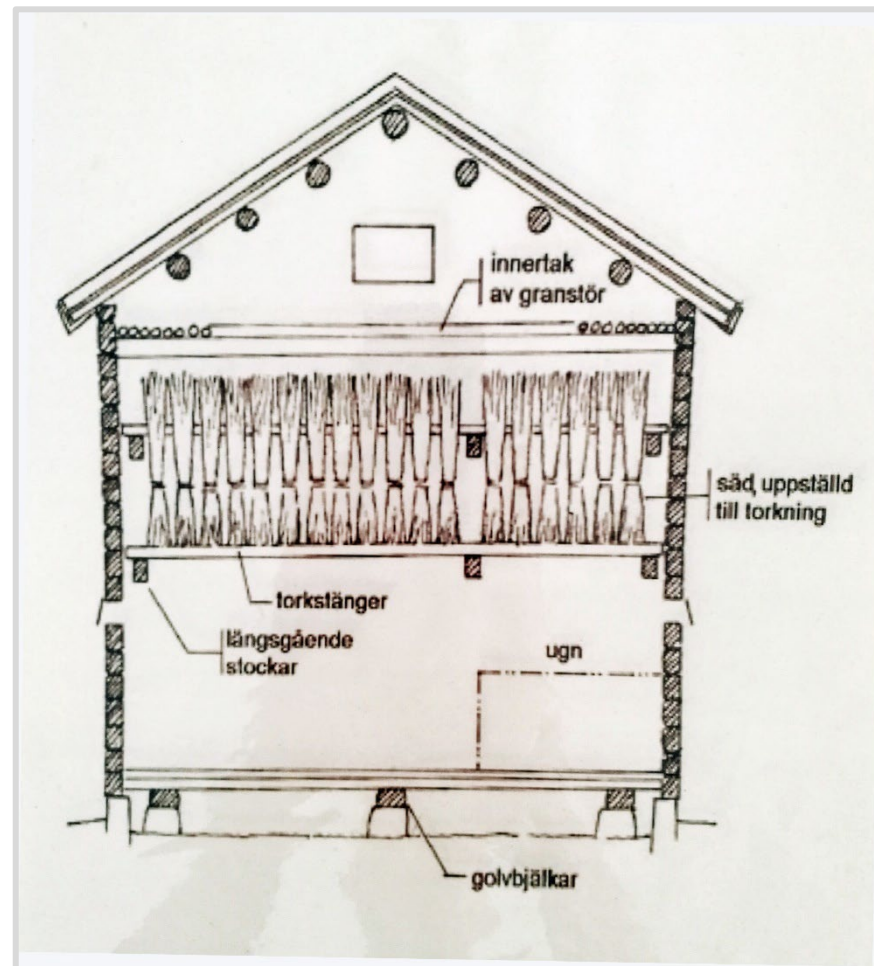
Finnene dyrket rug som ble tørket på storhesjer i skogen. Tingboka for 1689 forteller at finnene i Galåsen hadde 130 tønner rug på hesjer i skogen. Hvis rugen ikke tørket nok på hesjene, eller man ville øke kvaliteten, brukte finnene sitt tørkehus, *ria*. Den kunne stå i skogen, men vanligvis i utkanten av garden. Ria var høy i forhold til grunnflaten. På et løsgulv av staur/raier over hodehøyde, satte man den to meter høye svedjerugen til tørk før den ble tresket. En steinovn sørget for varme til tørkingen. Ovn var ofte murt med leire og konstruert for å unngå gnister i den tørre rughalmen. Tørkeprosessen tok tre-fire dager.

Det er få rier igjen på Finnskogen. Svedjebruket og bygging av rier opphørte antakeligvis midt på 1700-tall, da skogrevolusjonen forandret hele Trysil. Ruiner etter to skogrier finnes nær Skjærberget.



Figur 8.5: Ruin av rievovn i Skjærberget.

Foto: Bo Hansson



Figur 8.6: Tegningen viser prinsippet for hvordan rugen ble tørket utresket i den høye bygningen.

Tegning: Arne Östman

F3 Larsstugua

Larsstugua ble bygd på en del av finnegarden Søndre Tørberget. Den første bygselsnotering er fra 1719 og utstedt til soldat Per Olsen Kuosmainen, Tørberget. Allerede i manntallet for krigsstyrskatten i 1715 er faren hans, Ole Andersen Kuosmainen, ført her.



Figur 8.7: Larsstugua. Foto: Bo Hansson

Ved dendrokronologisk undersøkelse er det fastsatt at tømmeret til Larsstugua ble hugget i 1746, og da antagelig tømret året etter. Stugua ble flyttet til Lia i Innbygda på 1920-tallet, sannsynligvis i 1926.

Larsstugua er en østerdalsstue. Bygningstypen kjennetegnes av at dette er et bolighus i tømmer med to rom; et stort hovedrom og en mindre kåvå (kove). Koven kan også være delt i to rom. Hustypen ble brukt fra tidlig på 1600-tallet (Trysilboka bind II og III, Kristian Sanaker). Med Larsstugua ser vi hvordan ulike typer byggeskikker, svedjebrukernes og østerdølenes, etter hvert ble brukt sammen. Dette gjør den til en bygning som det er viktig å bevare for ettertida.

F4 Stabbur

På Nordhaug i Innbygda står et godt bevart stabbur som er flyttet hit fra Søndre Tørberget (samme som Larsstugua). Dette er den eldste kjente bygningen på de norske finnskoger



Figur 8.8: Stabburet på Nordhaug er den eldste kjente bygningen på de norske finnskoger. Foto: Bo Hansson

Dendrokronologisk datering viser at tømmeret i den nedre etasjen av bygningen er furu, hogd i 1706 og 1707. Trærne var da omtrent 150 år gamle. Ved siden av inngangen er det risset 1710, som kan være det året

stabburet ble ferdig bygd. Øvre etasje har tømmer av flere slag, og med ulik datering. Det tyder på at stabburet er blitt bygget i to etapper. Første etappe rundt 1710 av furu, og andre etasje i 1769 av i hovedsak gran. Det er også funnet spor etter minst ett takbytte på 1800-tallet. De tradisjonelle skogfinske takene med staur som holdt neveren på plass hadde en livslengde på ca 40 år. (Hansson 2022)

Huset er sannsynligvis bygd av gardbrukeren Ole Andersen Kuosmainen, tredje generasjon Tørbergsfinne, eller på oppdrag av han (Sletten 1982).

Stabburet er i god stand og er representativt for byggeskikken. Selv om det ikke står på sitt opprinnelige sted, er det et av svært få gjenstående bygninger som er bygget på denne måten. Dette gjør stabburet til bevaringsverdig.

F5 Badstu/Badstuovn Søgarn Skjærberget

Badstua ble brukt til dampbad. Ovn var mindre og oppbygd som et hvelv av steiner, uten murbruk, men med mange løse steiner på toppen. Røyk og varme kunne sive gjennom slik at den ga sterkere varme enn ovnen i røykstuga. Da badstua var varm nok åpnet man døra for å lufte ut røyken og slenge ut glørne. Det ble kastet vann på steinene for å få et behagelig dampbad. En stige gikk opp til badebrisen, som ofte var innkilt en bit oppe på bakveggen. Badstua ble også brukt ved barsel og avlusing. Takket være denne rensligheten var finnene mindre utsatt for sykdommer enn andre.

På Trysil Finnskog er det ikke bevart noen komplette skogfinske bygninger med ovn uten skorstein, men 24 tørkebastuer er dokumentert (tre bygninger og to ovner er bevart), fire badebastuer og fire tørkerier. Røykstuer er nevnt i sogneprest Smiths beskrivelse over Trysil 1784. (Hansson 2025).

F6 Bastuovn, Østigarn Lutnes

Da skogverdien økte og svedjebruket avtok, gikk finnene over til tradisjonelt jordbruk og buskapshold. Finnene dyrket også fra 1700-tallet bygg. De fikk da bruk for den samme type tørkebastua som bøndene brukte, hvor kornet ble tørket etter at det var tresket. De lignet på den finske badstua, men med tørkeovnen i midten og hjellene på sidene. En tørkebadstu fra Grønset med rekonstruert ovn står på Trysil bygdetun.

På Østigarn i Lutnes står en godt bevart ovn fra en tørkebadstu. Det ene bildet viser hvordan badstua så ut ved midten av 1900-tallet. Det andre viser den velholdte ovnen som i dag står under åpen himmel.



Figur 8.9: Badstu Østigarn Lutnes slik den så ut på midten av 1900-tallet. I dag står bare badstuovnen igjen, men den er til gjengjeld godt bevart. Foto er levert av Søre Trysil historielag.

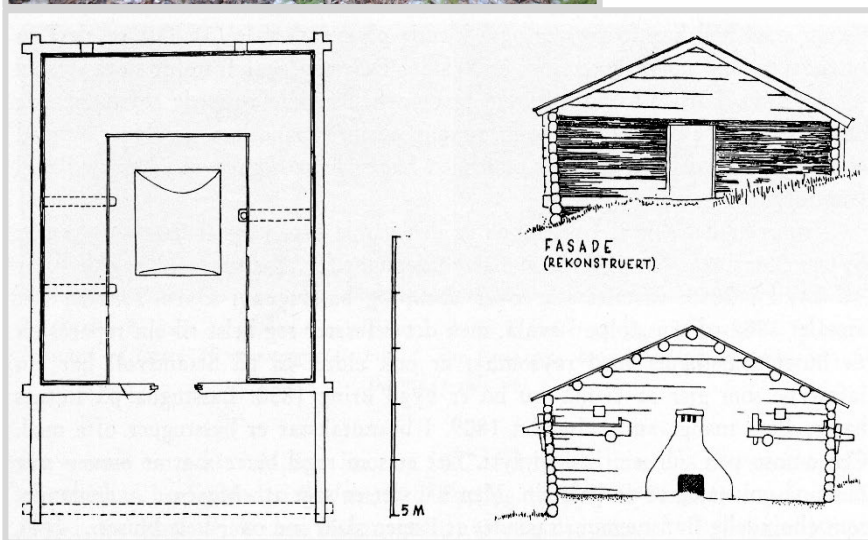
F7 Badstuovn Ravnkleven

En helt spesiell, murt og høy badstuovn, med røykgang på toppen, er bevart i Ravnkleven i Søre Osen. Den overbygde røykgangen minner om prinsippene for den murte ovnen i røykstua.



Figur 8.10 og 8.11:
Badstuovnen ved
Ravnkleven står ennå
i dag godt bevart
selv om selve
badstua er borte.
Foto: Per
Ravnkleven.

Illustrasjonstegning
under av Arne Berg



F8 Lusovn Rundflosætra

Lusovnen var enklere konstruert enn badstuovnene, og sto under åpen himmel. Den ble brukt på setrene til avlusing av skinnfeller og klær. Emilvollen på Rundflosætra har en ovn med hvelv oppbygd av kilte steiner, på samme måte som de andre finske ovnene. Denne har en diameter som måler mellom 1,5 – 2 meter. Brennkammeret har en innvendig høyde på 70 cm og er 60 cm dypt. Ved fyring vil røyken spre seg og sive ut mellom steinene. (Bo Hansson 2017).



Figur 8.12: Lusovn Rundflosætra.

Foto: John Arne Bye

F9 Midlertidig gravplass, holme i Tørbergsjøen

Fra Finland og skogfinske områder i Norge og Sverige finnes det dokumentasjon på bruken av midlertidige gravplasser der det var langt til kirken. Disse gravplassene ble spesielt brukt når føret var dårlig og det var vanskelig å transportere den døde til viet jord. Ifølge gammel finsk skikk ble de døde begravde nær gården. Tradisjonen med midlertidige gravplasser er fra tida etter reformasjonen.

Flere kilder beskriver at den døde helst skulle begraves på en øy innen gardens synsfelt. Ånden kunne ikke vende tilbake over vannet. Slik fikk både den døde og familien fred og ro. Overgangen fra livet til dødsriket hadde stor oppmerksomhet blant finnene. Var det ikke tilgang til en øy, var en odde eller eiendomsgrensen gode alternativer. Høyeste punktet på holmen i Tørbergsjøen har vært en slik gravplass.

Vi kjenner også til to andre midlertidige gravplasser i Trysil finnskog. I Ryssjøberget og Skjærberget er det også slike gravplasser i rådelen mellom gardene, nær grendeveien.

Blant tryslingene kjenner vi ofte til at det var vanlig å nedtegne sin slektshistorie i omslaget på gårdens bibel. Finnene brukte en Karsikko i eiendomsgrensen, en merkestein eller et tre, hvor navn, fødsel- og dødsdag ble risset inn. Nærmere gården fikk ikke den dødes ånd komme, til tross for at de døde fortsatt hadde sterk tilknytning til familien.

Holmen som landskap er viktig som eksempel på denne skikken. Det er derfor i plan foreslått hensynssone på hele holmen.



Figur 8.13: Holmen i Tørbergsjøen er liten, og sjøen ligger nære Tørbergsgrenda. Gardene hadde tidligere god utsikt til holmen.
Kart fra kartverket.no

F10 Jordkjellere, Bustad

På et lite geografisk område i den gamle skogfinske grenda Bustad i Søre Trysil, ligger det 10 jordkjellere. Disse ble bygget i solhellingen oppi Bustberget for å oppbevare potetene frostfritt gjennom en lang og kald vinter. Potetene kom til Norge ca. 1750 og til Søre Trysil på begynnelsen av 1800-tallet.



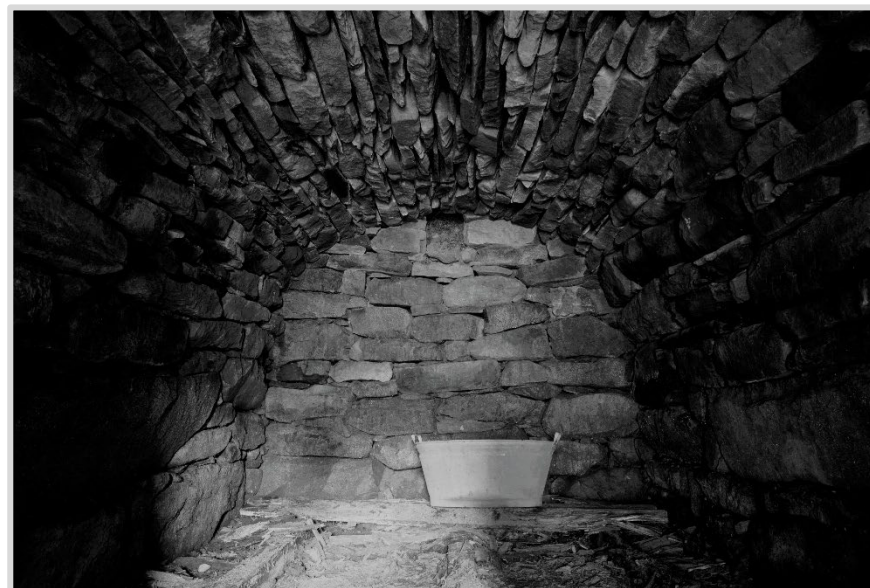
Figur 8.14: En av jordkjellerne i Bustad-lia. Foto: Simen Kjellin

Kjellerne er tørrmurte og satt sammen som et puslespill av naturstein, alle med sin funksjon. Takene har steinsatte, bueformede hvelv, og takhøyden er opptil 2 m. Størrelsen varierer fra 5 – 10 m² (Agnete Kjellin).

Bildene viser kontrasten mellom jordkjellernes frodige ytre og kalde katedralaktige indre. Selve kjellerrommet er godt beskyttet gjennom lange vindfang, flere dører og solid isolasjon.

Konstruksjonsmåten regnes som del av den skogfinske byggetradisjonen og kan spores i blant annet de gamle rieovnene. Rieovnen varmet opp ria eller tørkehuset til svedjerugen (se informasjon tidligere dette kapittelet).

Jordkjellerne er godt bevarte eksempler på denne delen av den finske kulturen, og bør bevares.



Figur 8.15: Kjellerens innside. Foto: Simen Kjellin

Målsettinger finnekultur:

- Samle inn og registrere spor etter finnebosetningen i Trysil.
- Formidling av finnekulturen, auke bevisstheten omkring denne delen av Trysils historie.

9. BYGNINGER OG BYGNINGSMILJØ

Fredning. Bygninger fra middelalderen, det vil si før 1537, er automatisk fredet. I tillegg kan stående bygninger fra perioden 1537-1650 erklæres automatisk fredet ved bekreftelse av tidfesting fra fagpersonell. Vedtak om fredning av nyere byggverk fattes av Riksantikvaren med hjemmel i kulturminneloven. Ofte er det fylkeskommunene som tar initiativ til og forbereder fredningssaker. Både Riksantikvaren og Fylkeskommunen kan frede en bygning midlertidig.

Istandsettingsarbeider og endringer på fredete bygninger krever dispensasjon fra kulturminneloven.

Meldepliktige bygninger (bygninger eldre enn 1850). Det er lovfesta i Kulturminnelova §25 at ei vurdering av verneverdien må gjøres før søknad om endring eller rivning kan bli godkjent.

Verning skjer ved å ta i bruk «hensynssone» og særlige bestemmelser, hjemlet i Plan- og bygningsloven. Dette utføres av kommunen.

SEFRAK (SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminne i Norge) er et landsdekkende register over eldre bygninger. Registreringa ble gjennomført som feltarbeid i årene 1975-1995. Bygninger bygd før 1900 i Trysil ble registrert. Bygningene ble kartfestet, oppmålt og fotografert. Bygningene i registeret er i utgangspunktet ikke tillagt spesielle restriksjoner. Registreringa fungerer mer som et varsko om at kommunen bør ta ei vurdering av verneverdien før det eventuelt blir gitt lov til å endre, flytte eller rive bygninga.

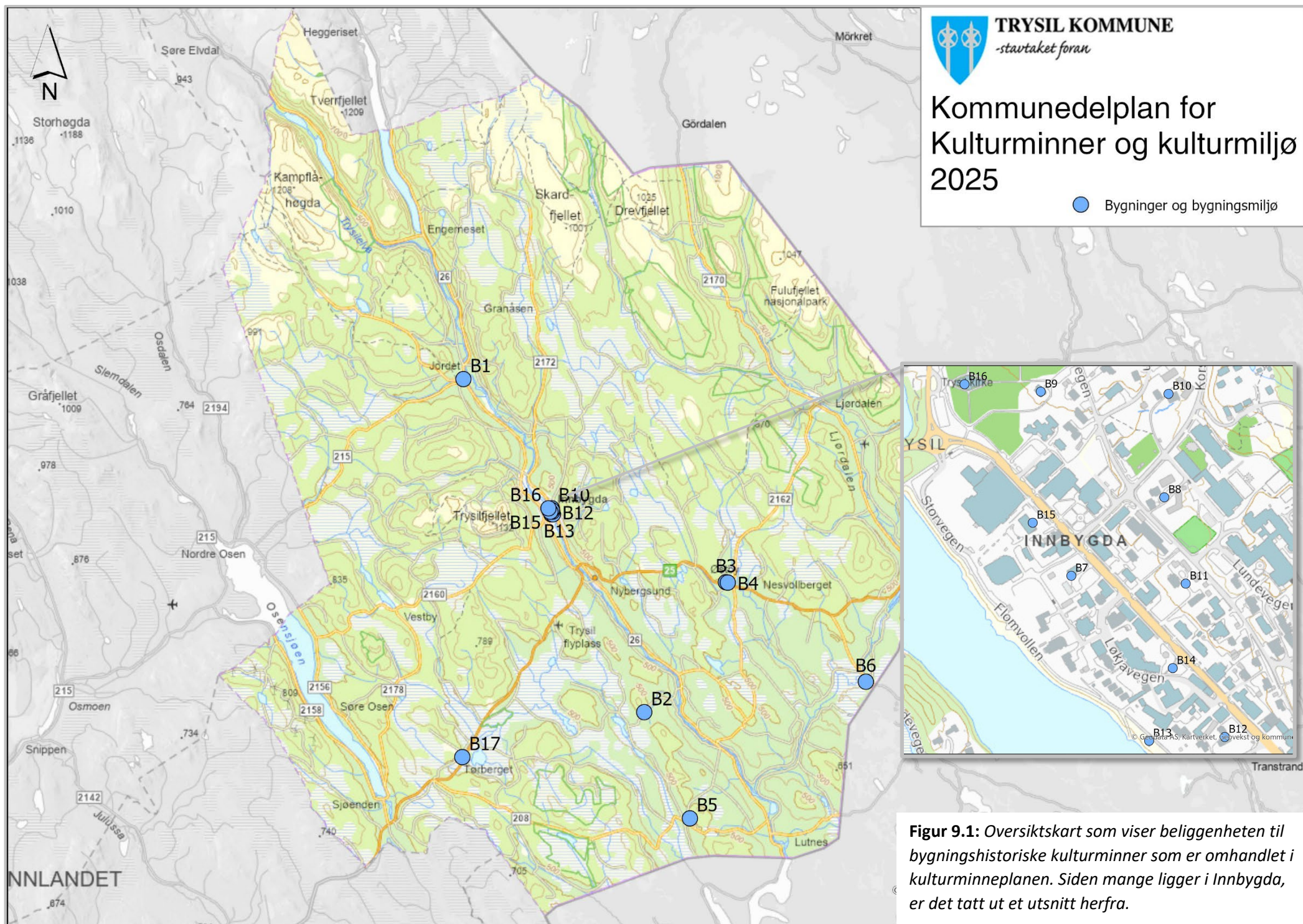
9.1. UTVALGTE OBJEKTER

Bygninger er en kilde til historie og gir kunnskap om håndverk, teknikker og driftsformer. De skaper også identitet og gir et område særpreg gjennom kulturmiljø og byggeskikk. I kulturminneplanen har vi tatt med et utvalg bygninger.

Nr.	Objekt	Sted	Hensynssone
B1	Villa Wessel	Jordet	H570_22
B2	Vestsjøberget		
B3	Badstue Østby	Østby	H570_23
B4	Forsamlingshus Framnes	Østby	
B5	Lokalet i Skjærberget	Skjærberget	H570_24
B6	Bygningen	Flermoen	
B7	Flathagen	Innbygda	*
B8	Lunde	Innbygda	*
B9	Prestegården	Innbygda	*
B10	Kveen (Kvea)	Innbygda	*
B11	Lia	Innbygda	*
B12	Nordre Bæk (Dunkers)	Innbygda	*
B13	Bjønnsstugua	Innbygda	*
B14	Løkjatorget	Innbygda	*
B15	Gammelskula	Innbygda	*
B16	Trysil kirke	Innbygda	*
B17	Tørberget kirke	Tørberget	**

* = Områdeplan for Innbygda - Trysil sentrum, vedtatt 20.06.2024, med vedtatte hensynssoner for kulturmiljø, er gjeldende.

** = Reguleringsplan for Tørberget, vedtatt 16.02.2018, er gjeldende.



B1 Villa Wessel, Jordet

Halvors (i dag kalt Villa Wessel) ble bygget på slutten av 1800-tallet, og var et staselig hus fylt med mennesker og liv. De siste tiårene har huset derimot vært en forlatt og forfallen bygning, og ble etter hvert bare en skygge av seg selv. De gamle tømmerveggene har likevel en historie å fortelle.

Tomten ble opprinnelig skilt ut fra Syvers, og skulle hete Nyjordet, men da huset så ble oppført for sersjant Halvor Halvorsen, så ble huset raskt kalt «Halvorsen» eller «Halvors» på folkemunne. Halvorsen (1858-1947) var opprinnelig en gårdbrukersønn fra Trysil, og var gift med Karen Elise Eriksdatter (1872-1958). Sammen fikk de 8 barn. Halvor Halvorsen planla å drive landhandel her (www.villawessel.com).

Huset ble oppført i tømmer og gitt tre vakre inngangspartier i sveitserstil med detaljerte utskjæringer, en på hver kortside og en på langsiden mot sør. Taket var dekket med spon, såkalt stikketak (tretak), og det var åpne skodder på vinduene. I hagen vokste syrer og brannliljer, og den lune og solfylte tomten var rammet inn med et hvitmalt stakittgjerde.

Fra huset var det en liten gangvei til bryggerhuset.

Bygningen huset en rekke virksomheter og var en viktig bygning for Jordet. Her var det første posthuset «Brevhuset» som ble stiftet 1.juli i 1881. Halvorsen ble den første «brevhusstyrer». I Trysilboka kan vi lese at ble drevet butikk i huset i 41 år, fra 1890 til 1931. Her har også vært en telefonsentral (som dessverre ble ødelagt under krigen i 1940).

Kong Haakon, Kronprins Olav, Statsministeren og de andre regjeringsmedlemmene passerte Jordet hele tre ganger på mindre enn 24 timer i april 1940, for å unnsnippe tyskerne. Følget stoppet angivelig i Villa Wessel, der det var telefonsentral, for å ringe for informasjon om hvor tyskerne var (Nord-Trysil historielag).

Dagens eiere har valgt å kallet huset Villa Wessel, men siden kjært barn har mange navn, så gjelder stadig Halvorsen, Halvors og Nyjordet også

(villaWessel.com). Nå er husets opprinnelige staselighet i ferd med å gjenoppstå gjennom bygningsantikvariske reparasjoner og renovering.

Huset representerer sveitserstilen i Trysil, og blir nå restaurert etter antikvariske prinsipper. Et slikt arbeid er verdifullt på flere måter. Huset bærer en bred og sammensatt historie, og det er viktig at denne blir løftet fram og formidlet. Dette gjøres mulig gjennom restaureringen, og huset er – og vil være - en stolthet for Jordet. Både med sitt utseende, og sin historie.



Figur 9.2: Gammelt postkort med «Halvors» i sin storhetstid. Etter mange år med forfall, gjenoppstår nå huset og eiendommen i sin fulle prakt, og kalles for «Villa Wessel».

Sveitserstilen (ca 1840-1935)

Oppsto i Tyskland med en begeistring for sydtyske og sveitsiske alpehus. Stilen brer om seg med innføring av ny byggeteknikk og maskinell produksjon av lister og paneler på sagbruk, og ble den mest utbredte av de gamle stilperiodene. Den er rik på detaljer og samspill mellom dekorative og konstruktive elementer.

Dragestilen (ca 1860-1915)

Stilen oppstod i Norge. Dragestilen var resultatet av de første bevisste bestrebelsene for å skape en nasjonal norsk trearkitektur. Inspirasjonen kom særlig fra stavkirker og deres ornamentikk.

B2 Vestsjøberget

Vestsjøberget er en gammel slektseiendom hvis opprinnelse egentlig er på Sætre som en av gardene der. I 1835 valgte eieren Ola Olsen ("Audens-Ola") Sætre å legge ned på Audens, og flytte gårdsbruket til setra si i Vestsjøberget. Bakgrunnen for dette kan man lese mer om i Trysilboka. Selv om fast bosetting i Vestsjøberget er relativt ny, er skogeiendommen, garden og slekten den samme. Vestsjøberget er dermed opprinnelig gården Audens i grenda Sætre, og har vært i samme slekt så langt tilbake som det finnes skriftlige kilder, dvs. tidlig 1500-tall.

Vestsjøbergsbygningen er opprinnelig tegnet og oppført i dragestil. Arkitekten er Ludwig Zapffe. Bygningen er én av kun to bevarte villaer av denne arkitekten, og også det eneste kjente bygg utenfor Oslo av Zapffe. Byggherrer er Martin og Olea Nyhuus ca 1903.

Hedmark har naturforutsetninger som gjorde det mulig for privatpersoner å tilegne seg store skogeiendommer. Fra andre halvdel av 1800-tallet vokste det frem en overklasse med bønder og skogeiere, som førte et selskapsliv etter borgerlige idealer. På disse eiendommene ble det bygd svært store våningshus, dels for å markere velstand, dels for å kunne holde en stor husholdning og romme et omfattende selskapsliv. Hovedbygningen på Vestsjøberget føyer seg inn i denne tradisjonen, selv om prisene på tømmer var lavere i perioden rundt århundreskiftet enn de hadde vært 40 år tidligere. I området rundt Trysil ble mange av de store skogeiendommene kjøpt opp av større firmaer i Norge og Sverige, men

Vestsjøberget bestod som en av de få virkelig store skogeiendommene med privat lokalt eierskap. (Fjeldheim)



Figur 9.3: Våningshuset på Vestsjøberget. Foto høsten 2017, Anja Ø. Ryen.

Etter 2. verdenskrig, ble bygningens eksteriør i betydelig grad endret, etter tegninger av arkitekt-ekteparet Karen og Odd Brochmann. Fasadene ble "renset" for det meste av særtrekkene fra dragestilen. Dragestilsdekoren ble enten fjernet eller bygget inn, og bygningen fremstod med en slags funksjonalistisk betoning.

I 2006 startet prosjektet med å tilbakeføre bygningen så langt som praktisk mulig etter Zapffes tegninger og de fotografier som finnes. Dette har vært et langvarig prosjekt over flere år, med støtte fra Kulturminnefondet og Hedmark fylkeskommune. Bygningen er nå fasademessig fullrestaurert, med de opprinnelige verandaer, takoppløft, takryttere og dragehode, samt den fargesettingen som hører stilarten til. (Fjeldheim)

Folkebad

Folkebadene var vanlige i Norge fra andre halvdel av 1800-tallet, og ble etablert for å styrke folkehelsen. Folk flest hadde ikke baderom hjemme – og det ble etter hvert kjent hvor viktig renslighet var for god helse.

B3 Badstue Østby

På skoleplassen på Østby ligger badstua på Østby. Badstua ble bygget i 1949, og var opprinnelig et folkebad. I kjelleren var det vaskeri.

Det var få som hadde innlagt vann på den tiden. Både Østby sykehus og private husholdninger leverte vask der. Virksomheten opphørte på slutten av 50-tallet da vaskemaskinene gjorde sitt inntog og sykehuset ble nedlagt. Det var Østby Vel som tok initiativet til å bygge et kombinert bad og andelsvaskeri like ved skolehuset. Det meste av pengene ble skaffet ved at grendas folk påtok seg ved dugnad å utføre et planlagt anleggsarbeid på skolehusplassen. Dessuten ble det solgt anleggsbrev, og de fikk inn 7300 kr i bidrag fra private og offentlige institusjoner. Historien og oppfølgingen viser et grendesamfunn som tok initiativ og gjennomførte utbyggingen i samhandling.

Tegningen og planen er en standard, da det er flere bygninger i andre grender med samme utforming. Huset er bygget hovedsakelig av høvlet tømmer (laftet, men med innslag av tilnærmet stavverk i fronten). Dette er den siste intakte badstuen i Trysil.

Badstua ser i dag ut slik den ble bygget. Badedelen er fortsatt slik den har vært. Vaskeriet i kjelleren ble demontert på 60-tallet og har til dels blitt brukt som klubbrom for ungdomslaget. I dag brukes badstua noe i forbindelse med skirenn ol.

Det er ikke mange bevarte badstuer i Østerdalen. Badstua på Østby er et godt eksempel på folkebadene som i stor utstrekning ble etablert i Norge på 1800-tallet, og er derfor vurdert som viktig å ivareta. I kulturminneplanen er den foreslått med fasadevern.

B4 Forsamlingslokalet Framnes Østby

Forsamlingslokalet ble bygd av Arbeiderungdomslaget i 1897. I 1927 overtok ungdomslaget på Østby eiendommen, og eide det fram til 1974. Huset ble brukt som et allment forsamlingslokale: lagsmøter, årsmøter, basarer, jubileer, fester og begravelser. I 1965 fikk Østby et nytt grendehus, Skogheim, som tidligere hadde vært legebolig. Ungdomslaget solgte Framnes til Knut Hammer som leide ut huset til Sætersmoen noen år før AS Sætersmoen Engros kjøpte det. Fra rundt 1970 til ca. 2007 var det vevskjefabrikk her, drevet av Einar Faldmo.

Under krigen, sannsynligvis fra 1941 og ut krigen, bodde det tyskere på Framnes. (Frank Bjørseth 04.01.2018 og Per Iver Pedersen 10.01.2018 og Trysilboka bind V).

B5 Lokalet i Skjærberget

Lokalet er fra 1863, og var ett av Trysils første skolehus og kanskje det eldste som står i dag.

Lokalets flotte utseende og tidsdybde gjør at det vurderes som bevaringsverdig i kulturminneplanen.



Figur 9.4: Lokalet i Skjærberget. Foto: Anja Ø. Ryen

B6 Bygningen på Flermoen

«Bygningen» ble bygget under «Stor-Ingrids» tid på Flermoen. Dette ble den største bygningen på gården, og var en bemerkelsesverdig bygning. Derfor kom den til å gå under navnet Bygningen, og i dag kalles faktisk den utskilte eiendommen Vestre Flermoen bare for Bygningen.

Bygningen er i to fulle etasjer, og selv om huset er svært stort, har det likevel vært enda større. For da huset var nytt, viste det seg at det var laftet så dårlig, at huset ble kaldt. Derfor ble hele huset tatt ned og laftet opp igjen. Et svært sentralt element i hele bygningen, er en peis i veldige dimensjoner. Fra pipa er det utmuret peis til både stugurommet og kjøkkenet, og bak kjøkkenpeisen er det bakerovn. Denne er særegen.

Da det var som mest gjennomgangstrafikk på Flermoen, ble særlig det store stugurommet i Bygningen benyttet som nattekvarter. Dette var også utgangspunktet for å sette opp huset. Ved festlige anledninger ble Bygningen brukt til forsamlingslokale for grannelaget. På grunn av den store gjennomgangstrafikken ble det også satt opp en ferdselsstall på gården med plass for 12-14 hester.



Figur 9.5: Bygningen slik den framstår i dag. Foto: 2024, Anja Ø. Ryen

Mye av det opprinnelige interiøret står ennå i Bygningen. Både husets historie og utseende gjør at det har blitt vurdert til bevaringsverdig i kulturminneplanen.

Innbygda

Innbygda som tettsted ble bygd opp som et kirkested, og var samlingssted for folk fra hele Trysil. Samtidig ble det marktplass for bygdefolket. Da kjøpmannshandelen ble frigitt fra midten av 1800-tallet, vokste det fram et livlig handelssted. Fra århundreskiftet 1900 ble det offentlige innslaget i kommunesenteret stadig viktigere og mer synlig. Alle sider av denne utviklingen kan vi finne spor av i dagens Innbygda.

Innbygda har alltid vært den største grenda i Trysil. Bortsett fra Sætre og Ljørdalen, ligger alle kjente middelaldergarder i Trysil langs elva her, og kirken ligger omtrent midt i dette området.

Etter reformasjonen ble Trysil anneks under Elverum, og presten kom hit fire ganger i året. Da var han noen dager og forrettet dåp, vielser, jordpåkastelser og nattverd. Disse dagene kom folk fra grendene og bodde i Innbygda noen dager. De tok inn hos slekt og kjente, hvor de fikk nattlosji og stallrom til hestene.

Trysils første sogneprest, Axel Chr. Smith, beskrev Innbygda som tettsted i 1784: «I Hjembygden, hvor alle Gaarde ligge næsten sammenklyngede, noget nær ligesom Bondebyerne i Danmark».

For å drive landhandel på landsbygda måtte man ha et «privilegium». Trysil fikk det første i 1837. Det hadde tidligere vært litt tuskhandel, og «Kremmer»-Marte Barje drev antagelig Innbygdas første butikk på Bjønns som kommisjonær for landhandler Ole Kynsberg i Elverum.

For å få varer transportert til Trysil, vokste det fram en egen yrkesgruppe; lasskjørere, som stadig lå på vegene med lass, særlig mellom Elverum og Trysil (Innbygdaheftet – et miljø med tradisjoner).

B7 Flathagen, Innbygda

Opprinnelig fantes det en gård som het Hagen i Trysil sentrum. Denne er omtalt så tidlig som 1528. Her lå Innbygdas eldste bosetting. Senere har Hagen blitt delt, og både Østhagen og Flathagen er deler av det tidligere hovedbruket.

Første gang det nevnes to brukere er i 1654, og en av dem er Flathagen. Per Bjørnsen Hagen som fikk tinglyst bygsel på Flathagen i 1720 var også lensmann. Han var i retten flere ganger, både i forbindelse med påstander om ulovlig tømmerhogst og grensoppganger. Det har vært ulike familier på Flathagen, men utover på 1800-tallet ble det mer stabilt. Halvor Persen Hagen fikk skjøte på eiendommen i 1839 og med ham ble det bedre tider på gården. Han var en dyktig gårdbruker og ikke minst kjøpte han opp skog og annen eiendom. Hans kone, Berte Gregersdatter Rangkleven, har et



Figur 9.6: Flathagen. Foto: 2019, Anne N. Sætre

ettermæle som «ualminnelig driftig og ubegripelig flink». Flathagen hadde besetninger av husdyr både i Innbygda, på Flatsetra og i Jordet. De hadde mange arbeidsfolk på gården, og 8 husmenn.

Rødbygningen på Flathagen er den eldste som står i dag. Sørdelen skal være fra år 1701, og kanskje er dette Innbygdas eldste bolighus. Mens den nordre delen er langt nyere. I følge Innbygdaheftet er den bygget på 1860-tallet. Hvitbygningen er fra Halvor Hagens tid, satt opp rundt 1850 av brødrene Skjellerudsveen fra Fåberg. Det er antatt at disse brødrene også satte opp huset på gården Nordby litt lenger nord. Bygningen har blitt lite endret, men verandaen foran inngangen er skiftet ut og forandret flere ganger. Fra 1891 til 1903 leide doktor Mejlænder huset for bolig og kontor.

Gårdstunet er flott, og forteller en historie om Innbygdas tidligste bebyggelse. Bygningene har stor autentisitet, samtidig som de har hatt ulikt innhold ettersom behovene har endret seg.

B8 Lunde, Innbygda

Så langt tilbake man kan finne har det vært to gårder på Lunde. I 1528 kalles begge gårdene Lunde. De ble etter hvert navngitt Lunde nedregård og Lunde øvregård. Nedregård blir senere kalt vestre Lunde, deretter Pernup. Lunde øvregård er det vi i dag kjenner som østre Lunde, eller bare Lunde. I 1657 nevnes to brukere på østre Lunde, Halvor på Lunde og Erik på Kveen. Opp gjennom årene har det vært mange eire, også utenbygds fra, men i 1840-åra kjøpte Halvor Lunde tilbake alt som tilhørte gården. Det var mange utslåtter, og skog, spredt over store deler av Trysil.

Det er mye mulig at Innbygdas eldste hus er stabburet på Lunde. I følge eier er det fra 1600-tallet (notat fra Kari Odden), i følge Trysilboka bind 9 er det fra ca. 1750 (s. 126).



Figur 9.7: Lunde. Foto: 2019, Anne N. Sætre

B9 Prestegården, Innbygda

Prestegården er den eneste embetsgården som har vært i Trysil. Den må ha vært Prestegård i middelalderen, for dette navnet brukes allerede i 1528. Da ble den drevet av leilendinger. Da Trysil ble eget sogn i 1780, var det tre brukere her som ble sagt opp. I løpet av 1780-åra ble det reist hovedbygning, stabbur, fjøs og badstu, og flere gamle hus ble flyttet hit.

Hovedbygningen er ganske sikkert den første bygningen i to fulle etasjer i Trysil, og er av den grunn en viktig bygning i Trysils historie. Det har vært hevdet at den ble satt opp av Trysils første sokneprest, Axel Christian Smith (1780-1787), men mye tyder på at den ble bygd av etterfølgeren i 1787.

Grunnplanen var mer komplisert enn på gardsbygningene i Trysil. Det var inngang på langveggen til en gjennomgående gang med rom på begge sider. Trappa var i denne gangen. Huset hadde to piper, en på hver side av gangen. Bygningen var først upanelt utvendig, men i 1794 var det på tale å panele den. I 1855 var det sval foran hovedinngangen mot øst og en liten kjøkkengang på nordsida. I 1879 ble det bygd en sveitserveranda istedenfor svala. Senere ble huset forlenget et par meter mot nord, og da var kjøkkeninngangen også på østfasaden. I 1923 ble huset tatt ned og fullstendig restaurert. Tilbygget mot nord ble tatt vekk, og det ble gang på både på sør- og nordveggen.

Sognepresten for Trysil drev gardsbruket fram til 1920. Etter den tid ble jorda forpaktet bort. Gården hadde fullstendig bebyggelse fram til etter 1960. Da ble husa solgt, og i dag er det kun hovedbygningen som står igjen. For Innbygda i dag har Prestegården med sin hage et stor potensiale. Den ligger svært synlig fra innkjøringen til Innbygda sentrum. Bygningen er historisk en av Trysils mest ærverdige bygninger. Etter den nylige restaureringen framstår bygget som en flott inngangsport til Innbygda sammen med kirka.



Figur 9.8: Prestegården i Innbygda, Trysil. Bygningen slik den framstår i dag.
Foto: 2025, Ida Nilsen Hidle



Figur 9.9: Prestegården fra hagesiden, mot innkjøringen til Innbygda.
Foto: 2025, Ida Nilsen Hidle

B10 Kveen (Kvea), Innbygda

Gården Kveen (gnr/bnr 31/19) ble sannsynligvis bygd en gang mellom 1615 og 1620 av Ola Halvorsen. Gården vokste etter dette jevnt og trutt, og i 1808 hadde de 21 naut og 24 sauer. Utslåttene er på dette tidspunktet blitt viktige for gårdens ressurser, og vil være viktige langt fram i tid. Østpå hadde gården slåtter på Nordby og Østre Lunde sameieskog. Nordover var det slåtter i hele Drevjedalen.



Figur 9.10: Kvea. Foto: Grete Myrvold Rydje, Trysil kommune

Kvegarden ble skilt ut fra den eldre gården Lunde, og som skikken var, ble den nye bebyggelsen satt rett i nærheten den eldre gården. I dette tilfellet ble det gjort fordi de brukte samme vannkilde: en dyp brønn. Rundt 1750 ble gården flyttet nordover til bekken som går gjennom jordet. Det eldste våningshuset sto sannsynligvis på tomte der den vestre bygningen står i dag. Den eldste delen av dagens hovedbygning er bygd i 1856. Den er

påbygd noe østover, ominnredet og panelt, men har fra starten av vært to etasjer.

Det eldste bestående huset på garden er sannsynligvis stabburet. Det heter seg at døra i dette skal skrive seg fra den kirken i Trysil som ble revet i 1750. Døra består av bare to planker i bredden og har mange jernbeslag (Trysilboka bind II).

Kveen er et godt inntakt tunmiljø, og vurderes som viktig ut fra sin historie, alder og plassering. Tunet har stor formidlingsevne med at det ligger nærme bygdetunet, midt i Innbygda.

I 2024 kjøpte Trysil kommune eiendommen Kvea. Tanken er å drifte hus og tun i samarbeid med Anno museum avdeling Trysil/Engerdal, samt å utvikle deler av eiendommen videre.

B11 Lia, Innbygda

Eiendommen Lia ble opprettet i 1909 ved at åtte mindre deler ble slått sammen. Lensmann Kristian Sanaker var første eier, og han bebygde den i 1910. Sanaker var lensmann fram til i 1934, i over 30 år.



Figur 9.11: Lia har en sentral plassering i Innbygda. Her ses hovedbygningen fra Storvegen.

Hovedbygningen er et stort reisverkshus med valmet tak, bygd i 1910. Det representerer på mange måter noe nytt i Innbygda. Gjennom hovedinngangen fra øst kom man inn i en åpen trappehall som rommene var orientert rundt. Huset hadde også kjøkkeninngang mot nord og kontorinngang mot sør.

Søndre bygning ble bygget i 1915 som lensmannskontor. Den er tømret med åpen svalgang langs nordveggen og med jugendvinduer. Først på 1930-tallet ble det påbygd en kjøkkendel i reisverk østover, samtidig som andre etasje ble innredet. Siden har den vært brukt til boligformål.

Låven og bua er jevngamle med hovedbygningen. Låven ligger i nord-sør med låvebru fra sør. Den inneholdt både fjøs og stall. Bua ligger nord for hovedbygningen. Disse husa er lite endret. Stabbur med loftspreg i tidstypisk telemarkstil.

Innenfor eiendommen ligger Larsstugua, som er flyttet hit fra Tørberget. Se kap. 8 punkt F3 for mer om denne.

Eiendommen Lia er vurdert som et fullstendig anlegg med bebyggelse av høy kvalitet. Tunet representerer en viktig del av det historiske Trysil, og er med på å gi Innbygda særpreg og identitet. Spesielt hovedbygningen vises godt fra Storvegen.

B12 Nordre Bæk (Dunkers), Innbygda

Bebyggelsen på Dunkers, slik vi kjenner den, er blitt til gjennom flere byggetrinn mellom 1858 og 1878 av familien Dunker. Knappt noe anlegg i Innbygda bryter så sterkt med den tradisjonelle byggemåten som dette. Gårdsrommet var lukket med unntak av innkjørselen. I Dunkerfamiliens tid var det et betydelig handelssted, og bebyggelsen minner på mange måter om en 1800-talls forretningsgård i en by, med sammenbygde hus for ulike formål. Egentlig gårdsdrift har det ikke vært, men det var stall og grisehus.

Handelen pågikk til omkring 1903. Da kjøpte doktor O.W. F Mejlænder eiendommen og hadde kontor og bolig her til 1921.

Bygningsmiljøet er et enestående og godt bevart og definert eksempel på handelsvirksomheten som har foregått her. Dunkers er med på å identifisere Innbygda som det handelssenteret det etter hvert bygde på til å bli – og er i dag - i Trysil.



Figur 9.12: Dunkers, inn mot gårdsrommet. Foto: 2019, Anne N. Sætre



Figur 9.13: Dunkers, siden mot gata. Foto: 2019, Anne N. Sæt re

B13 Bjønnsstugua, Innbygda

Bjønnsstuggua er den siste bygningen som er igjen fra den gamle garden Bjønns. De fleste eiendommer sør i Innbygda er utgått fra denne garden. Siste private eier av Bjønnsstuggua var Einar Buflod, som i sin tid var eier av Løkja, der han drev slakteriforretning. Løkja solge han da han emigrerte til USA, etter at sønnen Helge hadde reist i forvegen. Bjønnsstuggua ble donert til Trysil historie- og museumslag (Thml). Thml har så overdratt bygningen til Trysil kommune.



Figur 9.14: Bjønnsstugua. Foto: 2017, Anja Ø. Ryen

Stuggua er restaurert og satt opp på flomvollen 70 m lenger syd enn den sto opprinnelig. Nyere dendrokronologiske undersøkelser av flere tømmerstokker i bygget, tyder på at den opprinnelig er bygd rundt 1815 og senere flyttet, restaurert eller ombygd på 1870-tallet. Bjønnsstuggua er av akershusisk bygningstype, med inngang til hovedrommet midt på veggen, med alkove i ene enden og peis. Veggene til alkoven og peisen er senere revet.

I 2018 fikk kommunen overlevert en rapport skrevet etter en dendrokronologisk undersøkelse av Bjønnsstugua. Den slår fast at dagens bygning er satt opp i første halvdel av 1800-tallet, ikke tidligere enn 1816. Den har antakelig blitt brukt til forskjellige formål gjennom årene.

Bjønnsstugua er i dag et viktig element når man beveger seg langs Trysilelva i Innbygda, og bør derfor bevares.

B14 Løkjatorget – Løkjasvingen, Innbygda

Løkja er et gårdsbruk med historie som går tilbake til omkring 1750, da det ble fradelst Bjønns. I 1854 kjøpte Løkja store deler av Bjønnsgrunnen, og det ble en betydelig gård. Halvor Torgalsen Sørhuus hette han som samlet disse delene. Han bygde opp igjen gården på nytt i 1850-årene med bolighusene inn mot den nye vegen gjennom Innbygda. «Løkjatorget» i vinkel mellom de to nye bygningene ble den sentrale martsplassen.



Figur 9.15: Løkjasvingen, et gammelt postkontor.

Halvor Torgalsen drev ellers med småhandel, men ikke fra butikk. I 1850 innrømmet han å ha solgt korn, mjøl, salt, sild, poteter og lær, og i blant kaffe, sukker og litt klesvarer. I 1854 ble han bøtlagt for salg av brennevin. Halvor Torgalsen fikk skystasjon på Løkja, med gjestgiveri.

I dag er det Halvor Torgalsen sin hovedbygning som bærer navnet Løkjabygningen. Den er bygd i midten av 1850-åra. I 1857 beskrives den som en toetasjes tømmerbygning med innkledd svalgang i østgavlen. Den var utvendig panelt og taket var tekt med teglsten. Nede var det ei stor stue. Løkjasalen i andre etasje var en institusjon i Bygda. Herredstyret holdt møter her 1876-1885. Her ble også vekkesmøtene holdt. Disse var starten på Trysil Frimisjon. I martsida var det overnatting på flatseng med halm utover gulvet. Karer og kvinnfolk lå om hverandre.

Fra 1917 ble det apotek, med inngang på et skrådd hjørne. I 42 år var Løkjabygningen apotek og apotekerbolig, fram til 1959. Siden har det vært ulike typer forretningslokaler, fra kjøtt til klær og sko.

Tross endringer og påbygg har Løkjabygningen beholdt noe av sitt preg fra 1850-åra. Den panelte fasaden, som er regelmessig inndelt med fint utformede laftekasser, gir husets sin karakter.

Løken ble bygd i 1897. Dette er den bygningen på Løkjatorget som har rommet flest forskjellige virksomheter; hattebutikk, landhandel, elektrobutikk, sykkel -og bilverksted, kafe, frisør, manufakturforretning, hotell, husflidsentral, vevstue.

Torgalnup er en gammel gård med en historie tilbake til 1660. Hovedbygningen som står her i dag ble sannsynligvis bygd i 1830-åra.

Siden 1870-åra har Torgalnup vært en viktig del av Innbygda. Her har det vært diverse butikker av ymse slag. Det var pensjonat så tidlig som i 1900, drevet av Marthe Shink. I 1955 ble huset bygd sammen med Løken med en resepsjonsfløy.

Løken og Torgalnup er fremdeles bygget sammen. I dag er det hotell, bryggeri, restaurant, husflid- og håndverksutsalg i lokalene.

Aker er et toetasjes tømmerhus som ble bygget i 1857 som den vestre delen av Løkja. Her har det blant annet vært utstrakt forretningsdrift, butikk, posthus, kafé, elektrisk forretning og klesbutikk. I dag er det gullsmed, interiørbutikk og kafé.

Bortsett fra noen speilglassruter har Aker beholdt sine fasader uendret. Dette er et godt eksempel på et panelt hus fra tida rundt 1860. I bakhagen til Aker, mot Trysilelva, ligger bakstehuset.



Figur 9.16: Løkjavingen med hovedbygningen på Aker.

Villa Sole ble bygd i 1916 av Trysils første tannlege. Det er et elegant villabygg på granittmur, bygd i reisverk med profilert liggende panel. Huset har jugend-preg. Taket er bratt og tekt med skifer. Hagen var også standsmessig med grusganger, gressplen og sirkelrundt vannbasseng med en liten fontene i midten, og det var inngjerdet tennisbane. Det gamle Sole

er lite forandret, og stilpreget er et godt eksempel på panelarkitektur og byggehandverk fra tida rundt første verdenskrig.

I 2021 ble det satt opp fem eneboliger i hagen på Aker og Sole, uthusene ble revet i den forbindelse.

Løkjavingen- og torget er svært viktig for Innbygda's identitet, og videreutvikling av dette området må gjøres med høy bevissthet omkring stedsidentitet, kulturminnenes og -miljøenes betydning for stedet. Det er dette som danner det spesielle, og som gjør at man er i Innbygda, og ikke i hvilket som helst annet tettsted i Europa. Kulturminner er ikke fornybare ressurser som man kan velge å utnytte, eller ødelegge. I Løkjavingen ligger mye potensiale i å bygge opp og videreutvikle det særegne. Det er gjort en god jobb med Trysil Hotell og tilliggende park de siste årene, likeså med flomvoll og tursti langs Trysilelva. Løkjavingen kan utnyttes til å knytte dette sammen med allmenne turstier på tvers. Slik kan elva bli en større del av sentrum for allmennheten.

Løkja, Aker, Løken, Torgalnup og Villa Sole er spesielt premissgivende for miljøet i Løkjavingen, og bør i størst mulig grad ivaretas slik de framstår i dag. De andre byggene kan restaureres og/eller rives for å erstattes med nye, så framt gateløpet blir ivaretatt. Med påbygg/nybygg er det viktig at de nevnte bygg i dette kapittelet blir tatt hensyn til. Dette spesielt med tanke på høyde og volum.



Figur 9.17: Bildet viser Aker i Innbygda med ei gutu (vei) ned mot elva. Bildet er tatt fra vest. Fotograf er Peter Pladsen i 1877.

B15 Gammelskula i Innbygda

Beslutningen om å bygge nytt skolehus for Innbygda krets ble fattet våren 1892. Huset ble først påbegynt i 1895 og tatt i bruk høsten 1897.



Figur 9.18: Gammelskula i Innbygda. Foto: Anno museum

Skolen var den gangen 4-delt med skole annenhver dag, og kretsen kunne strengt tatt klart seg med ett hus med to klasserom. -Men skolestyret tenkte framover. Det var et sterkt ønske om å få et videregående tilbud i Trysil, helst en treårig middelskole, og nå ville man sørge for å ha lokalene klare. Det 25 m lange huset som ble reist har tre klasserom i hver etasje, foruten en del andre rom. Huset tilfredstilte alle tidens krav til skolebygg. Takhøyde er ca 3,4 m, og alle undervisningsrom hadde rikelig med arbeidslys fra venstre. Den karakteristiske vestfasaden er helt dekket med store vinduer. Amtet (fylket) nektet å godkjenne det store bygget, og

kommunen fikk ikke den refusjonen den hadde regnet med. Derfor ble bare første etasje innredet.

Huset er tømret av slanke, jevne stokker og bærer preg av solid nøkternhet. Ved inngangen stod en liten sveitserveranda. Taket, som var tekket med kløvde stikker, hadde sveitserstilens store utlegg. I 1906 ble tømmerveggene dyttet og «rappet» med ei blanding av sand og lim. I 1914 gjennomgikk skolehuset mange forbedringer. Den ble malt innvendig, tre yttervegger ble panelt og malt, og den lille verandaen ble erstattet av en stor i to etasjer. Ombygginga var påvirket av den nasjonalromantiske drakestilen og gav huset et mer festlig preg. I andre etasje var det ennå visstnok bare et sløydrom som var i bruk.



Figur 9.19: Gammelskula slik den så ut 17. mai 1916.

Fra omkring 1918 holdt fortsettelsesskolen til i andre etasje. Rommene ble innredet etter hvert som de ble tatt i bruk.

Allerede i 1924 var drakestilen umoderne. Den store åpne verandaen ble betraktet som «unyttig». Etter bare ti år ble den store verandaen revet, og takutleggene ble saget av og gjort kortere. Det ble lagt sementsten over det gamle stikketaket. Dette stentaket ligger ennå. Den innvendige trappa mellom etasjene ble flyttet fra vestveggen i gangen til østveggen. Rommet under den nye trappa ble utnyttet sammen med den nye, lukkede forgangen til et rommelig vindfang. Med denne nye inngangen var fasaden blitt slik den står i dag. Det utskårne ornamentet over ytterdøra skal være ei stilisering av initialene til opphavsmannen, sløydler Olav Neby. Ved denne ombyggingen ble hele første etasje innvendig panelt og malt. I 1934, 40 år etter at Trysil Herredsstyre uttrykte ønske om en lokal middelskole, startet Sverre Sletten sin private middelskole i andre etasje. I 1938 var det tale på å bygge ny skole på vestsida av elva. Det ble ikke noe nybygg, men det ble bestemt å sette andre etasje i bedre stand. Rommene oppe ble panelt 1942-43 i samme stil som nede. Viktigste forandring i etterkrigstida var at det ble installert vannklosetter i første etasje, og da ble uthuset revet.

Etter at folkeskolen flyttet over i nytt bygg på 1960-tallet, fortsatte den videregående utdannelsen her i noen år. Realskolen var her fram til ungdomsskolen ble bygget først på 1970-tallet. Trysil korrespondansegymnas holdt til her til våren 1979, da Trysil videregående skole startet opp i nybygg på vestsida.

Trysil kommunestyre ga huset vederlagsfritt til Trysil Historie- og Museumslag i 1982. Laget har bekostet en omfattende restaurering av bygget. Norsk kulturråd, Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring og Kommunal- og Arbeidsdepartementet har gitt tilskudd til istandsetting av huset.

Lokalene i andre etasje benyttes i dag til kontorer (Innbygda, et miljø med tradisjoner 1986).

Selv om bygningen har vært ombygd flere ganger siden den sto ferdig, fremstår den også i dag som en av Innbygda's ærverdige bygninger, og som er med på å gi sentrum identitet. Bygningen ligger vis a vis rådhuset, og underbygger utviklingen av Innbygda som Trysil sitt kommunesenter. Ut fra dette er det viktig å ta vare på Gammelskula.

Listeførte kirker

Kirkene våre er bærere av viktige deler av vår kulturhistorie. I det førindustrielle Norge var kirkene det viktigste møtestedet, både sosialt og religiøst. Kirkene hadde også en viktig administrativ rolle for statsapparatet. Store begivenheter – både for den enkelte og for samfunnet – fant sted nettopp her.

Alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er en rekke kirker bygget etter 1850 også listeførte, med bakgrunn i arkitektonisk/kunstnerisk verdi, representativitet, autentisitet, plassering og interiør. At en kirke er listeført, innebærer at den er definert som verneverdig og har nasjonal verdi. Det betyr at de skal behandles med like stor respekt som fredete kirker.

Trysil har to listeførte kirker: Trysil og Tørberget.

B16 Trysil kirke, Innbygda

Den nåværende Trysil kirke ble bygget i 1861, og er en trekirke i nygotisk stil, med plass til rundt 560 personer, noe som gjør den til en av de største trekirkene i Norge.

Kirken erstattet en eldre kirke som hadde stått på stedet siden middelalderen. Den nye kirken ble tegnet av den kjente arkitekten Christian Heinrich Grosch, som har stått bak mange viktige bygninger i Norge på 1800-tallet. Kirken har et høyt, slankt tårn og karakteristiske spissbuevinduer som er typiske for nygotisk arkitektur. Innvendig er det et vakkert kirkerom med lyse farger, gallerier og et flott orgel.

Trysil kirke har vernestatus som listeført.



Figur 9.20: Trysil kirke. Foto: Grete Myrvold Rydje

B17 Tørberget kirke, Tørberget

Tørberget kirke er en liten langkirke i tre med takrytter over hovedinngangen. Kirken ble oppført i 1933 etter tegninger fra Statens bygningsinspektorat. Den har 150 sitteplasser. Flere av kirkens inventardeler er fra 1600- og 1700-tallet og kommer fra Trysil kirke og Elverum kirke.

Tørberget kirke har vernestatus som listeført.



Figur 9.21: Tørberget kirke. Foto: kirkesok.no

Målsettinger bygningshistorie:

- Sette i stand Prestegårdens tilhørende hage.
- Skape en større bevissthet omkring viktigheten av å bruke kulturminner for å bygge stedsidentitet (Innbygda).
- Oppgradering av Løkjatorget. Belegning og beplantning.

10. SAMFERDSEL

Gamle veger og bruer er ofte grunnlag for undring og ettertanke. Hvem bygde disse vegene, og hvordan var det en vinterdag å komme fra sted til sted? Ferdsel langs gamle og ulendte fjellveger gir et innblikk i hvordan selve begrepet samferdsel har fått en helt annen betydning i vår tid.

Våre forfedre visste ingen annen måte å komme til andre daler og bygder på, enn ved å bruke hest eller føtter. Handel, skattebetaling, kirkeliv, krigføring og erobring var noe av grunnen til utferdstrangen. Spesielt var behovet for å skaffe korn, da høsten slo feil, og skrinne fjellgårder ikke kunne brødfø familien. Mange ferdselsårer ble knyttet fra innland til kyst.

Hvordan folk fant frem dit de skulle uten skilt, kart og kompass vet vi lite om. Det var sikkert vanlig å bruke markante landemerker som fjell og vassdrag for å orientere seg i landskapet. Mange av dagens riks- og fylkesveier følger dalbunnen langs de store elvene, hvor vi kan regne med det har vært ferdsel til alle tider («På vandring i fortiden», NIKU, 2003). Likevel har dagens behov og teknologi gjort at en del veier er lagt om. Tidligere tiders ferdsel følger ofte de tørre og lett fremkommelige partiene i landskapet. Man tok gjerne en omvei for å unngå våtmark eller spesielt bratte partier. I dag har man helt andre muligheter for å legge vei hvor man ønsker det, uten samme hensyn til naturgitte hindringer.

Forvaltningsansvar for veger, bruer og jernbane

Statens vegvesen har ansvar for å ta vare på egne kulturminner. Vegkulturminnene viser utvikling i teknologi på forskjellige fagområder, og Statens vegvesen har utarbeidet *”Nasjonal verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner”*. Trysil har ingen objekter her. I dokumentet *«Gamle veger og bruer i Hedmark Fylke»*, utgitt av Statens vegvesen 1982, er vegen Hamar-Elverum-Nybergsund-Riksgrensen ved Støa tema i kapittel 9.

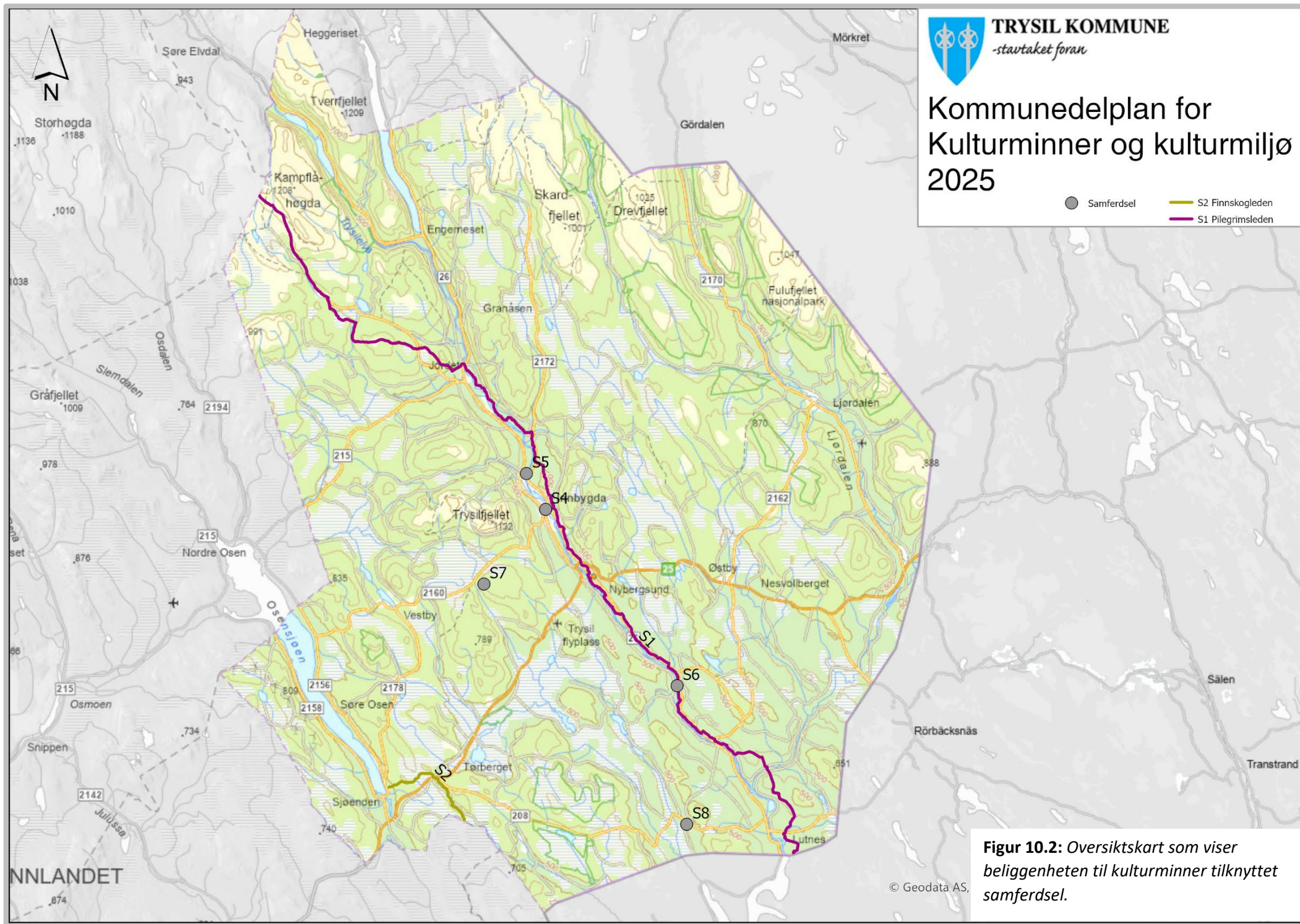


Figur 10.1: Bil ved bensinpumpe utenfor Samvirkelaget i Søre Osen.
Foto: Torbjørn Røsting / Anno Norsk skogmuseum

10.1. UTVALGTE OBJEKTER

Nr.	Objekt	Type	Hensynssone
S1	Pilegrimsleden	Veg/vandrerled	
S2	Finnskogleden	Veg/vandrerled	H570_25
S3	Prestvegen	Gammel vegtrase	
S4	Kirkebroen	Bru	*
S5	Strandvoldbrua	Bru	
S6	Grotøybrua	Bru	
S7	Kavlbru	Klopping	
S8	Mastvegen	Gammel vegtrase	
S9	Hamar-Riksgrense Støa	Veg	

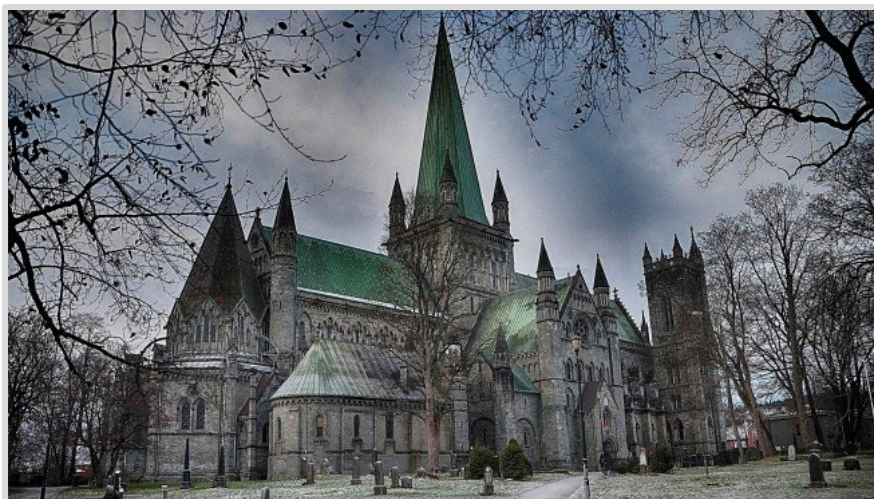
* = Områdeplan for Innbygda - Trysil sentrum, vedtatt 20.06.2024, med vedtatte hensynssoner for kulturmiljø, er gjeldende.



S1 Pilegrimsleden

I den katolske middelalder valfartet folk til Nidaros Trondheim. Nidarosdomen var en av den katolske verdens fire viktigste valfartssteder. Fra skriftlige kilder vet vi at pilegrimer gikk gjennom Trysil, og traseen her er en del av et større nett av leder som går mot Trondheim. I Trysil er pilegrimsleden 85 km lang, og er en østlig del av Østerdalsleden. Den østre og vestre delen møtes ved pilegrimssteinen på Åkre i Rendalen (www.pilegrimsleden.no).

Pilegrimene fulgte antagelig allerede eksisterende stier og veier. Hovedvegen gjennom Trysil gikk i dalføret langs Trysilelva fra Lutnes til Jordet, deretter gjennom Eltdalen og Rendalen. I Trysil ble disse vegfarene tidligere kalt munkeveier (A.C. Smith 1784).



Figur 10.3: Nidarosdomen var et viktig mål for pilegrimer i middelalderen.

Foto: Kjell Rabben

Pilegrimsleden har vært ryddet, merket og gjennomgått flere ganger, gjerne med tilskudd fra statlige midler. I dag er det en merket rute man kan

følge. Om dette er eksakt den samme traseen som ble fulgt i middelalderen, er usikkert.

S2 Finnskogleden

Finnskogleden er en 24 mil lang historisk vandreled. Dette er en merket sti som går på både norsk og svensk side av grensen. Leden følger gamle ferdselsveier mellom de gamle finnetorpene på Finnskogen, og gir således et innblikk i den gamle finnekulturen i området, men også flotte naturopplevelser. Grensetraktene ble innvandret av finner fra Savolaks og Tavastland på 1500- og 1600-tallet. De slo seg ned i et vidstrakt skoglandskap med lite folk, rikt dyreliv og gode fiskevann.

Finnskogleden er blitt til gjennom et samarbeidsprosjekt mellom ni kommuner i Hedmark og Värmland fra 1988. Leden ble offisielt åpnet etter grunneieravtaler, merking og rydding i 1992. Den går både på norsk og svensk side, fra Morokulien i Eidskog til Søre Osen i Trysil.

Langs hele leden er det forbindelser til andre turstier og flere overnattingssteder, noen private og noen i regi av DNT Finnskogen og omegn Turistforening. DNT har ansvar for vedlikeholdet av Finnskogleden. Det er laget et eget kart- og informasjonshefte for Finnskogleden (visitnorway.no).



Figur 10.4: Skilting langs Finnskogleden. Foto: visitnorway.no

S3 Prestvegen

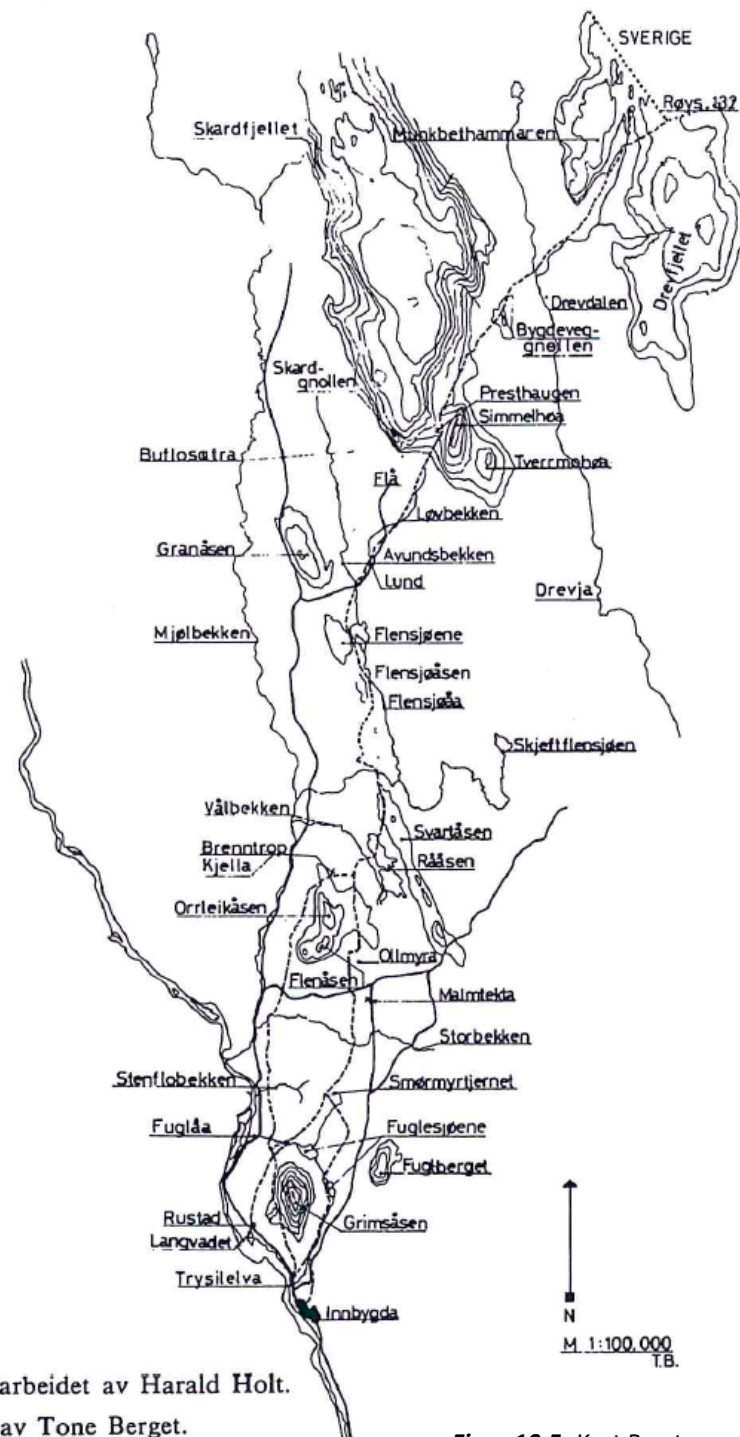
I 1787 ble Nordre Osen kirke lagt under sognepresten i Trysil, og da meldte behovet seg for en prestveg fra Innbygda til Osen. Det ble ikke anlagt noen ny veg, eksisterende opptrakkede stier ble benyttet. Arkeologer har karakterisert den østre delen av Prestvegen som en typisk oldstidsveg, en såkalt «hulveg». Vegen startet i Innbygda og gikk på østsiden av elva forbi gardene i Øverbygda og over elva ved sundstedet ved Strandvold, videre nord-vestover til Osen.

Prestvegen er ikke noe entydig begrep. Vegen var der trolig da geistlige begynte på sine reiser fra Elverum via Trysil til Idre langt tilbake i tid (Holt 1980). Også biskopen i Elverum fulgte Prestvegen gjennom Drevdalen når han skulle til Idre (trysilnavn.no). |

Prestvegen var den tids riksveg mellom to bygder. Flere steder har man hatt flere vegvalg, særlig nær bebyggelsen. I slike tilfeller kan forskjellige veger kalles «Prestvegen». I Trysilboka bind 2 side 602 står det: «Ei gren av Prestvegen til Särna gikk gjennom Flendalstraktene. Opp fra Elvdalen ved Grimsåsen, over Flenåsen,- Håen-Flensjøene, mellom Sammarhøa og Skardfjellet, over Drevja like nord for drevdalsjordet og videre forbi Munkbetthammaren mot svenske Gørdalen» (Trysilboka bind 2). Traseen er i dag merket.

Veivalg kan skyldes så mangt. I Trysil var det årlig fire gudstjenester (jul, påske, jonsok og mikkelsmess), mens det i Idre var tre prestedager. Dette betydde reiser under forskjellige vær- og føreforhold som kan ha innvirket på vegvalget, men betydelige avvik var det nok ikke (Holt 1980). Prestene brukte gjerne lokale kjentmenn til å lose seg over fjell og myr, skog og hei.

Hvor lenge har vegen vært brukt som Prestveg? Trysilboka nevner at i 1403 hørte Idre, Särna og Trysil med til Elverum. I 1644 erobret presten Buscovius Idre og Särna for den svenske krone, og da opphørte veien å være prestveg (Holt 1980).



Kart utarbeidet av Harald Holt.

Tegnet av Tone Berget.

Figur 10.5: Kart Prestvegen

Ferdsel på vann

De historiske kartene viser både sommer- og vinterveger. Mens sommervegene i stor grad følger de tørre, lett fremkommelige partiene i landskapet, går vintervegene ofte over myrkjølene. Når myrene og elvene var islagte vinterstid, bød de på lettere og flatere terreng. Ettersom vintervegene går på isdekke, etterlater de seg ikke spor i terrenget i samme grad som sommervegene. Det er likevel grunn til å tro at de var mye brukt, siden det ofte er lettere med tyngre transport på frostmark.

En vesentlig del av ferdselen må man regne med foregikk på vann. Det finnes mange overfartssteder som knytter landferdselen sammen, men vassdragene har også vært brukt til ferdsel med båt. Dette gjelder kanskje spesielt i vårløsninga når landevegene var vanskelig fremkommelige.

S4 Kirkebroen (Gammelbrua)

Kirkebroen (nå kalt Gammelbrua eller gangbrua) ble åpnet i 1912. Det var da en moderne bru med jernkonstruksjon produsert av Erik Ruuds mekaniske verksted i Kristiania. Bredden på 4 meter ble regnet som en radikal løsning.

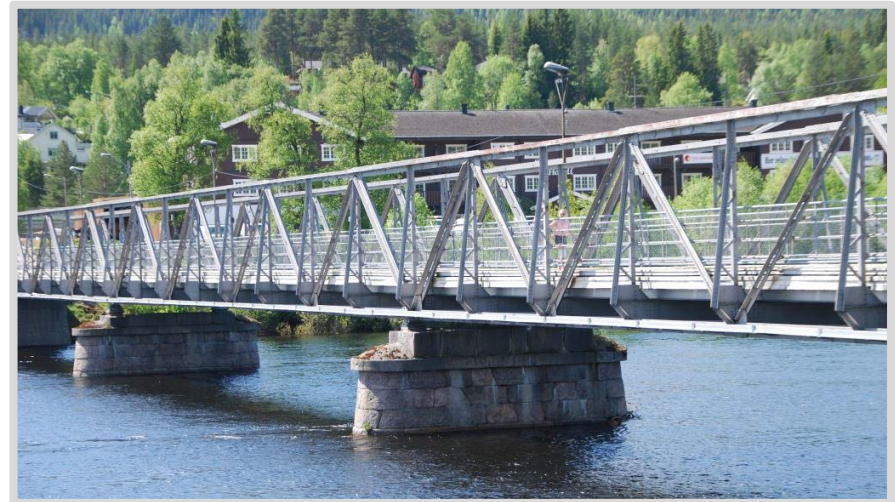
Allerede i 1891 hadde brusted blitt diskutert. I 1896 behandlet herredsstyret en anmodning fra oppsittere i Innbygda, Vestby og Søre Osen om en sakkyndig undersøkelse i anledning av en påtenkt bru over elva i Innbygda. De ba også om en beregning av «broens underbygning», om den skulle bygges som pælebru og om overbygningen skulle være av tre eller jern. Herredsstyret var enig i at en bru over elva i Innbygda var høyst påkrevet, men amtmannen i Hedemarkens amt fant på dette tidspunktet ikke grunn til undersøkelser og beregninger for ny bru.

I 1899 ba amtsdirektøren herredsstyret om å utrede hvilke 3 alternative brusteder de gikk inn for over Trysilelva i forbindelse med veianlegget Jordet-Trysil og Indbygd-Nybergsund. Videre finner vi ikke noe dokumentasjon før det i Herredsstyret 1904 framgår at en bru bør ligge i nærheten av Trysil hovedkirke.

Kjørebredde ble behandlet flere ganger. Det første alternativet var 2,6 m. I 1906 vedtok herredsstyret å bygge en bru på 4 meter, selv om det ville medføre en merutgift på 16-20 000 kroner.

I 1910 fantes det bare 408 biler i hele landet, mens bilparken i 1912 var på 1062 biler. 27 av bilene var i Hedmark. Brua med dens bredde var derfor et framsynt byggverk.

Kirkebroen var i bruk som bilbru til den nye brua ble innviet i 1979.

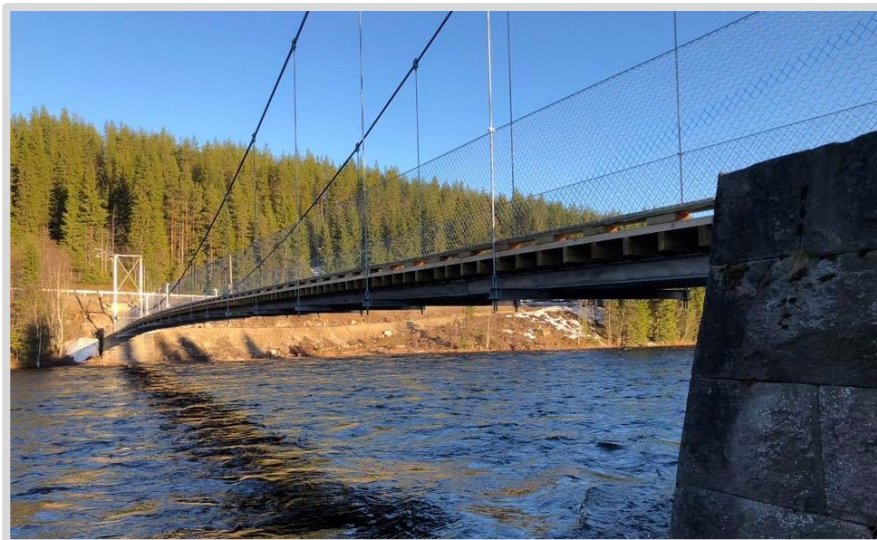


Figur 10.6: Kirkebroen (Gammelbrua) ved Innbygda brukes i dag som gangbru.
Foto: Ramona Nordnes, Trysil kommune

S5 Strandvoldbrua

Bro over Trysilelva ved garden Strandvold på vestsiden, 4 km nord for Innbygda.

Den eldste Strandvoldbrua ble bygget i 1872, og var den første brua som gikk over Trysilelva. Sundstedet ved Strandvold var allerede før dette et viktig trafikk-knutepunkt. Det ble tidlig etablert en ordning med fast sundmann her (sundmann var en som hadde vakt ved sundstedet og fraktet folk over elva med båt). Mange av gardene i Inn- og Øverbygda hadde sin ferdsel her til og fra setrene og skogene i traktene rundt Trysilfjellet – Varlia – Jordet. Her passerte også den gamle «Prestvegen» fra Innbygda til Nordre Osen.



Figur 10.7: Strandvoldbrua 2018. Foto: Strandvoldbruas venner (facebook)

Den første Strandvoldbrua ble etter hvert medtatt, og ble i 1921/22 erstattet av en hengebro. Den nye brukonstruksjonen medførte en stor lettelse for tømmerfløtinga i elva da det ikke lengre var brukar som tømmeret kunne sette seg fast i. Hengebrua falt ned i 1993.

I 2018 ble det åpnet ny bru ved de gamle brukarene. Med gjenåpning av brua, synliggjøres den gamle og sterke ferdselshistorien over elva på dette stedet. Først som nødvendig sundsted, men også som en nødvendig del av den kjente «Sundvoldrunden», en trim- og mosjonsrunde.

S6 Grotøybrua

Brua ble bygget i 1903 som Imsbrua i Østerdalen, og er ei fagverksbru. Her sto den fram til 1939, da den ble erstattet av en vesentlig større og ikke minst bredere bru. I 1942 kom den på plass der den nå står i dag, som Grotøybrua i Trysil. Dette ble gjort i forbindelse med byggingen av Sagnfossen kraftanlegg, som ligger på vestsiden av elva. Det var nødvendig med bru, både for å få over det maskinelle til kraftverket, og ikke minst for driften av kraftverket.

Grenda Vestsjøberget har hatt bilveg til Kolos fra 1907, men var avhengige av ferge over elva der. Med byggingen av Grotøybrua fikk grenda også bruforbindelse. Slik sett er Grotøybrua både en viktig del av samferdselshistorien i Trysil, men også til kraftproduksjonen.



Figur 10.8:
Grotøybrua i 2014.

S7 Kavlbbru (Langbru)

De eldste kavlebruer i Norge stammer fra vikingtid og middelalder, 900-1500 e.Kr. I Trysil kalles disse bruene langbru.

Ei kavlebru er tømmerstokker som er lagt på tvers oppå myra for å skape et veidekke man kunne ta seg frem på. De var fra en halv til én meter brede, og bygd av hele eller kløyvde stokker som ble lagt rett på myra.

I Allmenvegen mellom Innbygda og Vestby ligger en kavlbbru. Opprinnelsesår er ukjent.



Figur 10.9: I bildet ses deler av langbru (kavlbbru) i myra. Når man går i myra kjennes flere klopper som ikke lengre kan ses i dagen.

Foto: Bjørn Odden

S8 Mastvegen

Mastvegen er en gammel hestveg som går mellom Skjærberget i Trysil og Halsjøen i Våler, en kjøreveg på ca. 22 km. Navnet stammer i fra den tiden det ble solgt og levert tømmer som ble benyttet til skipsmaster fra Skjærberget. Til skipsmaster trengs store dimensjoner av god kvalitet.

De største mastene vi kjenner som ble levert ble kalt «Kongen» den var på 52 alens lengde og hadde 12 tommer topp, og så var det «Dronningen» med 50 alens lengde og 12 tommer topp.

Det ble benyttet sju hester for å dra hver stakk, og Mastvegen var delt inn i tre kjøreskift. Vegen gikk over Handelsmyra og forbi Handelsmyrhaugen. Der er det rester etter ei koie man mener ble benyttet i forbindelse med handel og transporten av disse skipsmastene. Fremme ved Halsjøen ble de nok enten fløtet eller kjørt ned til Glomma for transport videre ned til skipsverftene (Morten O. Lutnæs 2017).



Figur 10.10: Fra Skjærberget ble det eksportert skipsmaster. Illustrasjonsbilde fra pixabay.com

Gamle lengdemål

Alen (av norrønt *alin* og eldre *öln*, trolig av latin *ulna*) er et lengdemål som har vært brukt over store deler av verden siden antikken og trolig før det. I Norge utgjorde en alen 62,75 cm da den gikk ut av bruk, men den har variert i lengde gjennom historien. Dette gjelder også landene imellom, og i de enkelte land har det eksistert en rekke lokale varianter.

Tomme (av norrønt *pumal*) er også et svært gammelt lengdemål. I dag tilsvarer en tomme 2,54 cm i metersystemet. Tommen har imidlertid variert i både tid og sted over store deler av verden. Tommen angis ofte med doble anførselstegn etter tallet (15 tommer = 15").

Bruer

Bruene var en viktig del av vegnettet. Helt frem til siste halvdel av 1700-tallet var brubygging et håndverk basert på erfaring her til lands. En hadde ikke eksakte teorier eller formler for dimensjonering. Med industrialiseringen fra 1850-årene og utover, ble nye materialer tatt i bruk. Det ble utviklet vitenskapelige metoder for konstruksjon og dimensjonering av byggverk. «Ingeniørkunsten» kom inn i anleggsvirksomheten, og det er tydelig at det i tillegg til å møte tekniske krav, også ble lagt vekt på en bevisst estetisk utforming.

S9 Veg Hamar – Elverum – Nybergsund – riksgrensa ved Støa

Da spørsmålet om anlegg av en hovedveg fra Grindalsundet gjennom Elverum og Trysil kommuner til grensen mot Sverige første gang ble forelagt Amtformannskapet i 1845, eksisterte det en kjørbar bygdeveg av ukjent alder mellom Elverum Leir og Bergeberget. En arm av denne vegen hadde utgangspunkt ved Gårder, og kom sammen med vegen fra Grindalssundet i Øverleiret.

Østenfor Bergeberget sto bare ride- og kløvveger til disposisjon for sommertrafikken, mens vintertrafikken tok seg fram langs egne vinterveger over myrstrekninger og sjøer, og langs vassdrag.

Byggingen av hovedvegen mellom Elverum leir og grensen mot Sverige foregikk i årene 1855-83. Strekningen Bergeberget-Nybergsund ble bygget først, deretter Nybergsund-riksgrensen ved Støa. Til slutt kom strekningen Elverum leir – Bergeberget hvor man først nøyde seg med den gamle bygdeveien.

Stortinget besluttet i 1939 at bygging av jernbane til Trysil skulle utgå av jernbaneplanen, og at det i stedet skulle bygges kompensasjonsveger, senere benevnt «Erstatningsveger for Trysilbanen». Utbedring og omlegging av riksveg 25 Elverum-Nybergsund-Støa inngikk som en vesentlig del av denne planen. Anleggsarbeidet vedrørende riksveg 25 ble igangsatt i 1965, og ble avsluttet i 1979. Den nye vegen avløste deler av vegtraseen som ble bygget midt på 1800-tallet.

Målsetting samferdsel:

- Forske og samle mer informasjon om veghistorien i Trysil, og kulturminner knyttet til denne.
- Oppmåling og kartfesting av gamle veger, vegfar og bruer.
- Formidle historien til viktige vegrelaterte kulturminner.
- Skjøtsel og skilting av gamle vegfar.
- Veg fra Elverum til Støa (punkt S4) benyttet til dels gamle ride- og kløvveger, mens det på andre steder ble bygget nye traseer. Mål om å finne spor etter de gamle ride- og kløvvegene som ikke ble innlemmet som en del av nyvegen.

11. TEKNISKE OG INDUSTRIELLE ANLEGG

Den gjennomgripende industrialiseringen i Norge skjedde på midten av 1800-tallet, og førte med seg store samfunnsomveltninger. Nye industristeder oppstod og ble gjerne bygd fra grunnen av, på før ubebygde steder. Virksomheten var avhengig av å ligge nær en naturlig kraftkilde som vann og fossefall. Folk flyttet til de nye industristedene og inn til byene. Nye økonomiske, sosiale, kulturelle og politiske strukturer ble dannet. Denne omveltningen blir gjerne kalt "Det store hamskiftet". I tilknytning til arbeidsplassene oppstod en ny sosial gruppe, industriarbeiderne. Fabrikker med maskiner erstattet tidligere bruk av håndkraft, og industriarbeideren betjente de tekniske nyvinningene. Tekniske og industrielle kulturminner er fellesbetegnelsen for kulturminner som er knyttet til utnyttelsen av naturressursene.

Industrialiseringen av Norge har satt mange spor etter seg i landskapet, og har skapt mange nye kulturminner. De komplekse anleggene, med mange ulike typer kulturminner, gir til sammen ei spennende fortelling om norsk næringsliv og industrihistorie.

Strukturelle endringer innenfor industrien har bidratt til at mange tekniske og industrielle kulturminner nå er blitt stående tomme. Det finnes mange gode eksempler på ny bruk av de historiske industrianleggene med nye næringer og arbeidsplasser. Samtidig blir nye tekniske og industrielle kulturminner skapt i takt med endringer i samfunnet.

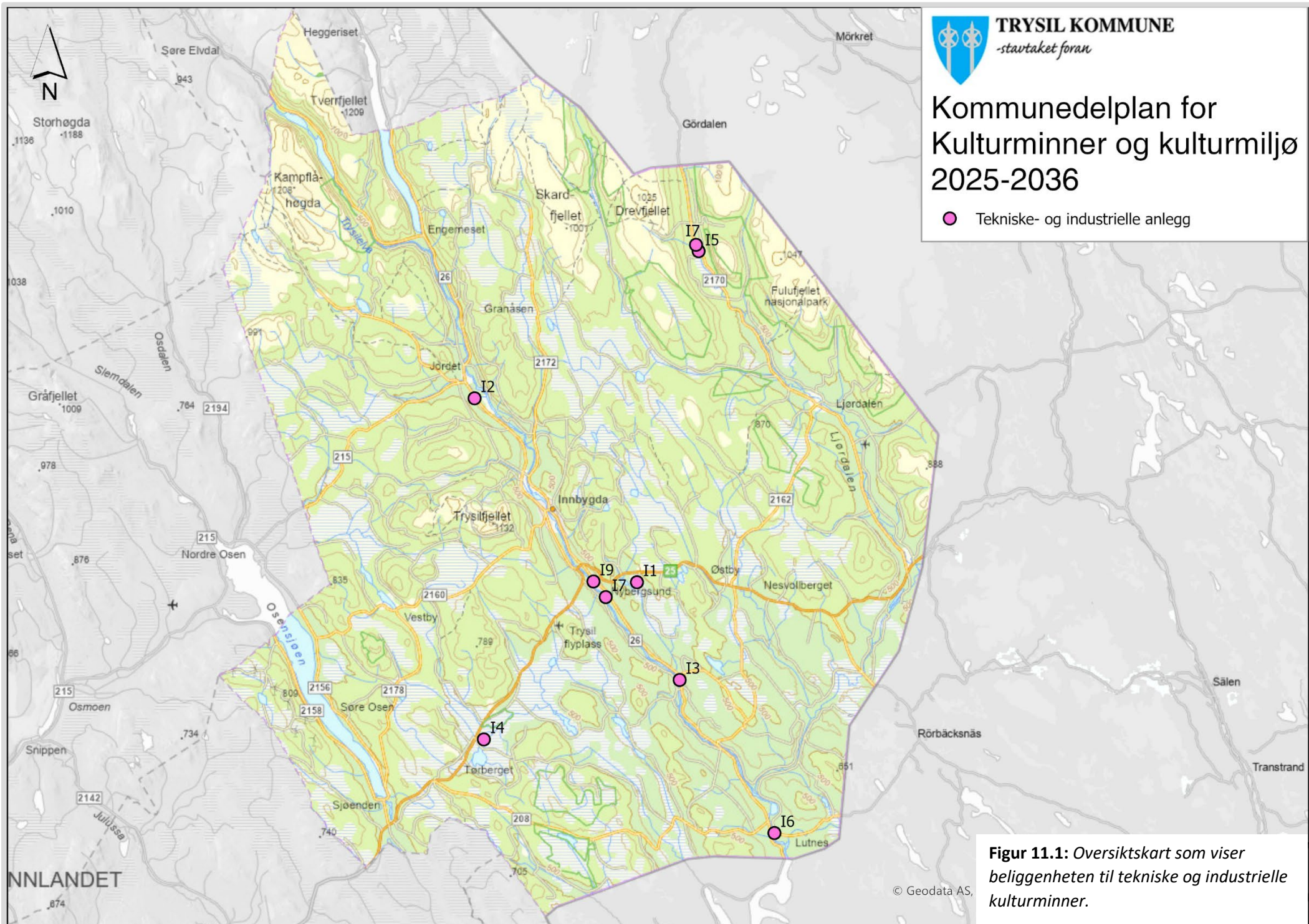
Flere av de tekniske og industrielle anleggene i Trysil er fra før det store hamskiftet.

Riksantikvaren definerer tekniske og industrielle kulturminner slik:

Tekniske og industrielle kulturminner er spor etter industriell kultur som er av historisk, teknologisk, sosial, arkitektonisk eller vitenskapelig verdi. Tekniske og industrielle kulturminner omfatter bygninger og produksjonslinjer med maskineri, transport og annen infrastruktur, så vel som steder brukt til sosiale aktiviteter som bosted, religiøse byggverk, skoler, rekreasjons- og grøntanlegg.

11.1. UTVALGTE OBJEKTER

Nr.	Objekt	Sted	Hensynssone
I1	Blesterovn	Kolosjøen	H730_13
I2	Kalkovn	Jordet	H570_26
I3	Kvern	Styggbekken	H570_27
I4	Øiensjøfos brug	Tørberget	
I5	Damanlegg	Skåret	H570_28
I6	Oterfossen – Lutnes kraftstasjon	Lutnes	H570_29
I7	Folkets Hus Skåret	Skåret	
I8	Sætresaga	Sætre	
I9	Bakeri	Nybergsund	H570_30



11 Blesterovn Kolosjøen

Ved kulturstien i Kolosjøen naturpark ligger synlige rester etter en gammel blesterovn. Dette var en ovn som ble brukt til å utvinne jern fra myrmalm. Å lage jern kalles «å blestre», fordi en blåser i ovnen. Når det blåser, blir det blest.



Figur 11.2: Merkede rester etter blesterovn langs kultursti ved Kolosjøen.

Foto: 2017, Anja Ø. Ryen

12 Kalkovnen i Jordet

Et par kilometer sør for Jordet er det et sted som til daglig kalles for Kalkbruket. Navnet kommer av at det i sin tid ble anlagt et kalkbrenneri her, det første i Trysil. Det var svensken Carl Moberg fra Rörbäksnäs i Lima som startet opp i Jordet, trolig i 1885. Bruket ble holdt i drift fram til slutten av 1890-åra (Øverbekk 1985).



Figur 11.3: Den utraste kalkovnen er merket med skilt.

Foto: 2017, Anja Ø. Ryen

I de årene det var drift i kalkovnen, var det en betydelig produksjon. Det ble solgt kalk til Flermoen, til Nybergsund, og til flere steder i Rörbäksnäs. En mann fra Østby, Ener Næsbakken, var fast kjører. Andreas Hafnor fra Nybergsund var medeier i bruket. Andreas fikk fram store høyavlinger på Tøråskjølen, sannsynligvis på grunn av kalk fra Jordet.

Ved kalkbruket ble det også bygget en liten tømret stue. Denne var bolig for de som arbeidet her. Den hadde to rom, med kjøkken i det ene, og to senger i det andre. Stua stod der fram til 1924, da ble den solgt til Olinus Kvernmo. Han bygde den om til et lite fjøs på sitt bureisningsbruk. Det var også en smie der.

Nå er det ryddet rundt den gamle kalkovnen i Kalkbruket. Ovnene er ganske utrust og ødelagt, men sporene er tydelige. Den ligger lett tilgjengelig, og forteller en kort, men intensiv industrihistorie i Trysil, som kanskje ikke så mange vet om.

13 Kverna i Styggbekken

Kverna i Styggbekken ble bygd omkring 1915 etter at den gamle kverna i Kolos ble tatt av damvannet i forbindelse med fløtinga. Deler av tømmer og inventar er skåret på oppgangssag og er nok fra den eldste kverna. Det er Per Bråten fra Midtgarden på Kolos som skal ha bygd huset.

Søre Trysil Historielag har overtatt kvernhuset i Styggbekken ved Kolos, og er nå straks ferdig med en fullrestaurering av bygget, da det var skadet av råte. Målet er å sette den i funksjon som kvernhus igjen. Fylkeskonservatoren har vært knyttet til prosjektet for å gi faglig veiledning i arbeidet. Kverna står på sitt opprinnelige sted.

Historielaget jobber også med skilting til kverna fra Kolosvelta.

Kverna står på sitt opprinnelige sted, er nå i god stand, og har relativt god tilgjengelighet og formidlingspotensial. Dette gjør at den er blitt valgt og framhevet i denne kulturminneplanen.



Figur 11.4: Kverna i Styggbekken under restaurering høsten 2017

Foto: Anja Ø. Ryen

14 Øiensjøfos bruk (jernbruk)

«Bruket» var Trysils største industri/arbeidsplass i en periode midt på 1800-tallet, og den eneste av sitt slag.

I 1831 startet Peder Schulstad og Engebret Børresen Grøtting fra Elverum jernbruk her. Flere lokale interessenter kom snart med på eiersiden. I 1833 skiftet jernverket eierskap, og i 1838 ble det en ny omlegging da A.M. Almquist fra Stomme Jernbruk i Värmland kjøpte seg inn. Øiensjøfos Brug ble solgt på auksjon i 1841, og i 1858 var det igjen et eierskifte. I 1863 kjøpte sakføreren D. Kildal fra Christiania hele bruket for 8000 riksdaler.

Driften ved Øiensjøfos Brug var basert på myrmalm og delvis også på sjømalm (malm fra bunnen av innsjøer). Utvinningen av jern foregikk i såkalte blæsterovnner. Blæstring eller blestring var en gammel teknikk som hadde blitt praktisert i stor utstrekning i Trysilområdet i mange århundrer. Den krevde stort forbruk av trekull, fordi malmen måtte varmes opp til svært høye temperaturer over lang tid slik at vanninnholdet i malmen fordampet. Etter hvert som skogområdene ble hugget ned for å skaffe kull til blæsterovnene, måtte brenselet hentes fra stadig fjernere områder. Dette og den begrensede tilgangen på malm var årsaken til at bruket aldri ble noen økonomisk suksess.

Det ble startet et spikerverk på bruket, og noen år ble det også produsert ljåer, spader, økser og lignende redskaper av jernet som ble utvinnet på Øiensjøfoss. Jernet var av god kvalitet, men det ble for dyrt for slike småprodusenter å konkurrere med større fabrikker etter hvert som det ble bedre og billigere transportmuligheter. Driften ble nedlagt i 1867. (Lillevold, Eyvind) En del produkter herfra finnes bevart i området, og også noe er på Norsk Teknisk Museum i Oslo.

I den tiden «Bruket» var i full drift, sysselsatt det et betydelig antall. Folketellinger forteller om spesialarbeidere både fra Sverige, Finland og Norge.

Da «Bruket» ble nedlagt, ble hovedbygningen (bygget 1858), solgt og flyttet til Nyberg ved Nybergsund. I 1951 ble huset solt videre, og ble da flyttet til Østby. I 2000 ble bygningen en del Kjølen Hotel (omtalt i kap.13 i denne planen).

I dag kan man finne mange rester av industrien som har vært. Det er også gjort en del registreringer her. På kart til høyre vises en opptegning og registreringer utført av Øyvind Nyhuus.

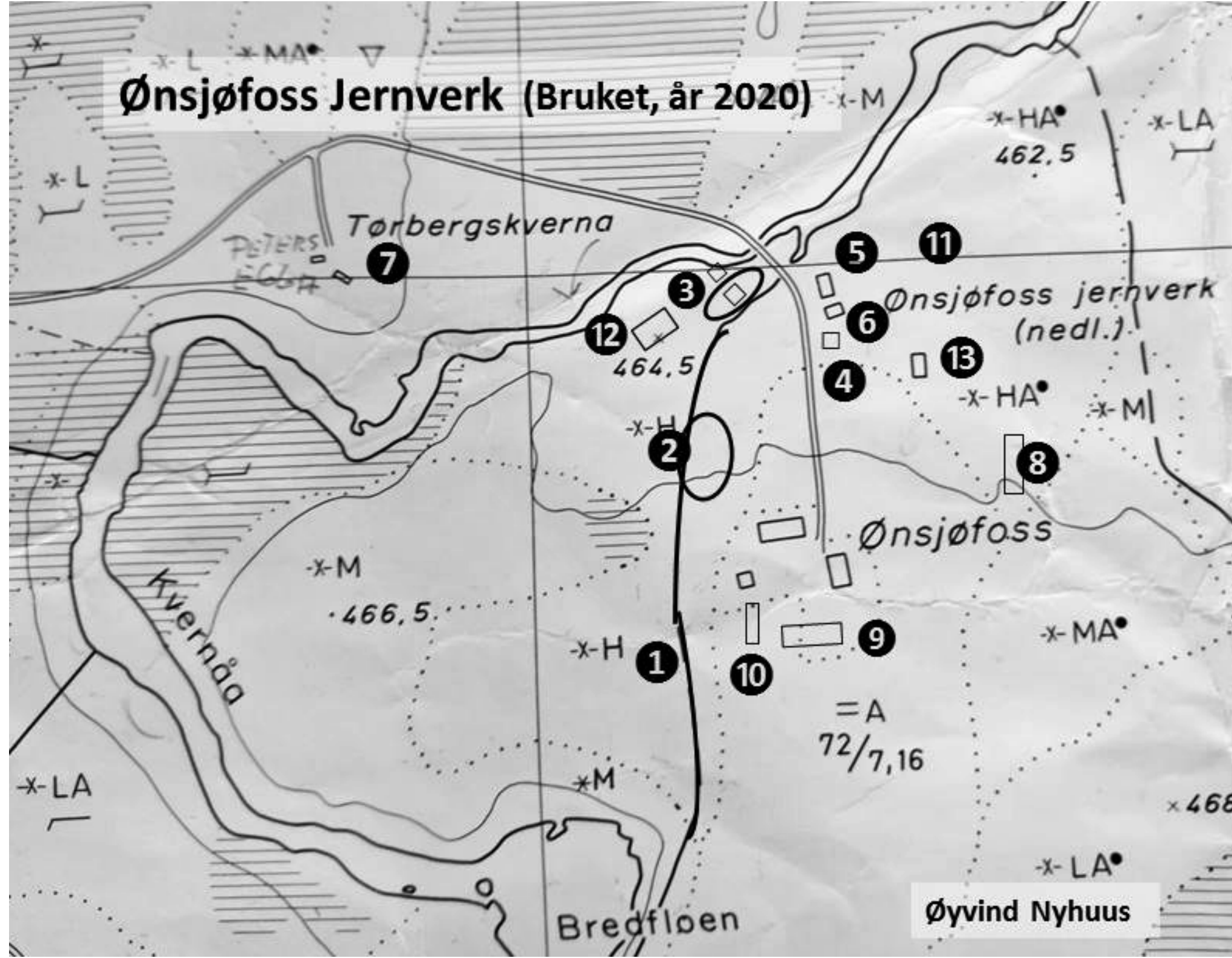
Forklaringer til markeringer på kart til høyre:

1. Kanalen
2. Dam
3. Sag og mølle, gamle hustufter
4. Masovnsruin
5. Sommerstue (gammel hustuft)
6. Garasje, er kvar idag
7. Petersegga, gamle hustufter
8. Sommerfjøs, gamle hustufter
9. Gamle hustufter fra fjøs
10. Gamle hustufter etter arbeiderboliger som nå er Kjølen hotell
11. Slagghaug
12. Gamle hustufter etter arbeiderbolig
13. Høylåve

En større synliggjøring og formidling av historien og kulturminnet vil være interessant.

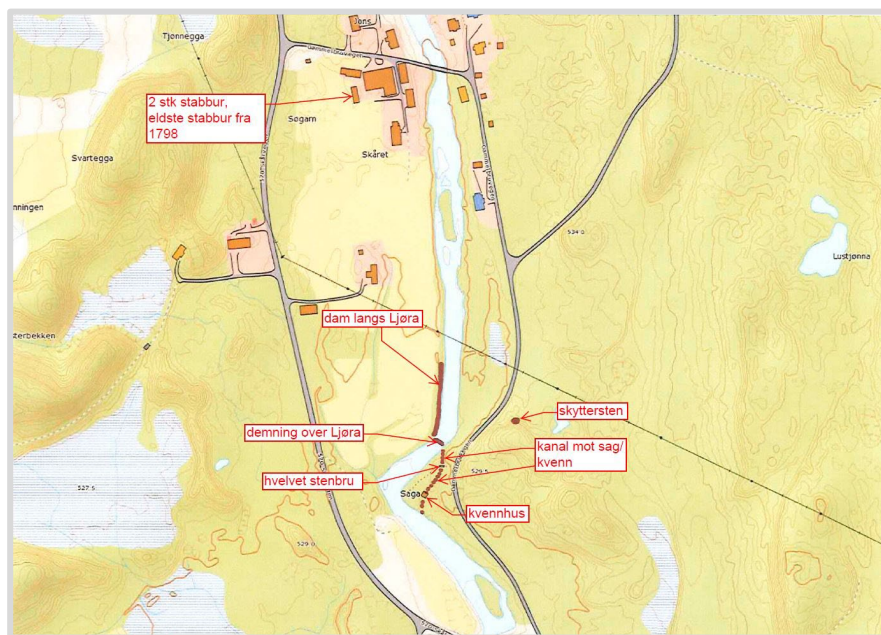
Figur 11.5: Økonomisk kartverk fra 1975 hvor rester etter gamle Øiensjøfos brug er markert. Registeringer av Øyvind Nyhuus.

Ønsjøfoss Jernverk (Bruket, år 2020)



15 Skåret damanlegg

Damanlegg i Ljøra, ved gården Skåret. Opprinnelsesår for anlegget er 1840-1850.



Figur 11.6: Kart over damlegget ved Skåret. Dobbelt stabbur er også tegnet inn (omtalt i punkt 24 i kommuneplanen. Kartet er utarbeidet av: Per Guttorm Skaaret

Dette anlegget ble bygget av Skår-Per, i en tid hvor det ble gjort store investeringer på gården. Restene etter anlegget er viktige minner om hvilket enormt arbeide som ble nedlagt for å sikre utkommet og mulighetene til å overleve og brødfø familien.

I et lite fall i Ljøra, ved sør-enden av jordet, bygde Skår-Per sag og kvenn. For å få nok vann til kvennrenna, bygde han en mer enn 100 meter lang skådam langs elva mot jordet. Ovenfor fallet bygde han en demning i elva å få større fallhøyde. Han bygde også treskeverk selv, det hadde drev av treverk.

Demningen over Ljøra er borte, men man kan se synlige rester i elvekanten. Skådammen langs Ljøra ovenfor dammen er intakt. Kvernhuset ble gjenoppbygd på første halvdel av 1990-tallet. Kanaler fra elva og ned til kvernhus og sag er også intakt. Likeså er den hvelvede steinbrua over kanalen. Området begynner å bli gjengrodd av kratt og busker.



Figur 11.7: Hvelvet steinbru over elvekanalen.

Foto: Per Guttorm Skaaret

16 Otterfossen - Lutnes kraftstasjon

Det første el-verket i Trysil ble bygget i 1912 i Øråa. I 1913 kom ett i Eltåen, 1914 i Ljørdalen el-verk i Vålbekken, og i 1915 Lutnes el-verk i Otterfossen.

El-verket i Otterfossen ble etablert av i samarbeid mellom alle gårdene øst for Trysilelva på Lutnes. Første oppasser var Ottar Lutnæs, og ble etterfulgt av Per Henriksen. Opprinnelig produserte kraftverket 40 kw. I 1933 ble det byttet til ny turbin, og da økte produksjonen til 65 kw.

I 1965 ble Lutufallet kraftverk bygget. Dette kom etter en del vanskelige år for Oterfossen da forsøk på utbedringer for å øke produksjonen ikke hadde lyktes. Dette betyr begynnelsen på slutten for Oterfossen. I dag står den gamle kraftverksbygningen fra Oterfossen ved Lutufallet. Dit ble den flyttet, og fungerer i dag som et museumsbygg som kan åpnes på forespørsel.

Det var også under drifta et dilemma i forhold til at kraftverket kom i konflikt med fløtinga. Da fløtedammene skulle fylles, ble det for lite vann til kraftverket.



Figur 11.8: Kraftverkbygningen fra Oterfossen er i dag flyttet til Lutufallet.
Foto: 2017, Anja Ø. Ryen

17 Folkets Hus Skåret

Det var skytterlaget som startet bygginga av lokalet i 1902, med ble ikke fullført før da grenda gjorde en samlet innsats i 1923.

Folkets Hus Skåret har historisk kontekst, da lokalet ble benyttet som samlingssted for skogsarbeiderne under skogsarbeiderstreiken (Ljørdalskonflikten) på 1930-tallet. Slaget i Bjønnåsen er en av flere

betydningsfulle sosiale kamper og milepeler i Norges historie. I dagens samfunn kan konflikten i Skåret/Ljørdalen/Støa ses på som en av hovedårsakene til at vi i dag har et trepartssamarbeid (LO/NHO og myndighetene) for ordnede lønns og arbeidsvilkår og stabilitet i et solidarisk velferdssamfunn. Mange bruker i dag den Nordiske modellen i sine lands velferdspolitik.



Figur 11.9: Folkets Hus Skåret (trysilnavn.no)

18 Sætresaga

Halvor Sætre (1845-1917) bygde først en sag like inntil garden Kristoffers på Sætre i 1902. Bakgrunnen var først og fremst behovet for trelast til bygging av driftsbygning og hovedbygning mm på gården. Saga og høvelen ble drevet av en lokomobil, dvs. en vedfyrt mobil dampmaskin.

Halvor Sætre hadde noen år tidligere kjøpt en større skogeiendom nord og øst for Sølensjøen i Rendalen. Der sto det mye grov malmfuru delvis tørket på rot (tørrhala) som ville være godt egnet og varig som bygningsmateriale.

Han bestemte derfor at det skulle settes i gang hogst i dette området med påfølgende transport med hest ned til Sølna nord for Sølensjøen. Videre organiserte han egen fløting langs Sølensjøen og videre i Sølna syd for sjøen og ned i Femundselva og Trysilelva. Ved Sætre ble det lagt ut lense hvor tømmeret ble tatt opp og transportert med hest til saga like øst for garden.



Figur 11.10: Sætresaga ble etablert i 1902, og er fremdeles i drift på sesongbasis.
Foto: Anja Ø. Ryen

I 1917 ble denne saga solgt til Trysil kommune. Dette dannet grunnlaget for Trysil kommunale sag og høvleri, senere Trysil-Tre og nå Moelven Trysil AS.

I 1922 bygde sønnen Karl Sætre (1876-1950) opp sag og høvleri inntil elva 1,5 km nord for Kristoffers. Bygningsmessig er det meste inntakt fra det som ble bygd, mens sagbenken ble skiftet ut samtidig med at det kom elektrisk kraft i 1944. Fra oppstart og fram til 1944 ble saga og høvelen drevet av en Øveråsen ensylindret Trygg motor. Saga er fortsatt i drift på sesongbasis.

19 Bakeriet i Nybergsund

At det ble tettsted i Nybergsund, skyldtes i første rekke at det var et viktig trafikknutepunkt. Vegen langs Trysilelva (Klara) krysset her viktige veger fra Sverige og Østre Trysil til Elverum fra midten av 1800-tallet. I 1859 ble det opprettet offentlige fergeforbindelser som ga navn til stedet. 20 år senere ble det bygd bru over elva.

Handverkere og kjøpmenn slo seg ned fra 1860-åra, og en del småindustri kom til. Sætermartn ble flyttet fra Sætre og hit, og i mars hvert år var det storhandel i Nybergsund. Det gamle bakeriet var en del av næringsvirksomhet her.

De eldste deler av bakeriet ble oppført litt etter 1920 av Nybergsund kooperative Handelsforening. Fra 1924 ble bakeriet drevet av Sverre Lindstad som kjøpte det i 1934. Han hadde i 1930 fått bygge til en liten leilighet, fløyen mot garasjen. I 1938 kjøpte Magne Hansen bakeriet. Han utvidet produksjonen, og hadde opptil fire bakere i virksomhet, og på det meste bød 30 butikker i Trysil på varer herfra. Leiligheta ble gjort om til mjøllager og pakkrom, og bakeriet fikk et påbygg mot sør i 1944. Etter at samvirkelagene i Trysil fikk eget bakeri, gikk omsetningen kraftig ned.

I 1955 kjøpte Kolbjørn Martinsen bakeriet, og fortsatte å levere brød til en del private kjøpmenn i distriktet.

Etter at Martinsen begynte å bli eldre, trappet han ned drifta, men bakte fortsatt noe brød og kaker som han solgte fra bakeriet. Han var særlig kjent for sine «trysilsnipper», «tyske skiver» og kransekaker. Bakeriet ble nedlagt da Martinsen døde i 1984. Eiendommen ble så overført til Trysil Bygdetun. I dag er det Nybergsund grendelag som eier bakeriet.

I Bakeriet i Nybergsund er den murte vedovnen og hovedinnredningen fra da det ble bygget bevart. Samtidig står en del tekniske innretninger fra tida under og etter andre verdenskrig, side om side. Et spennende bygg. Utvendig har bygningen blitt vedlikeholdt.



Figur 11.11: Bilder fra bakeriet i Nybergsund. Foto: 2024, Anja Ø. Ryen

12. KRIGSMINNER

Krigsminner er fysiske eller immaterielle minner etter krig og okkupasjon.

Sør-Østerdalen sto i begivenhetenes sentrum under krigsutbruddet i de dramatiske april dagene i 1940. Det ble holdt regjerings- og stortingsmøter på Hamar, Elverum og i Trysil. Trefningene i Stange, på Midtskogen, ved Åsta, i Grøndalen i Trysil og på Øste Æra i Åmot sto sentralt under krigsutbruddet og fram til den norske kapitulasjonen i Sør-Norge.

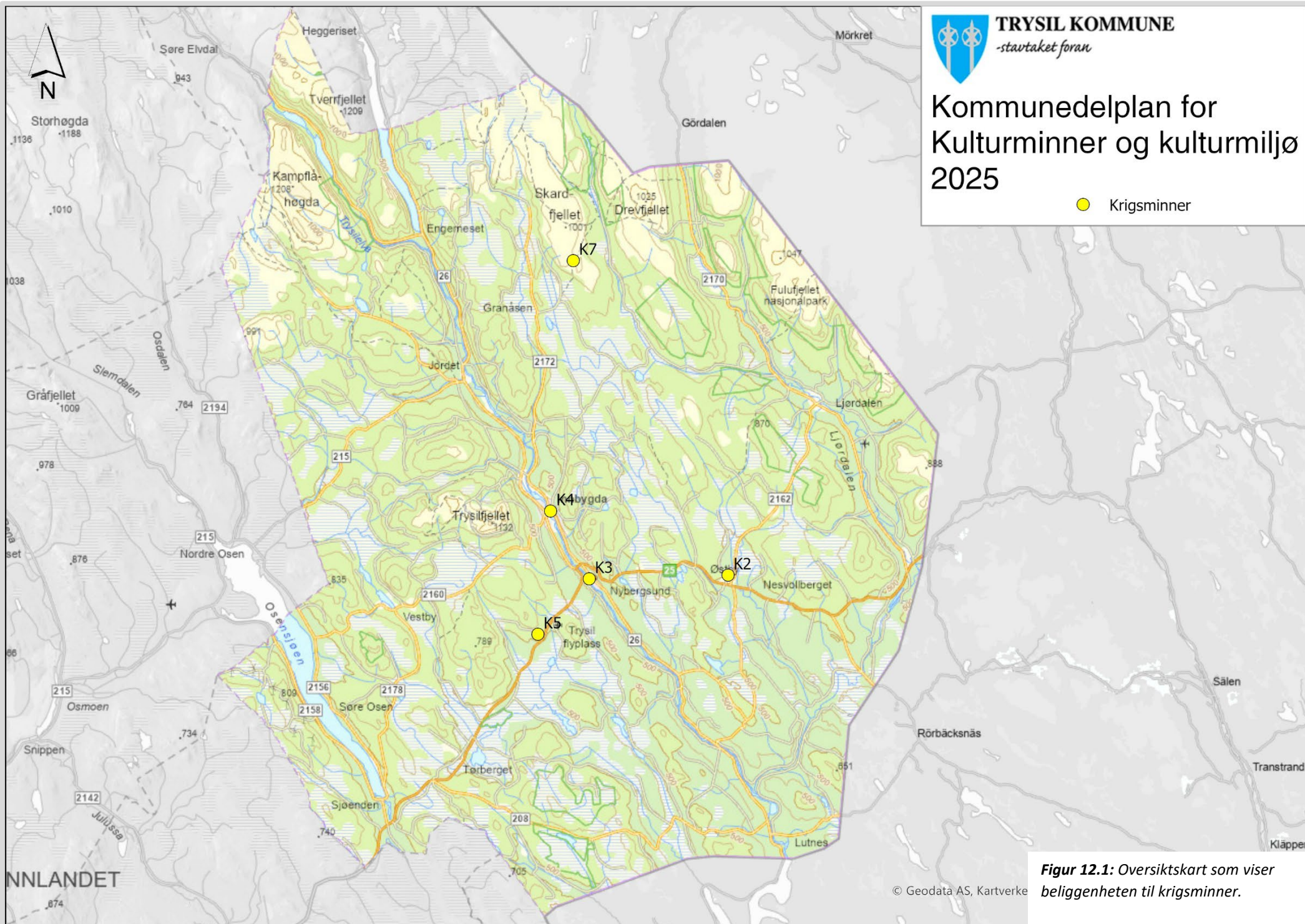
10. april 1940, på et lite pensjonat ved Trysilelva i Nybergsund, ble det satt statsråd. Kongen og regjeringen skulle ta en av de viktigste avgjørelsene i norsk historie. Stemningen var svært spent og følelsesladet. Der var Kongen forelagt et krav om å godta det tyske styret med Vidkun Quisling som norsk statsminister. Det kravet kunne ikke den norske kongen leve med. Han sa nei til de tyske kravene. Kong Haakon hadde da vært monark i Norge i 35 år. Regjeringen samlet seg bak kongen og skrev under på det historiske dokumentet. Kongens nei var et faktum, og Norge var i krig med Tyskland.

Kapittelet omhandler også kulturminner tilknyttet tidligere kriger enn andre verdenskrig.

12.1. UTVALGTE OBJEKTER

Nr.	Objekt	Sted	Hensynssone
K1	Varder		
K2	1000m skytebane		
K3	Kongeparken	Nybergsund	H570_31
K4	Harhilstad	Innbygda	*
K5	Minnested	Grøndalen	H570_32
K6	Grensetrafikken		
K7	Hotell Sten		H570_33

* = *Områdeplan for Innbygda - Trysil sentrum*, vedtatt 20.06.2024, med vedtatte hensynssoner for kulturmiljø, er gjeldende.



K1 Løytnant Vibes varder

I Trysil står det et nett av rundt 30 varder. Vardene er «Løytnant Vibes varder», og var opprinnelig en del av oppmålingen av grensa mellom Norge og Sverige, foretatt på 1780-tallet av de to brødrene Vibe.

Under dansketiden ble vardene brukt som ledd i varslingstjenesten langs svenskegrensa. Vardene inneholdt ved og kunne antennes i tilfelle fienden var på vei mot grensa (Søre-Trysil historielag).

Til høyre sees en oversikt over varder nedtegnet av Tørberget historielag. Under ses kart fra 1860. Zoomer man inn på dette kartet, ses en rekke inntegnede varder.

(https://www.kartverket.no/historiske/norge166/jpg100dpi/norge166_49-1_1860.jpg)

Historien omkring vardene, deres bruk og historie er svært spennende og bør være gjenstand for videre forskning og formidling.

Varder Trysil (se kartverket 1860)

(se kartverket 1801)

Varliehøida (n. Trysilfjellet)

Trysilfjellet

Sæteråsen (Grøndalen)

Varaholla – (Warholden/Vardeberget)

Warohals Ward Aas

Tørberget – (Vardeberget/Hemberget)

Tørbjergs Varde

Ulvsjøberget

Tilsetfjellet (v. Ulvsjøberget)

Bagklinten

Bagklinten (riksrøs 108)

Fønsberget (Varådalen)

Ryskåsen (Varådalen)

Røskaasen "trigonomert Signal"

Veggerseter

Vegger Haugen

Storberget (Skjærberget)

Stor Bierget

Borveggen (Riksgränsen)

Borveggen

Galåsen

Galåsen

Elshaugen (Flermoen)

Smolfjellet

Volahøjden (v Ljørdalen)

Hølgekno (v Ljørdalen)

Storberget (no Østby)

Lundqvassberget (nv Østby)

Bovold (v Østby)

Storberget (Flendalen)

Kringsvola (v Engeneset)

Vestre Midsjøfjellet (o Engerneset)

Kampluhøjden (Elvdalen)

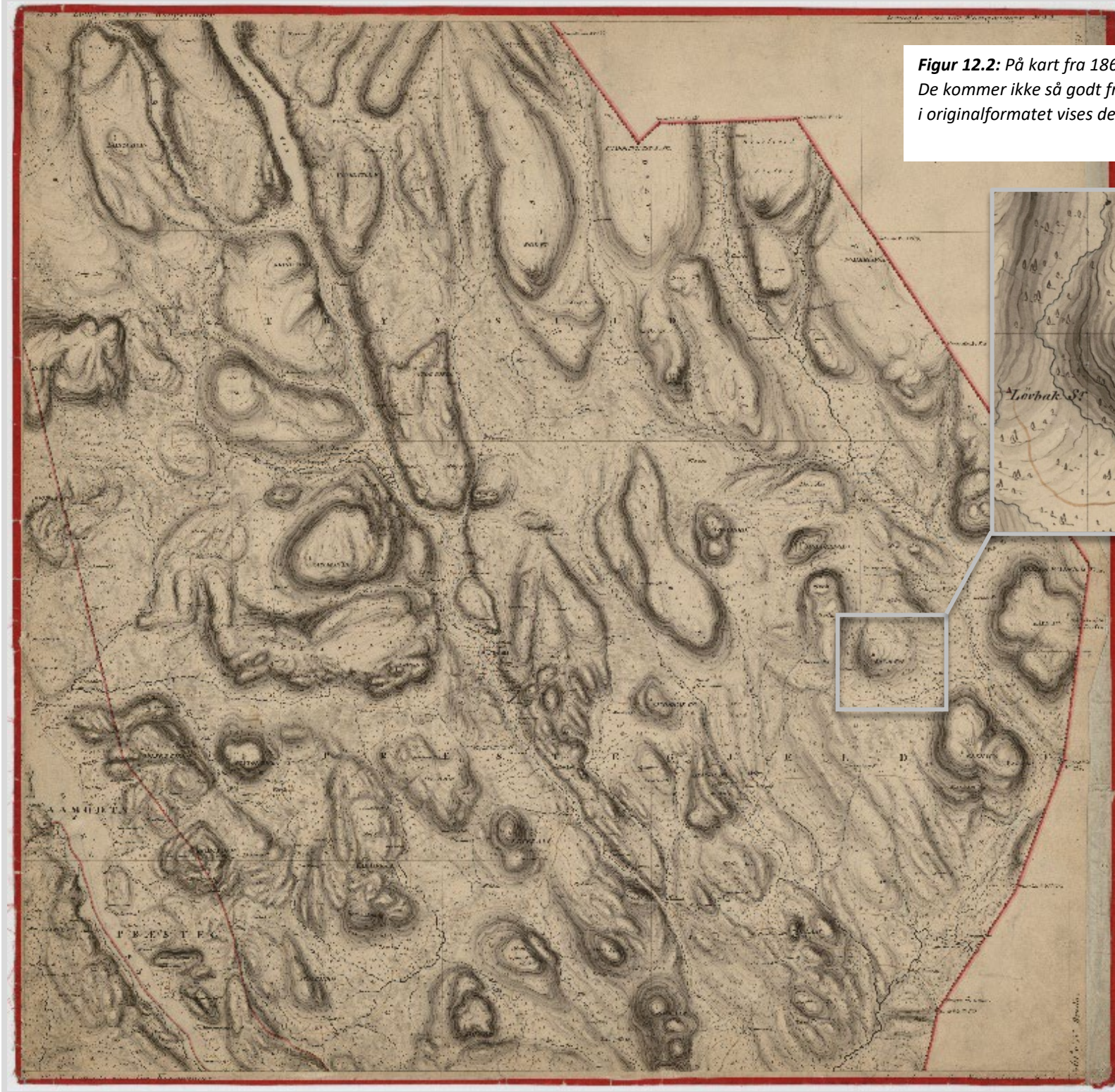
Skalfjellet

Sommelhøa (Skåret)

Fangrøset (Riksgränsen rr 127)

Vestre Faxefjell (Riksgränsen rr 125)

Figur 12.2: På kart fra 1860 er en rekke varder tegnet inn. De kommer ikke så godt fram i denne nedfotograferingen, men i originalformatet vises de godt, jfr. utsnitt.



K2 Skytterbane, Tusenmeteren

På slutten av 1800-tallet ble kravet nasjonale uavhengighet fra den påtvungne unionen med Sverige stadig sterkere. Etableringen av lokale skytterlag var en del av denne bevegelsen. På Østby ble skytterlaget stiftet i 1994.

Skytterbanen var trolig etablert før dette. Det var premieskyting her den 19. oktober 1884 med 32 deltakere. Banen var anlagt stort sett på grunn til garden Rønningen. Den hadde standplass nord i Rønningsjordet ved vegle og skigard. Herfra og videre nordover skjøt de på 100, 200, 400, 600 og 1000 meter. Banebredden var ca. 20 meter fram til 400 meter og noe smalere derfra til 1000 meter. Banene ble naturlig nok kalt **Tusenmeter'n**. Skytterhuset stod på østsida av standplassen, et enkelt reisverkhus med åpning mot vest.

Tusenmeter'n var viktig da mannskapene på Østby ble mobilisert i 1905. Her ble det øvd og banene lå like i nærheten av ammunisjonslager, arrestbu, troppsko og vaktposter

Banen var i bruk til rundt 1920.

Det er ei myr ved 1000-meteren. Den har fått navnet Tusenmetermyra.

Tusenmeter'n er nå ryddet og merket. Flere av skyttergravene er rehabilitert slik at en får en god forståelse av dette unike krigsminnet i Trysil. Kart til høyre viser anlegget i 1905 (Årbok for Trysil 1905).

Skyttergravene er i dag ryddet og gir et godt inntrykk av hvordan banen var for over 100 år siden.

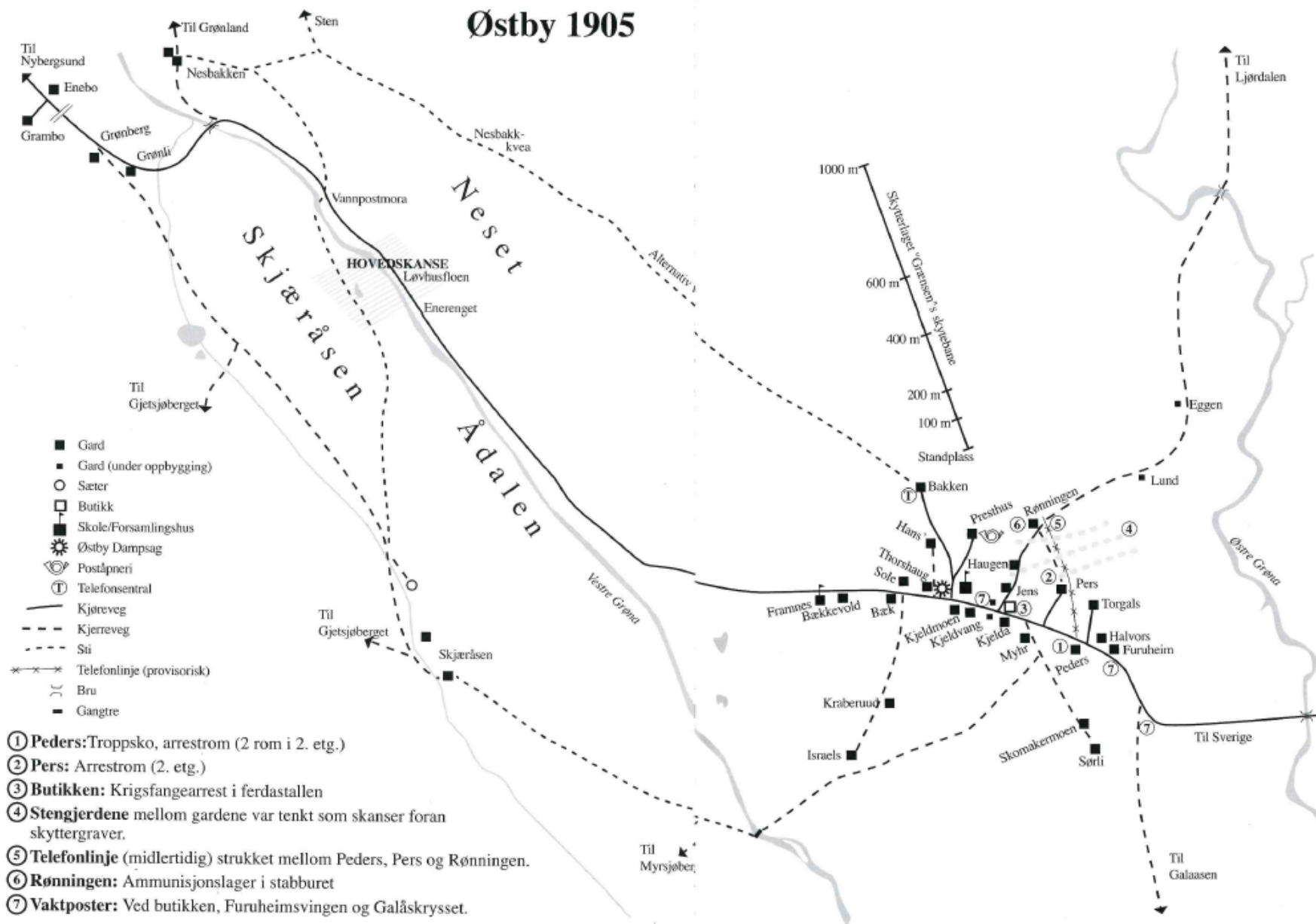


Figur 12.3: Skyttergrav ved Tusenmeter'n

Foto: Roar Vingelsgaard

Figur 12.4: Kart til høyre viser anlegget på Østby i 1905. Kartet er hentet fra Årbok for Trysil 1905

Østby 1905



Kartlagte av Ole Arvid Borevold, Grafisk av Leifur Solheim

K3 Kongeparken, Nybergsund

Den 9. april 1940 går den tyske krigsmaskinen til angrep mot Norge. Kongefamilien, regjeringen og Stortinget flyktet fra Oslo. Etter en svært dramatisk dag kom de til Trysil natt til 10. april. Kronprinsesse Märtha og prinsebarna reiste videre til Sverige og tok inn på Sälen Högfjällshotell. Kong Haakon og kronprins Olav overnattet på Trysil Turistheim i Nybergsund.

Det var her det berømte Kongens «nei» og regjeringens tilslutning ble utformet som en kongelig resolusjon, og undertegnet av kongen og statsministeren på vanlig måte (se også innledningskapittel). «Kongens nei» har for alltid blitt en viktig del av Norges og Trysils historie.

Avslaget innebar i realiteten en krigserklæring mot tyskerne. Dokumentet som senere er blitt omtalt som «kongens nei» fikk stor betydning for den videre utviklingen av krigen i Norge.

Allerede dagen etter kom svaret fra Hitler. Først ble Elverum bombet og hele sentrum totalskadet. Ved 17-tiden den 11. april kom det tyske bombeangrepet mot Nybergsund. Ifølge tyske krigsrapporter var det 11 fly som slapp bomber. Målet var å drepe Kong Haakon og Kronprins Olav. Kongen og kronprinsen flyktet fra hotellet og søkte dekning i det som i dag er Kongeparken. Flere bomber eksploderte like i nærheten. Både skolen og samvirkelaget ble totalskadet. I de tyske rapportene etterpå sto det at stedet og alle menneskene der var tilintetgjort. Denne feilrapporteringen reddet trolig kongen og hans følge. Utrolig nok ble ingen drept eller alvorlig skadet under bombeangrepet mot Nybergsund. Kongen og hans følge kunne uskadet reise videre nordover fra Nybergsund.

Etter krigen ble det besluttet å reise et minnesmerke over de dramatiske hendelsene i Nybergsund i april-dagene i 1940. Den 16. juni 1946 var Kong Haakon tilstede under avdukingen av kongebautaen i skogholtet hvor han og kronprinsen søkte ly 11. april 1940.

Den 10. april 1990, 50 år etter det tyske bombeangrepet, avduket kong Olav en byste av sin far. Den 11. juni 1996 avduket Kong Harald en byste av sin far Kong Olav V. Dermed har både kong Haakon og Kong Olav fått sin naturlige plass ved siden av kongebautaen i det skogholtet som ga dem ly for det tyske bombeangrepet i 1940.



Figur 12.5: Kongeparken i Nybergsund. Vi ser bystene bak i bildet til venstre.

Foto: 2017, Anja Ø. Ryen



Figur 12.6: Bildene av Vebjørn Sand som ble avduket i Kongeparken 8. april 2023



Figur 12.7: Bildet viser det ikoniske bildet av da Kongen og Kronprinsen søker dekning ved det tyske flyangrepet på Nybergsund 11.april 1940.
Foto: Johan Wilhelm Clüver, De kongelige samlinger.

Karlslund og Heggelund

I og ved Nybergsund ligger også bygningene Karlslund og Heggelund. Begge bygningene hadde stor betydning under april dagene 1940.

Karlslund (Kongsgården), den gamle skysstasjonen, ble i 1940 drevet som et hotell. Vertskap var Anna og Sigvart Sørhuus. 10.april 1940 kl. 03.00 kommer Kong Haakon og Kronprins Olav med sitt følge til hotellet. De ber om sengeplass for natten. Alle i følge er slitne og trøtte. Lensmannen utkommanderer mannskap til å holde vakt utenfor hotellet om natta. Kongen reiste den 10.april tur/retur Elverum og sammen med utenriksminister Koht vært i møte med den tyske sendemann Bräuer. Da han kom tilbake ble det holdt statsråd på hotellet, og vedtaket ble gitt til den tyske sendemann på telefon herfra.

Heggemoen. Kong Haakon, Kronprins Olav, statsminister Nygaardsvold og enkelte av regjeringens medlemmer med følge overnatter på Heggemoen gård natten mellom 10.-11.april. På morgenen 11. april ble det avholdt statsråd, og oberst Rube ble utnevnt til kommanderende general.

Kilde: Svein Andersen, «Trysil 1940 Lokal krigshistorie» (1990).

K4 Harhilstad

Kongen og regjeringen reiste videre til Innbygda etter bombingen i Nybergsund. Ragna Ferner Nordgaard som var kontorhjelpe på lensmannskontoret på Harhilstad midt i sentrum, fikk øye på en høyreist kar som kom ut av en bil og kom mot døra. Det var Kongen. Etter hvert kom også Kronprinsen, statsministeren og flere statsråder. Det ble holdt statsråd i den innerste stua i andre etasje (Andersen 1990).

På møtet diskuterte de hvordan de skulle klare å føre kampen videre, og hvorfra. Etter møtet dro de videre nordover. Den 7.juni 1940 forlot kong Haakon og kronprins Olav Norge for å fortsette kampen fra England.

Lensmann Harald Johansen kjøpte tomte i 1937, og bygde bolighus med lensmannskontor. Det var fengsel i underetasjen. Dette var ett av de få husene som ble bygd i Innbygda i mellomkrigstida. Harhilstad sto på mange måter for noe nytt, både når det gjaldt isolasjon og med sitt tydelige preg av funksjonalist (Larsen, Sveen m.fl. 1986).

I dag er det en plakett til minne om hendelsene under krigen ved huset.



Figur 12.8: Harhilstad

K5 Grøndalen

I Grøndalen står en bauta. Den er tre meter høy og minnes slaget som sto her 2.mai 1940.



Figur 12.9: Minnesbauta i Grøndalen. Foto: Anja Ø. Ryen

Noen dager etter angrepet mot Nybergsund, kom det melding fra Berlin om at tyske tropper skulle «rense opp» i Trysil. Den 1. mai var tyske tropper igjen på vei mot øst. Kaptein Brandt hadde hovedansvar for den norske styrken som forberedte seg til kamp i Grøndalen. 200 mann fordelt på 3 hovedstillinger, utstyrt med håndvåpen og 3 mitraljøser.

Vestover ble bruer sprengt, og trær felt over vegen for å sinke tyskernes fremmarsj. Etter hard motstand ved Ulvåa, Tørberget og Varåa, fortsatte tyskerne mot Grøndalen.

Ved Grøndalen var vegen stengt med tømmerperring og dynamitt under. Det var nesten mørkt da lyssignaler ble observert. Den tyske styrken

nærmet seg med biler og motorsykler. Med seg hadde tyskerne kanoner og bombekastere. Den norske styrken gikk i stilling i hesteskoformasjon oppe i skogkragtet. Dynamitten eksploderte ikke da tyskerne kom til sperringen, men det lød som skudd fra 100 håndvåpen. Tyskerne kom seg ut av bilene for å søke dekning i den dype snøen. Klokka 22.10 starter slaget. En tysk bataljon på ca. 500 menn, mot 170-200 nordmenn. Tyskerne var sjanseløse. Etter to og en halv time måtte tyskerne trekke seg tilbake. Deres tap var betydelig – ingen nordmenn var drept eller såret. Etter at tyskerne trakk seg tilbake tente de norske soldatene på flere tyske biler.

Neste dag blir Grøndalen bombet. Ingen blir drept, men bombekratre kan ses ved å følge oppsatt skilting fra bautaen. Det er også skiltet til de norske stillingene og vegsperringen.



Figur 12.10: Grøndalen den 3.mai 1940. Tyske soldater rydder opp etter slaget. Foto: festningsverk.no.

Svensketrafikken

Svensketrafikken er en betegnelse på flukt til Sverige under okkupasjonen 1940–1945. Rundt 50 000 nordmenn klarte å flykte til det nøytrale nabolandet. Blant disse var rundt 1000 jøder, mens de andre i hovedsak var personer som var ettersøkt av okkupasjonsmyndighetene. Flyktingene fikk hjelp av grenseløser, lokalkjente som førte dem langs flyktningsrutene. 96 flyktinger omkom. 31 av dem døde under selve flukten. 13 ble skutt under fluktforsøk etter å ha blitt pågrepet. 52 døde eller ble henrettet i fangenskap.

K6 Stier til Sverige

På strekningen mellom Halden og Røros var det rundt 60 ulike fluktruter til Sverige under andre verdenskrig. Flere av disse gikk gjennom Trysil.

Drevdalen var viktig i grensetrafikken (Se også Drevdalen gård omtalt i punkt 26). Noen av fluktrutene fra Trysil til Sverige er kjent, men ikke merket.

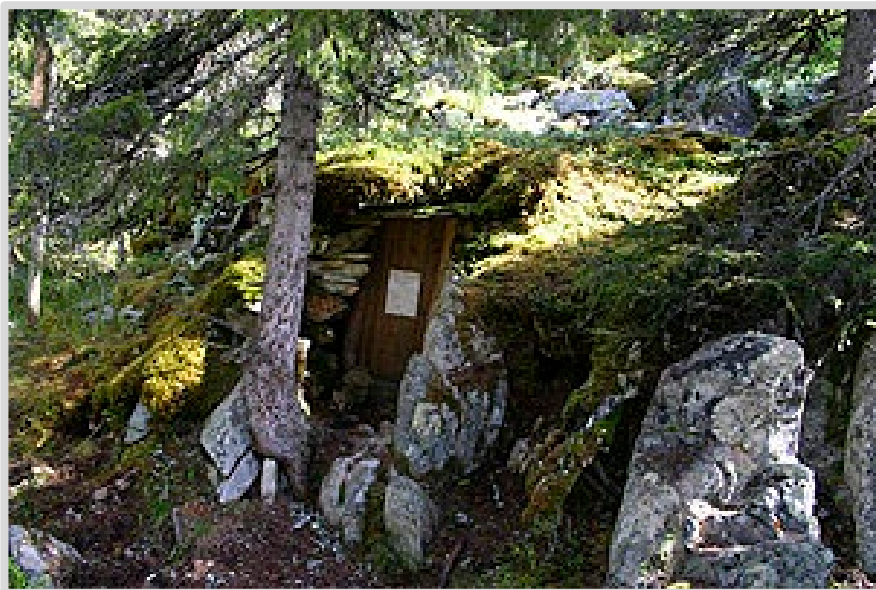
Figur 12.11: Mange sivile nordmenn, både menn, kvinner og barn, flyktet til Sverige under andre verdenskrig. Bildet viser en ukjent norsk familie på vei mot grensen. Foto: Ukjent fotograf/Riksarkivet.



K7 Hotell Sten

Ved grensa mellom Norge og Sverige holdt en kurergruppe til mot slutten av andre verdenskrig. Disse gikk under navnet «Kamelene». Hovedpersonene i gruppa var Jon T. Østby fra Drevdalen gård, og Lars Bergendahl fra Sørkedalen i Oslo.

I løpet av 10 måneder gikk Jon T. Østby og Lars Bergendahl 106 turer over grensa. De gikk fra Gördalen – som regel fra Tysksätra, via Drevdalen til Flendalen. Turen ble gjennomført til fots, og på ski da vinteren kom. Ruta var 20 km. en veg, og på ryggen hadde de en oppakning på opptil 50 kilo hver gang. Det var våpen, radioer og utstyr som ble fraktet inn i landet. Utstyret ble lagret i et provisorisk telt de hadde satt opp. Teltet ble etter hvert erstattet med en primitiv hytte. Denne lå svært godt gjemt i terrenget ca. fem km. øst for lokalet Vonheim i Flendalen. Hytta hadde tre sengeplasser, og ble kalt Hotell Sten (Storfjord og Vingelsgaard 2017).



Figur 12.12: Hotell Sten

Målsetting krigsminner:

- Vedlikeholde Kongeparken og Grøndalen slik de er i dag.
- Velge ut og merke en fluktrute/kurerrute fra Trysil til Sverige. Utforme formidlingsopplegg tilknyttet denne.

13. SKI- OG REISELIV

Idretten har betydd mye for tryslinger i mange, mange år. Kommunen har fostret verdensstjerner som Anita Moen, Johan Sætre, Hallgeir Brenden og mange flere. Glødende ildsjeler bruker mye tid og krefter på å få fram nye talenter, men minst like viktig er det å favne bredden innen mange sportsgrener. (Trysil.kommune.no)

Turisteventyret Trysilfjellet er en bok om Trysils 50-årsreise fra ei lita skogsbygd til Norges desidert største ski- og stisykkelsted.

I forordet til boka «Turisteventyret Trysilfjellet» av Rolf Arne Moen, skriver Gudrun Sanaker Lohne, turistsjef i Trysil:

"Det er lurt å stoppe opp noen ganger. Se litt i bakspeilet. Reflektere over hva vi har fått til. Hva vi kan lære av. Glede seg over suksesser. Tenk på alt vi har fått til og gjort i løpet av de siste 50 årene i Trysil. Vi begynte med å sette opp Norges flateste skiheis! Det var der det hele starta. Vi rettet oss tidlig mot utlandet og begynte med å selge tomter til svenskene på 60-tallet. Vi etablerte et unikt samarbeid på 70-tallet. Det ble investert hals over hode i heiser på 80-tallet. Vi ble størst på 90-tallet. Og på 2000-tallet solgte vi heisene til svenskene, og har fortsatt vår positive utvikling med internasjonal satsning.

På denne resa har vi bygd opp Norges desidert største ski- og sykkelsted!"

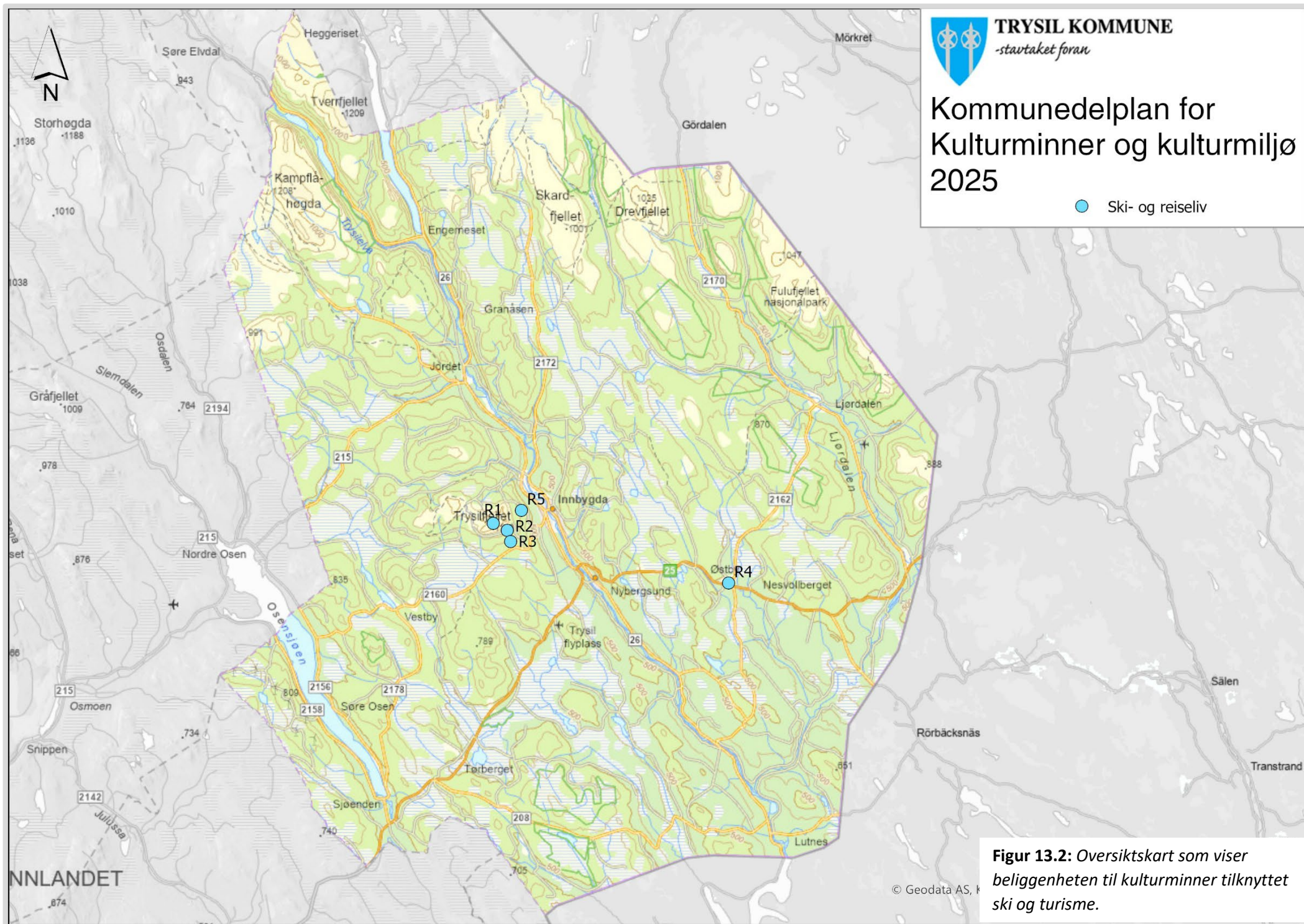
I dag er det reiselivet som dominerer innenfor næringslivet.



Figur 13.1: Trysil er i dag kjent som en ski- og reiselivskommune.
Foto: Trysil kommune.

13.1. UTVALGTE OBJEKTER

Nr.	Objekt	Hvor	Hensynssone
R1	Brannvakthytta	Trysilfjellet	
R2	Idrettshytta	Trysilfjellet	
R3	Sportshytta	Trysilfjellet	
R4	Kjølen pensjonat	Østby	H570_34
R5	Knettsetra	Trysilfjellet	
R6	Trybohytte	Fageråsen	



R1 Brannvakthytta

Brannvakthytta ble bygget i 1935/36, med bakgrunn i en rekke skogbranner, noe som kostet både tapt tømmer, og slukking som belastet kommunens budsjetter.

Det ble vedtatt å bygge et vakttårn på Trysilfjellet. Forutsetningen var at vakttårnet ble bygd av det gjensidige norske skogbrann-forsikringsselskap, uten utgifter for kommunen, og mot at Trysil skogbrannkasse forpliktet seg til å holde vaktmann i sommermånedene.

Det ble aldri bygd noe tårn, men en hytte. Denne ble bygget på et flatt platå få meter øst for det høyeste punktet på Trysilfjellet, 1132 moh. Materialene som ble brukt, var lafteplank fra kommunesaga i Trysil. De ble fraktet opp til toppen med hest.

Alt i den første hytteboka fra januar 1937 ble hytta omtalt som turisthytte. Det offisielle navnet var «Brannvakthytta», men nesten alle som skrev i hytteboka, brukte navnet «Fjellhytta».

Trysilfjellet var utfartsmål for turfolk lenge før hytta ble bygget, særlig i påsken. Med hytta kom det et sted å ta inn, fyre opp og kose seg ved peisen. Det folk har skrevet i hyttebøkene viser at Trysilfjellet var berømt langt ut over kommunens grenser, lenge før det kom skiheiser i fjellet. Mange overnattet i påsken, gjerne flere netter i strekk. Midt på 1950-tallet begynte Sverre Sørhus med utsalg i hytta i påskedagene. Utsalgsvarene var kalde og varme drikker.

I 1966 ble brannovervåkingen lagt ned, men hytta ble fortsatt brukt som turmål, både sommer og vinter.

I april dagene 1940 skjøt tyske fly mot hytta med mitraljøse. Hytta ble stående, men ble gjennomboret av skudd. Disse skuddene var synlig i alle de årene hytta stod. Hytta ble revet i 1978.

I 2017 bygget Trysilfjell Utmarkslag en kopi av hytta på samme tomta som den opprinnelig stod – til glede og nytte for turfolk i Trysilfjellet. (Årbok for Trysil 2011).



Figur 13.3 og 13.4: Brannvakthytta på Trysilfjellet. Øverst er den opprinnelige. Det nederste bildet er av kopien som sto ferdig i 2017.

R2 Idrettshytta

Hytta ble bygget av IL Trysilgutten med dyrlege Martin Røkke som pådriver. I 1954 reiste han rundt og fikk tømmer på rot fra skogeiere. Tømmeret ble hugget og skåret på dugnad, mens fagsnekkere reiste hytta. Den ble innviet 15.april 1957. Hytta ble benyttet til servering for besøkende i påsken og ellers på utfartssøndager. Den hadde soveplass til 32 personer, fordelt på 2 soverom og en hems.



Figur 13.5: Idrettshytta slik den ser ut i dag. Bildet er hentet fra Skistar med tillatelse.

Fra 1962 til 1974 ble hytta drevet på dugnad. Den hadde en slags kafebevilling og var åpen for servering hver helg i vintersesongen. Vertskapspliktene ble fordelt blant idrettslagets medlemmer. Martin Røkke var, så lenge han levde, den selvskrevne leder for hytta.

Hytta hadde stor betydning som utfartssted for alle skiturister. Det var ennå bare skiløyper som førte opp til fjellet, og alt som skulle selges på kafeen,

ble båret opp eller kjørt på snøscooter. Hytta ble i påsken også benyttet som stasjon for Røde Kors Hjelpekorps.

Da Trysilfjell Utmarkslag kom i virksomhet først i syttiårene, ble området utbygd til et stort alpinsenter. Trysilfjellet gikk inn i en ny tid. Idrettshytta mistet da sin betydning for ferdselen i Trysilfjellet. Den ble i noen år utleid til utmarkslaget, som i 1978 kjøpte den.

Martin Røkkes innsats for hytta har vært kolossal. Ikke bare har han vært leder for byggearbeidene og driften hele tiden siden, men han har også selv gått i spissen og tatt de tyngste tak i dugnadsarbeidet. Det er ikke mange, om noen, som har lagt ned så mye arbeid i idrettslaget på forholdsvis få år. Bak seg hadde han også hele tiden med seg et svært aktivt hyttestyre (IL Trysilgutten 1861-1961).

R3 Sportshytta

Sportshytta sto ferdig i 1947 på høyden bak Håvi. Tømmeret som ble brukt til å bygge Sportshytta var fra gammelstua på Håvi. Det var Sæmund og Karen Berget som var eiere av Håvi fra 1943-1962. De så mulighetene som lå i turistnæringen, og bygde Sportshytta med plass til 10 overnattingsgjester. Den hadde åpent for servering i noen vinterhelger og i påsken. De solgte blant annet Karens hjemmebakke smultringer, kaffe og Brennengbrus. I påsken var det fest i Sportshytta og det var rimelig trangt inne i kaferommet med fullt av folk (tryslinger.no).

R4 Kjølen hotell

Kjølen pensjonat (nå hotell) ble bygget i 1952. Imerslund-bygningen i Nybergsund ble flyttet til Østby og satt opp på Pers-jordet. Bygningen hadde tidligere stått på Øiensjøfoss bruk i Tørberget, og ble i 1870-årene flyttet til Nybergsund.

AS Kjølen ble stiftet 24. oktober 1951 med 22 interessenter. Andelslaget eide Kjølen i vel 10 år og drev en stadig kamp for å få inntekter og utgifter – særlig renteutgifter – til å harmonere.

I underetasjen var det innredet frisørsalong. Den første 10-årsperioden hadde Kjølen 10 gjesterom, bad og toaletter på gangen og to utpakningsrom. I 1962 kjøpte Berit og Gunnar Winje pensjonatet og gikk i gang med oppussing både utvendig og innvendig. I 1974 fikk stedet hotellstatus.



Figur 13.6: Kjølen pensjonat i 1952. Postkort fra Norman

På 1980-tallet hadde Kjølen hotell plass til 60 overnattingsgjester, fordelt på 22 gjesterom med bad og romslige selskapsrom. (Trysilboka bind V)

I dag markedsføres hotellet som et lite, familiedrevet hotell med rolig beliggenhet.



Figur 13.7: Kjølen Hotell slik det ser ut i dag.

Foto: [tripadvisor.com](https://www.tripadvisor.com)

R5 Knettsetra

Knettsetra er en gammel setervoll i Trysilfjellet, under gården Sørby Søndre. Det var tradisjonell seterdrift her fram til 1971. I 1989 åpnet setra for servering av skiturister. I dag er stedet et sentralt samlingssted både sommer og vinter i turistdestinasjonen Trysilfjellet.



Figur 13.8: Knettsetra slik den ser ut i dag. Foto: knettsetra.no

Tradisjonen vil vite at Knettsetra ble bygd av Per Tollefsen (1754–1822) ca. 1790. Han var da eier av Sørby Oppigarn. Sørby Oppigarn var en av de 13 eldste og største gardar i Trysil med flere setrer, bl.a. 'Pigardssetra ved Mo. (Like ved planteskolen). Men det finnes dokumenter på at det var seterdrift på Knetta før den tid. (Gammelstua – «Vaffelstua» er bygd 1760.)

Eieren av Knettsetra har alltid vært eierne av Sørby Oppigarn. Buføringa gikk først til Pigardssetra (tidlig beite). Senere på sommeren (rundt St. Hans) gikk buføringa opp lia langs Knettbekken, mellom Litlknetten og Storknetten, over Hembrenna (stedet der en ser «hemmat» til Sørbygården på andre siden av elva) og til Knettsetra. Tall ifra 1808 viser at garden hadde da 3 hester, 24 storfe og 30 sauer/geiter.

I 1954 ble det bygd skogs- og seterveg opp fra Skyltbæk, og i 1980 ble ny veg bygd fra Vestbyvegen og nordover lia (den vi i dag kaller Knettvegen). Jon T. Sørby (1895–1972) var den siste bruker som setret på Knettsetra.

Etter avtale med Jon Sørby, har Trysilfjell Utmarkslag utført omfattende restaureringsarbeider på setra i årene 1989–1990. Det er også flyttet gamle tømmerhus fra Pigards og Sørbyenget til Knettsetra.

I dag er det følgende hus på setra:

- Seterstua (bygd ca. 1920) ble dobbelt så stor etter at seterstua fra Pigards (Mo) ble flyttet og tilbygd. En kan anta at disse setrene kan være bygd i samme tidsrom, da seterstuene har samme breddemål.
- Gammelstua, størrøset, (bygd 1760) kalles i dag «Vaffelstua». (Størrøs = hus/rom for ysting/koking).
- Sanitærbygget er oppført av tømmer fra låven på Sørbyenget og Pigards.
- Fjøset og sauefjøset (bygd 1900) er snudd 90 grader og kalles i dag «Stallen».
- Det som i dag er pumpehus/vedskåle har før vært vedskåle og stod midt på tunet, mellom seterstua og fjøset (dette kan være ett av de eldste husene på setra).
- Kjølebua har snart forfalt, men står like sør for setertunet.
- I tillegg stod det en låve/løe nord for dagens sanitærbygg. Denne forfalt mot slutten av 1970-tallet, og ble revet.

R6 Trybohytte

Trybohytter er spesielt for Trysil og en viktig del av historien.

Trysil kommunale skogforvaltning med disponent Jostein Bjørneren i spissen startet i 1963 arbeidet med Trysilhytta som var det første navnet på Trybohytta. Den ble tegnet og utviklet av ARKITIM v/Hans Østerhaug og Are Vesterli. Produksjonen startet på Trysil kommunale sag & høvleri. I 1964 ble den første industrihallen på Mosanden bygget, og hytteproduksjonen ble flyttet dit. I 1965 ble det stilt ut en hytte på Form og Flora i Oslo.

I 1966 kom hytta i produksjon – 100 hytter ble produsert dette året. Samme år ble det startet et nytt selskap, A/S Trybo, som overtok produksjonen av hyttene fra 1. juli og Jostein H. Gimse ble ansatt som disponent. Allerede i 1967 ble hytta eksportert til bl.a. Danmark og England.

A/S Trybo utviklet og leverte også egne små hus/hytter som var med på å avhjelpe italienske myndigheters behov for hus til jordskjelvrammede ved flere anledninger i Italia.

Det ble også utviklet innredning og møbler og Edvin Helseth var første arkitekt/designer. Intensjonen var at møblene og innredningen skulle produseres i Trysil av trevirke herfra, men produksjonen ble lagt til Stange Bruk på Stange. Helseth fikk i 1968 designprisen for Trybo hyttemøbler. Ønsket var å få møbelproduksjonen flyttet tilbake til Trysil, og til å utvikle en ny møbelserie ble industrideigner Sven Ivar Dysthe engasjert. Han utviklet Tryslingserien som besto av en komplett innrednings-/ møbelserie, og han fikk i 1971 designprisen for «Trysling-kolleksjonen». Tryslingmøblene ble vist på messer og solgt i mange land som bl.a Sverige, Danmark, Tyskland, Nederland, Frankrike, Østerrike og Italia.

Produksjonen av Trybohytta var på sitt meste på 400 hytter i året.

Det ble i sin tid eksportert hytter til Sverige, Danmark, Island, England, Tyskland, Frankrike, Østerrike, Sveits og USA.

Høsten 1975 ble det jobbet med sammenslåing av A/S Trybo og Trysil Systemhus A/S, og fra 1976 ble navnet på firmaet Trybo-Trysilhus A/S. I 1977 hadde firmaet 204 ansatte.

I 1985 gikk firmaet konkurs.



Figur 13.9: Eksempel på en typisk Trybohytte



Figur 13.10: Interiør Trybohytte. Foto: Sjur Fedje



Figur 13.11: Interiør Trybohytte. Foto: Sjur Fedje

Målsettinger ski- og reiseliv

- Arbeide for en større forståelse og stolthet omkring denne viktige delen av Trysils yngre historie – som er grunnlaget for mye av næringslivet i Trysil i dag.
- Arbeide for at mange av de andre objektene i denne planen kan bli viktige bidragsytere for en videre utviklings av Trysil som turistdestinasjon.

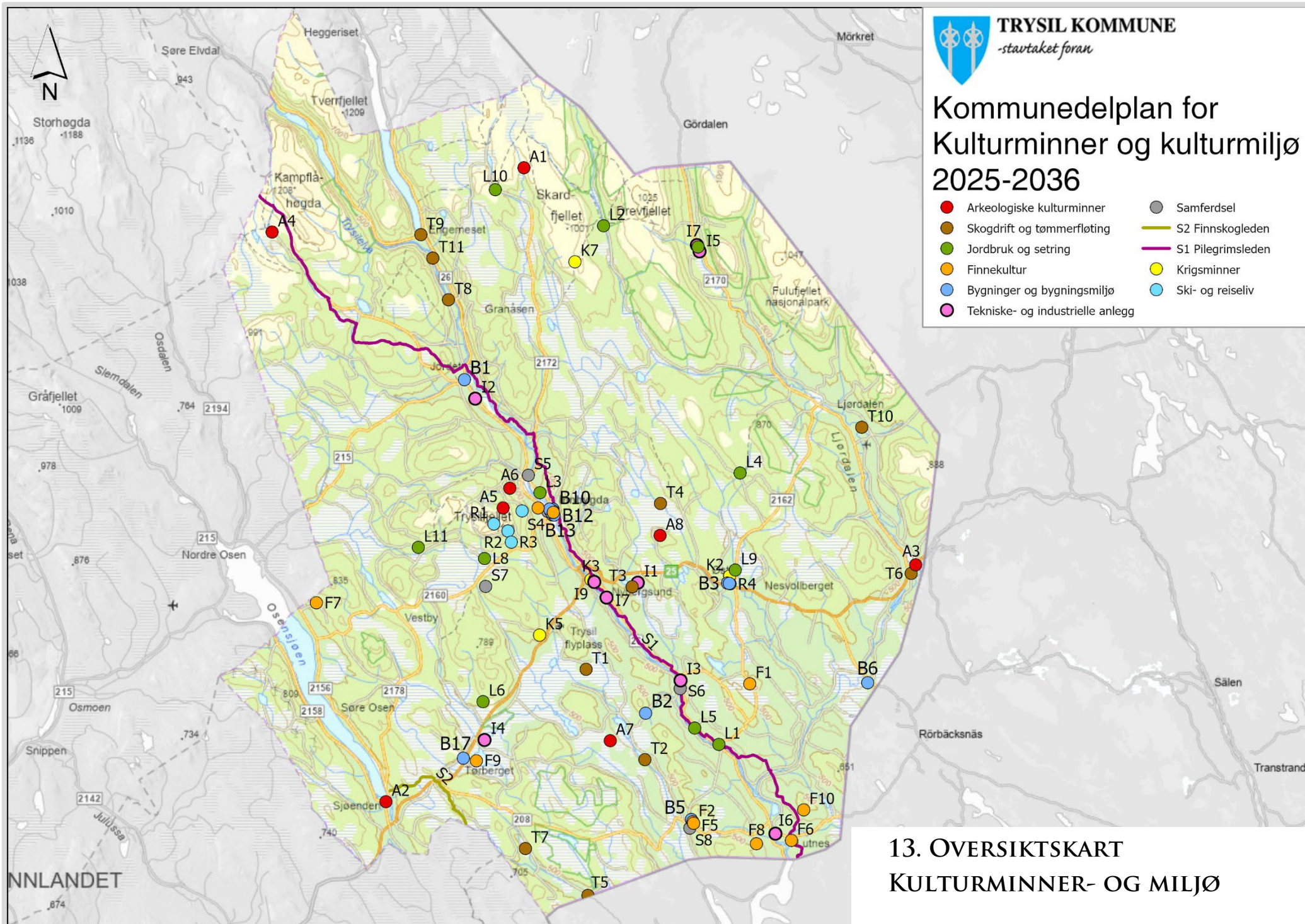


TRYSIL KOMMUNE

-startaket foran

Kommunedelplan for Kulturminner og kulturmiljø 2025-2036

- | | |
|----------------------------------|-------------------|
| Arkeologiske kulturminner | Samferdsel |
| Skogdrift og tømmerfløting | S2 Finnskogleden |
| Jordbruk og setring | S1 Pilegrimsleden |
| Finnekultur | Krigsminner |
| Bygninger og bygningsmiljø | Ski- og reiseliv |
| Tekniske- og industrielle anlegg | |



13. OVERSIKTSKART
KULTURMINNER- OG MILJØ

15. HANDLINGSPROGRAM 2025-2029

Det er her foreslått en prioritering av tiltak de neste fire år. Der det står 2029+ menes at dette vil bli konkretisert med mer nøyaktig tidsangivelse ved revidering an handlingsprogram i 2029 (siste punkt i handlingsprogrammet).

Tiltak	Tema	Ansvar	Gjennomføringsår
Etablere gode rutiner for behandling av saker som berører kulturminner og kulturmiljø, og oppfølging av kulturminneplanen. Bevisstgjøring av administrasjon, politikerne og viktige aktører omkring dette å bruke kulturarv som bakgrunn for lokal identitet og verdiskaping.	Generelt	Kommunen v/plan- og byggesaksbehandling, kulturavdelingen	2025. Fortløpende
Søke muligheter for ny bruk av tomme, verneverdige bygg og andre kulturminner.	Generelt	Alle	Fortløpende
Anlegge og skilte parkeringsplasser i forbindelse med utvalgte kulturminner.	Generelt	Kommunen v/kultur og teknisk drift	2025-2029+
Informasjon og skilting ved utvalgte kulturminner.	Generelt	Kommunen v/kultur	2025+
God tilrettelegging og formidling av utvalgte arkeologiske kulturminner.	Arkeologiske kulturminner	Kommunen v/kultur	2025+
Utarbeide skjøtselsplan for utvalgte arkeologiske kulturminner/-felt i samråd med grunneiere. Påfølgende kyndig rydding av fornminner/-felt.	Arkeologiske kulturminner	Kommunen/ Fylkeskommunen	2027
Kunnskapsinnhenting og befaring av nye objekter knyttet til skogsdrift og tømmerfløting.	Skogsdrift og tømmerfløting, industrielle km	Kommunen/ Fylkeskommunen	2026
Vedlikehold/restaurering av utvalgte objekter.	Skogsdrift og tømmerfløting	Kommunen/ Fylkeskommunen/ Kommuneskogen/ Statskog	2028
Formidling av skogsdrift- og fløtehistorien i Trysil. Dette skjer årlig gjennom skolens «Bygda mi»-prosjekt	Skogsdrift og tømmerfløting	Kommunen/ Fylkeskommunen	2025. Fortløpende

	Tema	Ansvar	Gjennomføringsår
Danne et kunnskapsgrunnlag og registrering av landbrukets kulturminner, spesielt de gamle slåttene og setervoller.	Landbruk	Kommunen v/landbruk og kultur	2029+
Formidling og registrering av de ulike gårdsanleggene, slåttene og setrene – og om hvordan gårdene og utmarksressursene er knyttet sammen.	Landbruk	Kommunen v/landbruk og kultur	2029+
Ivareta eksempler av bygningstypen kombinasjonshus, og stimulere til forståelse for bevaring.	Landbruk	Kommunen v/plan- og landbruk	2025+
Finne gode eksempler på småbruk som kan innarbeides ved neste rullering av kommunedelplan for kulturminner.	Landbruk	Kommunen v/plan- og landbruk	2029+
Øke bevisstheten omkring finnekultur og bosetning i Trysil.	Finnekultur	Kommunen v/kultur, historielag	2025+
Kartfeste jordkjellere ved Brustad slik at disse kan få hensynssone ved neste rullering av plan.	Finnekultur	Kommunen v/kultur, historielag	2025-2029
Fortsette å samle inn og registrere spor etter finnebosetning i Trysil.	Finnekultur	Kommunen v/kultur, historielag	2025-2029+
Oppgradering av Løkjatorget. Belegning og beplantning. Iht Sentrumsplanen.	Bygninger	Trysil kommune, private aktører	2027
Oppmåling og kartfesting av gamle veger, vegfar og bruer. Med spesiell fokus på Pilegrimsleden.	Samferdsel	Kommunen/ SVV/ historielag	2029+
Formidle historien til viktige vegrelaterte kulturminner.	Samferdsel	Kommunen/ SVV/ historielag	2019
Finne spor etter gamle ride- og kløvveger.	Samferdsel	Kommunen/ SVV/ historielag	2029+
Formidle Øiensjøfos bruk / (alle) kulturminner omtales i Årbok for Trysil	Industri	Kommunen/historielag	2025+
Registrere og lage formidlingsopplegg rundt vardene	Krigsminner	Kommunen/historielag/ idrettslag/næringsliv	2027
Registrere flere godt bevarte Trybo-hytter, og legge hensynssone for bevaring på minst en.	Ski- og reiseliv	Kommunen	2029
Revidere handlingsplan.	Generelt	Kommunen v/plan/kultur	2029

16. LITTERATURLISTE

Andersen, Svein (1990): *TRYSIL 1940 Lokal krigshistorie. Trysil kommune*

Askeladden.no: www.asketadden.ra.no/sok/

Bakken, Torbjørn (1997): *Krigsår og fredsglede.*

Digitalmuseum.no: www.digitalmuseum.no

Hansson, Bo (2022): Dendrokronologisk analyse av 185 tømmerbygninger (årringdatering). Trysil Finnskog 2020-2022.

Jacobsen, Harald og Jørn-R Follum (1997): *Kulturminner og skogbruk. Skogbrukets kulturinstitutt.*

Kjellin, Agnete (2022): *Je skar å groppe, sa a bessmor - Jordkjellerne i Bustad - Søre Trysils glemte kulturminner.*

Komissar, Mariann (2002): *Kuriositet, kunst eller artefakt? I Johansen, Anders, Losnedahl, Kari Gaarder og Ågotnes, Hans-Jakob (red.). (2002): Tingenes tale, innspill til museologi. Bergens Museums skrifter nr. 12, Universitet i Bergen.*

Kulturminnesøk.no: www.kulturminnesok.no

Miljolare.no: www.miljolare.no

Nasjonalbiblioteket.no: www.nb.no/samlingen/bilder/

Nasjonalbiblioteket.no:
www.nb.no/search?mediatype=bøker&viewability=ALL

Nielsen, Svein V. (2016): www.norark.no/prosjekter/brovoll/lengst-mot-ost-der-to-elver-motes

Naturbase.no: www.naturbase.no/kart/

Riksantikaren.no: www.riksantikvaren.no

Sverdrup, Torleiv m.fl. (1986): *Innbygda et miljø med tradisjoner.* Trysil Bygdetun

Statens vegvesen (1982): *Gamle veger og bruer i Hedmark Fylke*

Storfjord, Jon og Vingelsgaard, Roar (2017): *Tryslinger i krig. I grenselandet*

Lillevold, Eivind: *Trysilboka bind 1-6. Bidrag til bygdens historie.* Trysilboknemda

Trysilnavn.no: www.trysilnavn.no

I tillegg har en rekke personer fra bygde- og historielagene, grunneiere og andre ressurspersoner bidratt muntlig med sin kunnskap.